This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Indian Institute, Oxford.

THE MALAN LIBRARY

PRESENTED

BY THE REV. S. C. MALAN, D.D.,

VICAR OF BROADWINDSOR,

January, 1885.

100 A 15.

L. ANNAEI SENECAE

PHILOSOPHI

OPERA OMNIA.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM

ACCURATE EDITA.

EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS I.

Insunt libri *de Ira, de consolatione ad Helviam, de cons. ad Polybium, de cons. ad Marciam, de providentia, de tranquillitate animi, de constantia sapientis.*

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAR. TAUCHNITII.

1832.

BODLEIAN
12 JAN 1928
LIBRARY

ARGUMENTUM.

DE IRA.

(In textu sequimur Ruhkopfianam, reducta tamen aliquibus in locis lectione Lipsii, Gronovii, al.)

Lib. I. Cap. 1. 2. Irae habitus et signa. 3. 4. Quid sit ira. 5. 6. Negat, iram esse secundum hominis naturam. 7—12. Iram nec omnino ad ullam virtutem, nec ad bellicam facere. Contra Peripateticos. 13—16. Disseritur contra eosdem in doctrina de affectibus. De ira in iudice damnanda.

Lib. II. Cap. 1. An ira a solo impetu, an a iudicio proficiscatur. 2—5. Decribitur ira distinguiturque a crudelitate et furore. 6—10. Iram non esse virtutis nec sapientiae, nec naturae humanae. 11—14. In ira nihil esse magni. Vinci posse. 15—17. De Germanis Scythisque; de oratoribus. Contra Peripateticos. 18—22. De remediis irae, quibus caveatur, ne in eam incidamus. De constitutione corporis et institutione puerili. 23—24. De suspicione etc. 25—28. De externis irae occasionibus. 29. 30. Regulae proponuntur, quibus caveatur ab ira.

Lib. III. Cap. 1—4. De remediis irae, si inciderimus. Distinguit, et contra Peripateticos disserit. 5—8. De statu irati, ortuque irae ab infirmitate, et a consuetudine cum morosis. — 12. Hortatur, ut moram affectui adiiciamus. Illustrat hoc exemplis, 12. Platonis, 13. Socratis; quibus opponuntur 14—15. Cambyses, 16. Da-

rius, 17. Xerxes, 18—22. Sulla, Caligula, alii. — 24. Lenitatis exempla ab Antigono, Philippo, Augusto. — 29. Excusandum esse adversarium; nobilius esse, iram vincere. — 38. Tollendam esse suspicionem, importunitatem, invidiam, exspectationes nimias. 39—41. Quomodo alius irascens sit placandus. Non oratione: sed spatio dando: simulando iram: removendis tacite irae instrumentis: deinde vel metu, vel sermone eum abstinendo. In fine cohortatio ad pacem mansuetudinemque.

DE CONSOLATIONE

ad Helviam, matrem. Scripta commentatio, quo tempore Seneca, Messalinae invidia inter adulteros Iuliae, Germanici filiae, haud dubie falso accusatus, in Corsicam relegatus erat ab anno U. 794—801. annum fere quadragesimum agens.

CONSOLATIO AD POLYBIUM,

mortuo eius fratre, optimae indolis et spei iuvene, a. 794. Polybius is ipse libertus fuit Claudii Caesaris a studiis, magni habitus ab eo, laudatusque magnopere Senecae, at Suetonio teste (Claud. 28.) improbus. Interfectus est Messalinae machinationibus a. 800. — Adhaesit olim opusculum libro de brevitate vitae, cuius capita sunt XX. Sed nonnisi pauca ab initio desunt.

CONSOLATIO AD MARCIAM,

Cordi Cremutii historici filiam, mortuo filio Metilio, optimae spei viro (cf. cap. 24.), quem illa, ut antea patrem, (qui inedia vitam finierat,) per tres annos iam continuos luxerat.

DE PROVIDENTIA,

ad Lucilium Inniorem, Siciliae praefectum, cui et Epistolas et Quaestiones naturales inscripsit, (cuique poema, quod titulum gerit: Aetna, tribuendum esse videtur, cf. Wernsdorf. Poet. lat. min. T. IV. p. 11—25.)

ceterum ignotum. — Ostendit cap. 1. providentiam esse. Bonos viros ab deo amari, ideoque castigari. 2. Mala ab iis vinci, gloriamque augeri. Exemplo Catonis. 3. Mala esse quasi medicinam; ducere ad vera bona; a viris bonis volentibus accipi, praebentibus se Deo et Fato. Fatum enim esse, h. e. ab aeterno constitutum, quid gaudii, quidve doloris tibi accidat. 6. Repetit, mala non esse, quae bonis accidant, Deumque inducit ad robur et fortitudinem exhortantem.

DE TRANQUILLITATE ANIMI,

ad Ann. Serenum, praefectum vigilum Neronis, de quo Plin. H. N. 22, 47. Tacit. Ann. 13, 13. Scriptus liber, cum redisset ab exilio Seneca, et Neroni instituendo praepositus esset. — Cap. 1. Praemittitur epistola Sereni, in qua ille queritur animi sui queruli et morosi statum, a tranquillitate remotum. 2. Seneca taedium hoc sive fastidium quoddam esse asserit. 3. Eum morbum agendis rebus depellendum, sed tamen et otio, eoque literato. 4 — 6. In negotiis gerendis primum esse, ut nosmet ipsos noscamus, dein negotium, denique homines. 7 — 8. Conferre ad tranquillitatem amicitiam; obesse patrimonia nimis ampla. 9. Resistendum luxui, etiam in comparandis bibliothecis. 10. Molestias leniri alienarum adspectu. Cupiditates non longe mittendas esse, sed ad propinqua et facile habenda. 11. Sapientem contemnere mortem, et praeparatum esse ad omnia tam bona quam mala. Exempla illustrium ex alto cadentium. 12 — 14. Nimia curiositas et πολυπραγμοσύνη vitanda. Adversa hilari oculo adspicienda. Exempla. 15. Odium omne et fastidium generis humani abiiciendum. Vitanda simulatio et anxia sui observatio. Solitudo et consuetudo cum hominibus prudenter miscendae. De otio sapientis et vita privata.

DE CONSTANTIA SAPIENTIS,

ad eundem Serenum. Cap. 1 — 2. Laus Stoicorum et Catonis. Paradoxon: Sapiens non afficitur iniuria. 3. Nam

impenetrabilis est iniuriis. 4—7. Nihil ei potest eripere iniuria. 7—8. A malitia virtus, ut ab infirmo fortis, laedi nequit. Exemplo Socratis. 8—10. Neque iniustitiam in sapientem cadere, cui nec prodesse quisquam possit; nec spe nec metu tangi, nec mente moveri. Usui potius esse sapienti iniuriam. 10—11. De contumelia et calumnia. Non sentire eam sapientem. 11—12. Spernere insolentes. Contemni proprie non posse. Ridere in se dicta, ut ioculos puerorum. Castigare autem, non quia malum acceperit, sed ut desinant facere. 13—14. Sic medicum non irasci phreneticis. Omnes autem insanire, nisi qui ex philosophiae praeceptis vivant. 15. De securitate sapientis. 16—18. Haec praecepta non repugnare naturae. Tiro, et is qui ad philosophiam accedat, quomodo ferre debeant iniurias.

L. ANNAEI SENECAE
DE IRA AD NOVATUM
LIBER I.

CAPUT I.

Exegisti a me, Novate, ut scriberem, quemadmodum posset ira leniri: nec immerito mihi videris hunc praecipue affectum pertimuisse, maxime ex omnibus tetrum ac rabidum. Ceteris enim aliquid quieti placidique inest; hic totus concitatus, et in impetu doloris est: armorum, sanguinis, suppliciorum, minime humana furens cupiditate: dum alteri noceat, sui negligens, in ipsa irruens tela, et ultionis secum ultorem tracturae avidus. 2. Quidam itaque e sapientibus viris iram dixerunt brevem insaniam; aeque enim impotens sui est, decoris oblita, necessitudinum immemor, in quod coepit, pertinax et intenta, rationi consiliisque praesclusa, vanis agitata causis, ad dispectum aequi verique inhabilis, ruinis simillima, quae super id, quod oppressere, franguntur. 3. Ut autem scias, non esse sanos, quos ira possedit, ipsum illorum habitum intuere. Nam ut furentium certa indicia sunt, audax et minax vultus, tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietae manus, color versus, crebra et vehementius acta suspiria: ita irascentium eadem signa sunt. 4. Flagrant et micant oculi, multus ore toto rubor, exaestuante ab imis praecordiis

sanguine; labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent ac subriguntur capilli; spiritus coactus ac stridens, articulorum se ipsos torquentium sonus, gemitus, mugitusque, et parum explanatis vocibus sermo praeruptus, et complosae saepius manus, et pulsata humus pedibus, et totum concitum corpus, magnasque minas agens, foeda visu et horrenda facies depravantium se atque intumescentium. Nescias, utrum magis detestabile vitium sit, an deforme. 5. Cetera licet abscondere, et in abdito alere: ira se profert, et in faciem exit, quantoque maior est, hoc effervescit manifestius. Non vides, ut omnium animalium, simul ad nocendum insurrexerunt, procurrant notae, ac tota corpora solitum quietumque egrediantur habitum, et feritatem suam exasperent? Spumant apris ora, dentes acuuntur attritu: taurorum cornua iactantur in vacuum, et arena pulsu pedum spargitur: leones fremunt, inflantur irritatis colla serpentibus, rabidarum canum tristis aspectus est. 6. Nullum est animal tam horrendum, tamque perniciosum naturâ, ut non appareat in illo, simul ira invasit, nova feritatis accessio. Nec ignoro, ceteros quoque affectus vix occultari; libidinem, metumque, et audaciam dare sui signa, et posse praenosci. Neque enim ulla vehementior intra cogitatio est, quae nihil moveat in vultu. Quid ergo interest? Quod alii affectus apparent, hic eminet.

II. Iam vero si effectus eius damnaque intueri velis, nulla pestis humano generi pluris stetit. Videbis caedes ac venena, et reorum mutuas sordes, et urbium clades, et totarum exitia gentium, et principum sub civili hasta capita venalia, et subiectas tectis faces, nec intra moenia coërcitos ignes, sed ingentia spatia regionum hostili flamma relucentia. 2. Aspice nobilissimarum civitatum fundamenta vix notabilia: has ira deiecit. Aspice solitudines, per multa millia sine

habitatione, desertas: has ira exhausit. Aspice tot memoriae proditos duces, mali exempla fati: alium ira in cubili suo confodit; alium inter sacra mensae ira percussit; alium inter leges celebrisque spectaculum fori lascinavit; alium filii parricidio dare sanguinem iussit; alium servili manu regalem aperire iugulum, alium in cruces membra dividere. 3. Et adhuc singulorum supplicia narro: quid? tibi si libuerit, relictis in quos ira viritim exarsit, aspicere caesas gladio conciones, et plebem immisso milite contrucidatam, et in perniciem promiscuam totos populos capitis damna passos * * *

* * * tanquam aut curam nostram deserentibus, aut auctoritatem contemnentibus. Quid? gladiatoribus quare populus irascitur, et tam inique, ut iniuriam putet, quod non libenter pereunt? contemni se indicat, et vultu, gestu, ardore, de spectatore in adversarium vertitur. 4. Quidquid est, certe non est ira, sed quasi ira: sicut puerorum, qui si ceciderunt, terram verberari volunt, et saepe ne sciunt quidem, cui irascantur, sed tantum irascuntur sine causa et sine iniuria, non tamen sine aliqua iniuriae specie, nec sine aliqua poenae cupiditate. Deludunturitaque imitatione plagarum, et simulatis deprecantium lacrimis placantur, et falsa ultione falsus dolor tollitur.

III. „Irascimur, inquit, saepe non illis qui laesserunt, sed his qui laesuri sunt: ut scias iram non tantum ex iniuria nasci.“ Verum est, irasci nos laesuris: sed ipsa cogitatione nos laedunt, et iniuriam qui facturus est, iam facit. „Ut scias, inquit, non esse iram poenae cupiditatem, infirmissimi saepe potentissimis irascuntur: nec poenam concupiscunt, quam non sperant.“ 2. Primum diximus, cupiditatem esse poenae exigendae, non facultatem: concupiscunt autem homines et quae non possunt. Deinde nemo tam humilis est, qui poenam vel summi hominis sperace

non possit; ad nocendum potentes sumus. Aristotelis finitio non multum a nostra abest; ait enim, iram esse cupiditatem doloris reponendi. Quid inter nostram et hanc finitionem intersit, exsequi longum est. Contra utramque dicitur, feras irasci nec iniuria irritatas, nec poenae dolorisve alieni causa. Nam etiamsi hoc efficiunt, non hoc petunt. 3. Sed dicendum est, feras ira carere, et omnia praeter hominem. Nam quum sit inimica rationi, nusquam tamen nascitur, nisi ubi rationi locus est. Impetus habent ferae, rabiem, feritatem, incursum: iram quidem non magis, quam luxuriam. Et in quasdam voluptates intemperantiores homine sunt. Non est quod credas illi, qui dicit:

Non aper irasci meminit, non fidere cursu
Cerva, nec armentis incurrere fortibus ursi.

Irasci dicit, incitari, impingi. 4. Irasci quidem non magis sciunt, quam ignoscere. Muta animalia humanis affectibus carent: habent autem similes illis quosdam impulsus. Alioqui si amor in illis esset, et odium esset; si amicitia, et simultas; si dissensio, et concordia; quorum aliqua in illis quoque exstant vestigia; ceterum humanorum pectorum propria bona malaque sunt. Nulli nisi homini concessa providentia est, diligentia, cogitatio: nec tantum virtutibus humanis animalia, sed etiam vitiis prohibita sunt. Tota illorum ut extra, ita intra, forma humanae dissimilis est. 5. Regium illud et principale aliter dictum, ut vox, est quidem, sed non explanabilis, et perturbata, et verborum inefficax: ut lingua, sed devincta, nec in motus varios soluta; ita ipsum principale parum subtile, parum exactum. Capit ergo visus speciesque rerum, quibus ad impetus evocetur, sed turbidas et confusas. Ex eo procursus illarum tumultusque vehementes sunt: metus autem, solicitudinesque, et tristitia, et ira non sunt; sed his quaedam simi-

lia. Ideo cito cadunt, mutantur in contrarium: et quum acerrime saevierunt, expaveruntque, pascuntur, et ex fremitu discursuque vesano statim quies soporque sequitur.

IV. Quid esset ira, satis explicatum est: quo distet ab iracundia, apparet; quo ebrius ab ebrioso, et timens a timido. Iratus potest non esse iracundus: iracundus potest aliquando iratus non esse. 2. Cetera, quae pluribus apud Graecos nominibus in species iram distinguunt, quia apud nos vocabula sua non habent, praeteribo: etiamsi amarum nos acerbumque dicimus, nec minus stomachosum, rabiosum, clamosum, difficilem, asperum: quae omnia irarum differentiae sunt. 3. Inter hos morosum ponas licet, delicatum iracundiae genus. Quaedam enim sunt irae, quae intra clamorem considant, quaedam non minus pertinaces, quam frequentes; quaedam saevae manu, verbis parciores; quaedam in verborum maledictorumque amaritudinem effusae; quaedam ultra querelas et aversationes non exeunt: quaedam altae gravesque sunt, et introrsus versae. Mille aliae species sunt mali multiplicis.

V. Quid esset ira, quaesitum est: an in ullum aliud animal, quam in hominem caderet: quo ab iracundia distaret, et quae eius species sint. Nunc quaeramus, an ira secundum naturam sit, et an utilis, atque ex aliqua parte retinenda. 2. An secundum naturam sit, manifestum erit, si hominem inspexerimus: quo quid est mitius, dum in recto animi habitu est? quid autem ira crudelius est? Homine quid aliorum amantius? quid ira infestius? Homo in adiutorium mutuum generatus est: ira in exitium. Hic congregari vult, illa discedere: hic prodesse, illa nocere: hic etiam ignotis succurrere, illa etiam carissimos petere: hic aliorum commodis vel impendere se paratus est, ira in periculum, dummodo deducat, de-

scendere. 3. Quis ergo magis naturam rerum ignorat, quam qui optimo eius operi, et emendatissimo, hoc ferum ac perniciosum vitium assignat? Ira, ut diximus, avida poenae est: cuius cupidinem inesse pacatissimo hominis pectori, minime secundum eius naturam est. Beneficiis enim humana vita consistit, et concordia: nec terrore, sed mutuo amore, in foedus auxiliumque commune constringitur. 4. „Quid ergo? „non aliquando castigatio necessaria est?" Quidni? sed haec sincera, cum ratione: non enim nocet, sed medetur specie nocendi. Quemadmodum quaedam hastilia detorta, ut corrigamus, adurimus, et adactis cuneis, non ut frangamus, sed ut explicemus, elidimus: sic ingenia vitio prava, dolore corporis animique corrigimus. 5. Nempe medicus primo in levibus vitiis tentat non multum ex quotidiana consuetudine inflectere, et cibis, potionibus, exercitationibus ordinem ponere, ac valetudinem tantum mutata vitae dispositione firmare: proximum est, ut modus proficiat: si modus et ordo non proficit, subducit aliqua, et circumcidit: si ne adhuc quidem respondet, interdicit cibis, et abstinentia corpus exonerat: si frustra molliora cesserunt, ferit venam, membrisque, si adhaerentia nocent, et morbum diffundunt, manus affert: nec ulla dura videtur curatio, cuius salutaris effectus est. 6. Ita legum praesidem, civitatisque rectorem decet, quamdiu potest verbis, et his mollioribus, ingenia curare, ut facienda suadeat, cupiditatemque honesti et aequi conciliet animis, faciatque vitiorum odium, pretium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem, qua moneat adhuc et exprobret: novissime ad poenas, et has adhuc leves et revocabiles, decurrat: ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis intersit.

VI. Hoc uno medentibus erit dissimilis, quod illi,

quibus vitam non potuerunt largiri, facilem exitum praestant: hic damnatum cum dedecore et traductione vitâ exigit: non quia delectetur ullius poena (procul est enim a sapiente tam inhumana feritas) sed ut documentum omnium sint; et qui vivi noluerunt prodesse, morte certe eorum respublica utatur. 2. Non est ergo natura hominis poenae appetens: et ideo nec ira quidem secundum naturam hominis, quia poenae appetens est. Et Platonis argumentum afferam: quid enim prohibet alienis uti, ex parte quâ nostra sunt? „Vir bonus," inquit, „non laedit, poena laedit: bono ergo poena non convenit: ob hoc nec ira: quia poena irae convenit." Si vir bonus poenâ non gaudet, non gaudebit nec eo quidem affectu, cui poena voluptati est: ergo non est naturalis ira.

VII. Numquid, quamvis non sit naturalis ira, assumenda est, quia utilis saepe fuit? Extollit animos, et incitat: nec quidquam sine illa magnificum in bello fortitudo gerit, nisi hinc flamma subdita est, et hic stimulus peragitavit, misitque in pericula audaces. 2. Optimum itaque quidam putant, temperare iram, non tollere, eoque detracto quod exundat, ad salutarem modum cogere: id vero retinere, sine quo languebit actio, et vis ac vigor animi resolvetur. 3. Primum, facilius est excludere perniciosa, quam regere, et non admittere, quam admissa moderari. Nam cum se in possessione posuerunt, potentiora rectore sunt, nec recidi se minuive patiuntur. 4. Deinde ratio ipsa, cui freni traduntur, tamdiu potens est, quamdiu diducta est ab affectibus: si miscuit se illis et inquinavit, non potest continere, quos submovere potuisset. Commota enim semel et excussa mens ei servit, a quo impellitur. 5. Quarundam rerum initia in nostra potestate sunt: ulteriora nos sua vi rapiunt, nec regressum relinquunt. Ut in praeceps datis corporibus nullum sui arbitrium est, nec resistere morarive de-

iecta potuerunt, sed consilium omne et poenitentiam irrevocabilis praecipitatio abscidit, et non licet eo non pervenire, quo non ire licuisset: ita animus si in iram, amorem, aliosque se proiecit affectus, non permittitur reprimere impetum: rapiat illum oportet, et ad imum agat suum pondus, et vitiorum natura proclivis.

VIII. Optimum est, primum irritamentum irae protinus spernere, ipsisque repugnare seminibus, et dare operam ne incidamus in iram. Nam si coeperit ferre transversos, difficilis ad salutem recursus est. Quoniam nihil rationis est, ubi semel affectus inductus est, iusque illi aliquod voluntate nostra datum est. Faciet de cetero quantum volet, non quantum permiseris. 2. In primis, inquam, finibus hostis arcendus est: nam quum intravit, et portis se intulit, modum a captivis non accipit. Neque enim sepositus est animus, et extrinsecus speculatur affectus, ut illos non patiatur ultra, quam oportet, procedere, sed in affectum ipse mutatur: ideoque non potest utilem illam vim et salutarem, proditam iam infirmatamque, revocare. 3. Non enim, ut dixi, separatas ista sedes suas diductasque habent: sed affectus et ratio in melius peiusque mutatio animi est. Quomodo ergo ratio occupata et oppressa vitiis resurget, quae irae cessit? aut quemadmodum a confusione se liberabit, in qua peiorum mixtura praevaluit? 4. „Sed quidam, „inquit, in ira se continent.“ Utrum ergo ita, nihil ut faciant eorum quae ira dictat, an ut aliquid? Si nihil faciunt, apparet non esse ad actiones rerum necessariam iram, quam vos, quasi fortius aliquid ratione haberet, advocabatis. 5. Denique interrogo, valentior est quam ratio, an infirmior? Si valentior: quomodo illi modum ratio poterit imponere, cum parêre nisi imbecilliora non soleant? Si infirmior est: sine hac per se ad rerum effectus sufficit ratio,

nec desiderat imbecillioris auxilium. 6. „At irati „quidam constant sibi, et se continent.“ Quomodo? quum iam ira evanescit, et sua sponte decedit, non quum in ipso fervore est: tunc enim potentior est. „Quid ergo? non aliquando in ira quoque et dimittunt incolumes intactosque quos oderunt, et a nocendo abstinent?“ Faciunt. Quomodo? quum affectus repercussit affectum, et aut metus, aut cupiditas aliquid impetravit; non rationis tunc beneficio quievit, sed affectuum infida et mala pace.

IX. Denique nihil habet in se utile, nec acuit animum ad res bellicas. Nunquam enim virtus vitio adiuvanda est, se contenta. Quoties impetu opus est, non irascitur, sed exsurgit, et in quantum putavit opus esse, concitatur remittiturque: non aliter, quam quae tormentis exprimuntur tela, in potestate mittentis sunt, in quantum torqueantur. 2. „Ira,“ inquit Aristoteles, „necessaria est: nec quidquam sine illa „expugnari potest, nisi illa impleat animum, et spiri„tum accendat. Utendum autem illa est non ut duce, „sed ut milite.“ Quod est falsum. Nam si exaudit rationem, et sequitur qua ducitur, iam non est ira: cuius proprium est contumacia. Si vero repugnat, et non ubi iussa est quiescit, sed libidine ferociaque provehitur: tam inutilis animi minister est, quam miles, qui signum receptui negligit. 3. Itaque si modum adhibere sibi patitur, alio nomine appellanda est; desinit ira esse, quam effrenatam indomitamque intelligo: si non patitur, perniciosa est, nec inter auxilia numeranda. Ita aut ira non est, aut inutilis est. Nam si quis poenam exigit, non ipsius poenae avidus, sed quia oportet; non est annumerandus iratis. 4. Hic erit utilis miles, qui scit parere consilio. Affectus quidem tam mali ministri, quam duces sunt. Ideo nunquam assumet ratio in adiutorium improvidos et violentos impetus, apud quos nihil ipsa auctoritatis

habeat: quos nunquam comprimere possit, nisi pares illis similesque opposuerit: ut irae metum, inertiae iram, timori cupiditatem.

X. Absit hoc a virtute malum, ut unquam ratio ad vitia confugiat. Non potest hic animus fidele otium capere: quatiatur necesse est, fluctuetur que, qui malis suis tutus est, qui fortis esse, nisi irascitur, non potest; industrius, nisi cupit; quietus, nisi timet: in tyrannide illi vivendum est, in alicuius affectus venienti servitutem. Non pudet, virtutes in clientelam vitiorum demittere? 2. Deinde desinit quidquam ratio posse, si nihil potest sine affectu, et incipit par illi similisque esse. Quid enim interest, si aeque affectus inconsulta res est sine ratione, quam ratio sine affectu inefficax? Par utrumque est, ubi esse alterum sine altero non potest. Quis autem sustineat affectum exaequari rationi? „Ira," inquit, „utilis affectus „est, si modicus est." Immo si naturâ utilis est; sed si impatiens imperii rationisque est, hoc domitaxat moderatione consequetur, ut, quo minor fuerit, minus noceat. Ergo modicus affectus nihil aliud quam malum modicum est.

XI. „Sed adversus hostes, inquit, necessaria est „ira." Nusquam minus: ubi non effusos esse oportet impetus, sed temperates et obedientes. Quid enim est aliud, quod Barbaros, tanto robustiores corporibus, tanto patientiores laborum, comminuat, nisi ira infestissima sibi? 2. Gladiatores quoque ars tuetur, ira denudat. Deinde quid opus est ira, quum idem perficiat ratio? An tu putas venatorem irasci feris? Atqui et venientes excipit, et fugientes persequitur: et omnia illa sine ira facit ratio. Quid Cimbrorum Teutonorumque tot millia superfusa Alpibus ita sustulit, ut tantae cladis notitiam ad suos non nuntius, sed fama pertulerit, nisi quod erat illis ira pro virtute? quae ut aliquando perculit stravitque obvia, ita

saepius sibi exitio est. Germanis quid est animosius? quid ad incursum acrius? quid armorum cupidius? quibus innascuntur innutriunturque: quorum unica illis cura est, in alia negligentibus. Quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magna ex parte non tegumenta corporum provisa sunt, non suffugia adversus perpetuum coeli rigorem. 3. Hos tamen Hispani Gallique, et Asiae Syriaeque molles bello viri, antequam legio visatur, caedunt: ob nullam rem aliam opportunos, quam ob iracundiam. Agedum, illis corporibus, illis animis, delicias, luxum, opes ignorantibus, da rationem, da disciplinam: ut nihil amplius dicam, necesse erit nobis certe mores Romanos repetere. 4. Quo alio Fabius affectas imperii vires recreavit, quam quod cunctari, et trahere, et morari scivit, quae omnia irati nesciunt? Perierat imperium, quod tunc in extremo stabat, si Fabius tantum ausus esset, quantum ira suadebat. Habuit in consilio fortunam publicam; et aestimatis viribus, ex quibus iam perire nihil sine universo poterat, dolorem ultionemque seposuit: in unam utilitatem occasionis intentus, iram ante vicit, quam Hannibalem. 5. Quid Scipio? nonne relicto Hannibale, Punico exercitu, omnibusque quibus irascendum erat, bellum in Africam transtulit, tam lentus, ut opinionem luxuriae segnitiaeque malignis daret? Quid alter Scipio? non circa Numantiam multum diuque sedit, et hunc suum publicumque dolorem aequo animo tulit, diutius Numantiam quam Carthaginem vinci? Dum circumvallat, et includit hostem, eo compulit, ut ferro ipsi suo caderent.

XII. Non est itaque utilis, nec in proeliis quidem aut in bellis ira. In temeritatem enim prona est, et pericula dum inferre vult, non cavet. Illa certissima est virtus, quae se diu multumque circumspexit, et texit, et ex lento ac destinato provexit. 2. „Quid

„ergo?“ inquit, „vir bonus non irascetur, si caedi „patrem suum viderit, si rapi matrem?“ Non irascetur, sed vindicabit, sed tuebitur. Quid autem times, ne parum illi magnus stimulus, etiam sine ira, pietas sit? Aut dic eodem modo: Quid ergo? quum viderit secari patrem suum, filiumve, vir bonus non flebit, nec linquetur animo? quae accidere feminis videmus, quoties illas levis periculi suspicio perculit. 3. Officia sua vir bonus exsequitur inconfusus, intrepidus: et sic bono viro digna faciet, ut nihil faciat viro indignum. Pater caedetur? defendam. Caesus est? exsequar: quia oportet, non quia dolet. Quum hoc dicis, Theophraste, quaeris invidiam praeceptis fortioribus, et, relicto iudice, ad coronam venis. Quia unusquisque in eiusmodi suorum casu irascitur, putas, iudicaturos homines id fieri debere, quod faciunt. Fere enim iustum quisque affectum iudicat, quem agnoscit. 4. Irascuntur boni viri pro suorum iniuriis: sed idem faciunt, si calda non bene praebetur, si vitreum fractum est, si calceus luto sparsus est. Non pietas illam iram, sed infirmitas movet: sicut pueris, qui tam parentibus amissis flebunt, quam nucibus. Irasci pro suis, non est pii animi, sed infirmi. Illud pulchrum dignumque, parentibus, liberis, amicis, civibus prodire defensorem, ipso officio ducente: volentem, iudicantem, providentem, non impulsum et rabidum. 5. Nullus enim affectus vindicandi cupidior est, quam ira: et ob id ipsum ad vindicandum inhabilis, praerapida et amens: ut omnis fere cupiditas ipsa sibi in id, in quod properat, opponitur. Itaque nec in pace, nec in bello, unquam bona fuit. Pacem enim similem belli efficit: in armis vero obliviscitur, Martem esse communem, venitque in alienam potestatem, dum in sua non est. 6. Deinde non ideo vitia in usum recipienda sunt, quia aliquando aliquid boni effecerunt: nam et febres quaedam ge-

nera valetudinis levant: nec ideo non ex toto illis caruisse melius est. Abominandum remedii genus est, sanitatem debere morbo. Simili modo ira, etiamsi aliquando, ut venenum et praecipitatio et naufragium, ex inopinato profuit, non ideo salutaris omnino iudicanda est; saepe enim saluti fuere pestifera.

XIII. Deinde quae habenda sunt in bonis, quo maiora, eo meliora et optabiliora sunt. 2. Si iustitia bonum est, nemo dicet meliorem futuram, si quid detractum ex ea fuerit: si fortitudo bonum est, nemo illam desiderabit ex aliqua parte deminui: ergo et ira quo maior, hoc melior: quis enim ullius boni accessionem recusaverit? Atqui augeri illam inutile est: ergo et esse. Non est bonum, quod incremento malum fit. 3. „Utilis," inquit, „ira est, quia pugna„ciores facit." Isto modo et ebrietas. Facit enim protervos et audaces: multique meliores ad ferrum fuere male sobrii. Isto modo dic et phrenesim et insaniam viribus necessariam, quia saepe validiores furor reddit. Quid? non aliquoties metus e contrario fecit audacem? et mortis timor etiam inertissimos excitavit in proelium? 4. Sed ira, ebrietas, timor, aliaque eiusmodi, foeda et caduca irritamenta sunt: nec virtutem instruunt, quae nihil vitiis eget, sed segnem aliquando animum et ignavum paululum allevant. Nemo irascendo fit fortior, nisi qui fortis sine ira non esset. Ita non in adiutorium virtutis venit, sed in vicem. Quid quod, si bonum esset ira, perfectissimum quemque sequeretur? At qui iracundissimi, infantes senesque, et aegri sunt, et invalidum omne naturâ querulum est.

XIV. „Non potest," inquit Theophrastus, „fieri, „ut bonus vir non irascatur malis." Isto modo, quo melior quisque, hoc iracundior erit? 2. Vide ne contra placidior, solutusque affectibus, et cui nemo odio sit. Peccantes vero quid habet cur oderit, quum error

illos in huiusmodi delicta compellat? Non est autem prudentis, errantes odisse; alioquin ipse sibi odio erit. Cogitet, quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex his, quae egit, veniam desiderent. Iam irascetur etiam sibi! 3. Neque enim aequus iudex aliam de sua, aliam de aliena causa, sententiam fert. Nemo, inquam, invenitur, qui se possit absolvere: et innocentem quisque se dicit, respiciens testem, non conscientiam. Quanto humanius, mitem et patrium animum praestare peccantibus, et illos non persequi, sed revocare? Errantem per agros ignorantiâ viae, melius est ad rectum iter admovere, quam expellere. 4. Corrigendus est itaque qui peccat, et admonitione, et vi, et molliter, et aspere: meliorque tam sibi quam aliis faciendus, non sine castigatione, sed sine ira. Quis enim, cui medetur, irascitur?

XV. „At corrigi nequeunt, nihilque in illis lene „aut spei bonae capax est.“ Tollantur e coetu mortalium, facturi peiora quae contingunt, et quo uno modo possunt, desinant mali esse: sed hoc sine odio. 2. Quid enim est cur oderim eum, cui tum maxime prosum, quum illum sibi eripio? Num quis membra sua odit, tunc quum abscidit? Non est illa ira, sed misera curatio. Rabidos effligimus canes, trucem atque immansuetum bovem caedimus, et morbidis pecoribus, ne gregem polluant, ferrum demittimus, portentosos fetus exstinguimus, liberos quoque, si debiles monstrosique editi sunt, mergimus. Non ira, sed ratio est, a sanis inutilia secernere. Nil minus, quam irasci, punientem decet: quum eo magis ad emendationem poena proficiat, si iudicio lata est. Inde est, quod Socrates servo ait: Caederem te, nisi irascerer. Admonitionem servi in tempus sanius distulit, illo tempore se admonuit. Cuius erit temperatus affectus, quum Socrates non sit ausus se irae committere? 4.

Ergo ad coërcitionem errantium sceleratorumque irato castigatore non opus est. Nam quum ira delictum animi sit, non oportet peccata corrigere peccantem.

XVI. „Quid ergo? non irascar latroni? non ira„scar venefico?" Non. Neque enim mihi irascor, quum sanguinem mitto. 2. Omne poenae genus remedii loco admoveo. Tu adhuc in prima parte versaris errorum, nec graviter laberis, sed frequenter. Obiurgatio te primum secreta, deinde publica, emendare tentabit. Tu longius iam processisti, quam ut possis verbis sanari: ignominiâ contineberis. Tibi fortius aliquid, et quod sentias, inurendum est: in exsilium et loca ignota mittêris. In te duriora remedia iam solida nequitia desiderat: et vincula publica, et carcer adhibebitur. Tibi insanabilis animus est, et sceleribus scelera contexens: et iam non causis, quae nunquam malo defuturae sunt, impelleris, sed satis tibi est magna ad peccandum causa, peccare. Perbibisti nequitiam, et ita visceribus immiscuisti, ut nisi cum ipsis exire non possit. 3. Olim miser mori quaeris: bene de te merebimur: auferemus tibi istam, qua vexaris, insaniam: et per tua alienaque volutato supplicia, id, quod unum bonum tibi superest, repraesentabimus, mortem. Quare irascar, cui quum maxime prosum? Interim optimum misericordiae genus est, occidere. Si intrassem valetudinarium exercitatus et sciens, aut domum divitis, non idem imperassem omnibus, per diversa aegrotantibus. Varia in tot animis vitia video, et civitati curandae adhibitus sum: pro cuiusque morbo medicina quaeratur. Hunc sanet verecundia, hunc peregrinatio, hunc dolor, hunc egestas, hunc ferrum. 4. Itaque etsi perversa induenda magistratui vestis, et convocanda classico concio est: procedam in tribunal, non furens, nec infestus, sed vultu legis: et illa solennia verba, leni ma-

gis gravique, quam rabida voce concipiam, et agi iubebo non iratus, sed severus. Et quum cervicem noxio praecidi imperabo, et quum parricidam insuam culleo, et quum mittam in supplicium militarem, et quum Tarpeio proditorem hostemve publicum imponam; sine ira, eo vultu animoque ero, quo serpentes et animalia venenata percutio. 5. „Iracundia opus „est ad puniendum.“ Quid? tibi videtur lex irasci his, quos non novit, quos non vidit, quos non futuros sperat? Illius itaque sumendus est animus, quae non irascitur, sed constituit. Nam si bono viro ob mala facinora irasci convenit, et ob secundas res malorum hominum invidere conveniet. Quid enim est indignius, quam florere quosdam, et eos indulgentia fortunae abuti, quibus nulla potest satis mala inveniri fortuna? Sed tam commoda illorum sine invidia videbit, quam scelera sine ira. 6. Bonus iudex damnat improbanda; non odit. „Quid ergo? non, quum „eiusmodi aliquid sapiens habebit in manibus, tan„getur animus eius, eritque solito commotior?“ Fateor. Sentiet levem quendam, tenuemque motum. 7. Nam, ut dixit Zeno, in sapientis quoque animo, etiam quum vulnus sanatum est, cicatrix manet. Sentiet itaque suspiciones quasdam et umbras affectuum: ipsis quidem carebit. Aristoteles ait, affectus quosdam, si quis illis bene utatur, pro armis esse. Quod verum foret, si velut bellica instrumenta sumi deponique possent induentis arbitrio. 8. Haec arma, quae Aristoteles virtuti dat, ipsa per se pugnant, non exspectant manum: habent, et non habentur. Nil aliis instrumentis opus est: satis nos instruxit ratione natura. Haec dedit telum, firmum, perpetuum, obsequens, nec anceps, nec quod in dominum remitti posset. Non ad providendum tantum, sed ad res gerendas satis est per se ipsa ratio. 9. Etenim quid est stultius, quam hanc ab iracundia petere praesidium:

rem stabilem ab incerta, fidelem ab infida, sanam ab aegra? Quid, quod ad actiones quoque, in quibus solis opera iracundiae videtur necessaria, multo per se ratio fortior est? 10. Nam quum iudicavit aliquid faciendum, in eo perseverat: nihil enim melius inventura est se ipsa, quo mutetur: ideo stat semel constitutis. Iram saepe misericordia retro egit: habet enim non solidum robur, sed vanum tumorem; violentisque principiis utitur, non aliter quam qui a terra venti surgunt, et fluminibus paludibusque concepti, sine pertinacia vehementes sunt. Incipit magno impetu, deinde deficit ante tempus fatigata: et quae nihil aliud quam crudelitatem ac nova genera poenarum versaverat, quum animadvertendum est, ira iam fracta lenisque est. 11. Affectus cito cadit: aequalis est ratio. Ceterum etiam ubi perseveraverit ira, nonnunquam si plures sunt, qui perire meruerunt, post duorum triumve sanguinem, occidere desinit. Primi eius ictus acres sunt, sicut serpentium venena a cubili repentium nocent: innoxii dentes sunt, quum illos frequens morsus exhausit. Ergo non paria patiuntur, qui paria commiserant, et saepe qui minus commisit, plus patitur, quia recentiori irae obiectus est. Et in totum inaequalis est: modo ultra quam oportet, excurrit, modo citerius debito resistit. Sibi enim indulget, ex libidine iudicat, et audire non vult, et patrocinio non relinquit locum, et ea tenet quae invasit, et eripi sibi iudicium suum, etiam si pravum est, non sinit. 12. Ratio utrique parti locum dat, et tempus dat. Deinde advocationem etiam sibi petit, ut excutiendae spatium veritati habeat: ira festinat. Ratio id iudicari vult, quod aequum est: ira id aequum videri vult, quod iudicavit. Ratio nihil praeter ipsum, de quo agitur, spectat: ira vanis et extra causam obversantibus commovetur. Vultus illam securior, vox clarior, sermo liberior, cultus delicatior, advocatio

ambitiosior, favor popularis exasperat. 13. Saepe infesta patrono, reum damnat: etiamsi ingeritur oculis veritas, amat et tuetur errorem: coargui non vult, et in male coeptis honestior illi pertinacia videtur, quam poenitentia. Cn. Piso fuit memoria nostra, vir a multis vitiis integer, sed pravus, et cui placebat pro constantia rigor. 14. Is quum iratus duci iussisset eum, qui ex commeatu sine commilitone redierat, quasi interfeciaset quem non exhibebat, roganti tempus aliquod ad conquirendum, non dedit: damnatus extra vallum ductus est, et iam cervicem porrigebat, quum subito apparuit ille commilito, qui occisus videbatur. 15. Tunc centurio supplicio praepositus, condere gladium speculatorem iubet: damnatum ad Pisonem reducit, redditurus Pisoni innocentiam: nam militi fortuna reddiderat. Ingenti concursu deducuntur, complexi alter alterum, cum magno gaudio castrorum, commilitones. Conscendit tribunal furens Piso, ac iubet duci utrumque, et eum militem qui non occiderat, et eum qui non perierat. 16. Quid hoc indignius? quia unus innocens apparuerat, duo peribant. Piso adiecit et tertium. Nam ipsum centurionem, qui damnatum reduxerat, duci iussit. Constituti sunt in eodem loco perituri tres, ob unius innocentiam. 17. O quam solers est iracundia, ad fingendas causas furoris! Te, inquit, duci iubeo, quia damnatus es: te, quia causa damnationis commilitoni fuisti: te, quia iussus occidere, imperatori non paruisti. Excogitavit, quemadmodum tria crimina faceret, quia nullum invenerat. Habet, inquam, iracundia hoc mali, non vult regi. Irascitur veritati ipsi, si contra voluntatem suam apparuerit: clamore, et tumultu, et totius corporis iactatione, quos destinavit, insequitur, adiectis conviciis maledictisque. 18. Hoc non facit ratio: sed si ita opus est, silens quietaque, totas domos funditus tollit, et familias reipublicae pestilentes cum coniu-

gibus ac liberis perdit, tecta ipsa diruit, et solo exaequat; et inimica libertati nomina exstirpat. Haec non frendens, nec caput quassans, nec quidquam indecorum iudici faciens, cuius tum maxime placidus esse debet et in statu vultus, quum magna pronuntiat. 19. Quid opus est, inquit Hieronymus, quum velis caedere aliquem, prius tua labia mordere? Quid si ille vidisset, desilientem de tribunali proconsulem, et fasces lictori auferentem, et sua vestimenta scindentem, quia tardius scindebantur aliena? Quid opus est mensam evertere? quid pocula affligere? quid se in columnas impingere? quid capillos evellere? femur pectusque percutere? Quantam iram putas, quae quia non tam cito in alium quam vult, erumpit, in se revertitur? 20. Tenetur itaque a proximis, et rogatur, ut ipse sibi placetur: quorum nihil facit, quisquis vacuus irâ; meritam cuique poenam iniungit. Dimittit saepe eum, cuius peccatum deprehendit, si poenitentia facti spem bonam pollicetur, si intelligit, non ex alto venire nequitiam, sed summo, quod aiunt, animo inhaerere. Dabit impunitatem, nec accipientibus nocituram, nec dantibus. Nonnunquam magna scelera levius, quam minora compescet, si illa lapsu, non crudelitate commissa sunt; his inest latens et operta, et inveterata calliditas. Idem delictum in duobus non eodem malo afficiet, si alter per negligentiam admisit, alter curavit ut nocens esset. Hoc semper in omni animadversione servabit, ut sciat, alteram adhiberi, ut emendet malos: alteram, ut tollat. In utroque non praeterita, sed futura intuebitur. 21. Nam, ut Plato ait: Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur; revocari enim praeterita non possunt, futura prohibentur: et quos volet nequitiae male cedentis exempla fieri, palam occidet, non tantum ut pereant ipsi, sed ut alios pereundo deterreant. 22. Haec cui expendenda, aestimanda-

que sunt, vides quam debeat omni perturbatione liber accedere ad rem summa diligentia tractandam, potestatem vitae necisque. Male irato ferrum committitur. Ne illud quidem iudicandum est, aliquid iram ad magnitudinem animi conferre. 23. Non est enim illa magnitudo; tumor est: nec, corporibus copiâ vitiosi humoris intensis, morbus incrementum est, sed pestilens abundantia. Omnes quos vecors animus supra cogitationes extollit humanas, altum quiddam et sublime spirare se credunt: ceterum nihil solidi subest, sed in ruinam prona sunt, quae sine fundamentis crevere. 24. Non habet ira cui insistat: non ex firmo mansuroque oritur, sed ventosa et inanis est: tantumque abest a magnitudine animi, quantum a fortitudine audacia, a fiducia insolentia, ab austeritate tristitia, a severitate crudelitas. Multum, inquam, interest inter sublimem animum, et superbum. Iracundia nihil amplum decorumque molitur. 25. Contra, mihi videtur veternosi et infelicis animi, imbecillitatis sibi conscii, saepe indolescere. Ut exulcerata et aegra corpora ad tactus levissimos gemunt, ita ira muliebre maxime et puerile vitium est. At incidit et in viros: nam viris quoque puerilia ac muliebria ingenia sunt. 26. „Quid ergo? non „aliquae voces ab iratis emittuntur, quae magno „emissae videantur animo, veram ignorantibus ma„gnitudinem? qualis illa dira et abominanda: *Ode„rint, dum metuant*. Sullano scias saeculo scriptam." Nescio utrum sibi peius optaverit, ut odio esset, an ut timori. Oderint. Occurrit illi, futurum, ut execrentur, insidientur, opprimant. Quid adiicit? Dii illi male faciant, adeo reperit dignum odio remedium. Oderint. Quid? dum pareant? non. Dum probent? non. Quid ergo? dum timeant. Sic nec amari quidem vellem. Magno hoc dictum spiritu putas? falleris: nec enim magnitudo ista est, sed immanitas. 27. Non

est quod credas irascentium verbis: quorum strepitus magni, minaces sunt, intus mens pavidissima. Non est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur: „Vir ingenii magni „magis quam boni.“ Non potest illud separari: aut et bonum erit, aut nec magnum, quia magnitudinem animi inconcussam intelligo, et introrsus solidam, ab imo parem firmamque, qualis inesse malis ingeniis non potest. 28. Terribilia enim esse, et tumultuosa, et exitiosa possunt: magnitudinem quidem, cuius firmamentum roburque bonitas est, non habebunt: ceterum sermone, conatu, et omni extra paratu facient magnitudinis fidem. 29. Eloquentur aliquid, quod tu magni putes, sicut C. Caesar, qui iratus coelo, quod obstreperet pantomimis, quos imitabatur studiosius quam spectabat, quodque commissio sua fulminibus terreretur, prorsus parum certis, ad pugnam vocavit Iovem, et quidem sine missione, Homericum illum exclamans versum, ἢ μ' ἀνάειῳ, ἢ ἐγὼ σέ. Quanta dementia fuit! Putavit, aut sibi noceri ne a Iove quidem posse, aut se nocere etiam Iovi posse. 30. Non puto parum momenti hanc eius vocem ad incitandas coniuratorum mentes addidisse; ultimae enim patientiae visum est, eum ferre, qui Iovem non ferret. 31. Nihil ergo in ira, ne quum videtur quidem vehemens, deos hominesque despiciens, magnum, nihil nobile est: aut si videtur alicui magnum animum ira producere, videatur et luxuria. Ebore sustineri vult, purpura vestiri, auro tegi, terras transferre, maria concludere, flumina praecipitare, nemora suspendere. 32. Videatur et avaritia magni animi: acervis auri argentique incubat, et provinciarum nominibus agros colit, et sub singulis villicis latiores habet fines, quam quos Consules sortiebantur. Videatur et libido magni animi: transnatat freta, puerorum greges castrat, sub gladium mariti venit uxor, morte

contemta. Videatur et ambitio magni animi: non est contenta honoribus annuis: si fieri potest, uno nomine occupare fastos vult, per omnem orbem titulos disponere. Omnia ista non refert in quantum procedant extendantque se: angusta sunt, misera, depressa. Sola sublimis et excelsa virtus est: nec quidquam magnum est, nisi quod simul et placidum.

LIBER II.

Primus liber, Novate, benigniorem habuit materiam: facilis enim in procliva vitiorum decursus est. Nunc ad exiliora veniendum est: quaerimus enim, utrum ira iudicio, an impetu incipiat: id est, utrum sua sponte moveatur, an quemadmodum pleraque, quae intra nos insciis nobis oriuntur. 2. Debet autem in haec se demittere disputatio, ut ad illa quoque altiora possit exsurgere. Nam et in corpore nostro ossa, nervique et articuli, firmamenta totius, et vitalia, minime speciosa visu, prius ordinantur: deinde haec, ex quibus omnis in faciem aspectumque decor est: post haec omnia, qui maxime oculos rapit color, ultimus, perfecto iam corpore, affunditur. 3. Iram quin species oblata iniuriae moveat, non est dubium: sed utrum speciem ipsam statim sequatur, et, non accedente animo, excurrat, an illo assentiente moveatur, quaerimus. Nobis placet, nil ipsam per se audere, sed animo approbante. 4. Nam speciem capere acceptae iniuriae, et ultionem eius concupiscere, et utrumque coniungere: nec laedi se debuisse, et vindicari debere, non est eius impetus, qui sine voluntate nostra concitatur. Ille simplex est: hic compositus, et plura continens. Intellexit aliquid, indignatus est, damnavit, ulciscitur: haec non pos-

sunt fieri, nisi animus eis, quibus tangebatur, assensus est.

II. „Quorsus," inquis, „haec quaestio pertinet?" Ut sciamus, quid sit ira. Nam si invitis nobis nascitur, nunquam rationi succumbet. 2. Omnes enim motus, qui non voluntate nostra fiunt, invicti et inevitabiles sunt, ut, horror frigida aspersis, ad quosdam ictus aspernatio, ad peiores nuntios subriguntur pili, et rubor ad improba verba suffunditur, sequiturque vertigo praerupta cernentes. Quorum quia nihil in nostra potestate est, nulla, quo minus fiant, ratio persuadet 3. Ira praeceptis fugatur. Est enim voluntarium animi vitium, non ex his, quae conditione quadam humanae sortis eveniunt, ideoque etiam sapientissimis accidunt: inter quae et primus ille ictus animi ponendus est, qui nos post opinionem iniuriae movet. 4. Hic subit etiam inter ludicra scenae spectacula, et lectiones rerum vetustarum. Saepe Clodio Ciceronem expellenti, et Antonio occidenti, videmur irasci. Quis non contra Marii arma, et contra Sullae proscriptionem concitatur? Quis non Theodoto, et Achillae, et ipsi puero, non puerile auso facinus, infestus est? 5. Cantus nos nonnunquam et concitata modulatio instigat. Martius quoque ille tubarum sonus movet mentes, et atrox pictura et iustissimorum suppliciorum tristis aspectus. 6. Inde est quod arridemus ridentibus, et contristat nos turba moerentium, et effervescimus ad aliena certamina. Quae non sunt irae, non magis quam tristitia est, quae ad conspectum nimici naufragii contrahit frontem: non magis quam timor, qui Hannibale post Cannas moenia circumsidente, lectoris percutit animum: sed omnia ista motus sunt animorum moveri nolentium, nec affectus, sed principia praeludentia affectibus. 7. Sic enim militaris viri, in media pace iam togati, aures tuba suscitat, equosque castrenses erigit crepi-

tus armorum. Alexandrum aiunt, Xenophante canente, manum ad arma misisse.

III. Nihil ex his quae animum fortuitu impellunt, affectus vocari debet: ista, ut ita dicam, patitur magis animus, quam facit. Ergo affectus est, non ad oblatas rerum species moveri, sed permittere se illis, et hunc fortuitum motum persequi. 2. Nam si quis pallorem, et lacrimas procidentes, et irritationem humoris obsceni, altumve suspirium, et oculos subito acriores, aut quid his simile, indicium affectus, animique signum putat; fallitur, nec intelligit, hos corporis esse pulsus. 3. Itaque et fortissimus plerumque vir, dum armatur, expalluit: et signo pugnae dato, ferocissimo militi paululum genua tremuerunt: et magno imperatori, antequam inter se acies arietarent, cor exsiluit: et oratori eloquentissimo, dum ad dicendum componitur, summa riguerunt. 4. Ira non moveri tantum, sed excurrere debet: est enim impetus. Nunquam autem impetus sine assensu mentis est: neque enim fieri potest, ut de ultione et poena agatur, animo nesciente. Putavit se aliquis laesum, voluit ulcisci: dissuadente aliqua causa, statim resedit. Hanc iram non voco, sed motum animi, rationi parentem. Illa est ira, quae rationem transilit, quae secum rapit. Ergo illa prima agitatio animi, quam species iniuriae incussit, non magis ira est, quam ipsa iniuriae species; sed ille sequens impetus, qui speciem iniuriae non tantum accepit, sed approbavit, ira est, concitatio animi, ad ultionem voluntate et iudicio pergentis. 5. Numquid dubium est, quin timor fugam habeat, ira impetum? Vide ergo, an putes, aliquid sine assensu mentis aut peti posse, aut caveri.

IV. Et ut scias, quemadmodum incipiant affectus, aut crescant, aut efferantur, est primus motus non voluntarius quasi praeparatio affectus, et quaedam commutatio: alter cum voluntate non contumaci,

tanquam oporteat me vindicari, quum laesus sim, aut oporteat hunc poenas dare, quum scelus fecerit: tertius motus est iam impotens, qui non, si oportet, ulcisci vult, sed utique, qui rationem evicit. 2. Primum illum animi ictum effugere ratione non possumus: sicut ne illa quidem, quae diximus accidere corporibus, ne nos oscitatio aliena solicitet, ne oculi ad intentationem subitam digitorum comprimantur. Ista non potest ratio vincere: consuetudo fortasse, et assidua observatio extenuat. 3. Alter ille motus, qui iudicio nascitur, iudicio tollitur. * * *

V. Illud etiamnum quaerendum est: hi qui vulgo saeviunt, et sanguine humano gaudent, an irascantur, cum eos occidunt, a quibus nec acceperunt iniuriam, nec accepisse se existimant: qualis fuit Apollodorus aut Phalaris. 2. Haec non est ira: feritas est; non enim quia accepit iniuriam, nocet: sed parata est, dum noceat, velle accipere. Nec illi verbera laceratione sque in ultionem petuntur, sed in voluptatem. 3. Quid ergo? Origo huius mali ab ira est: quae ubi frequenti exercitatione et satietate in oblivionem clementiae venit, et omne foedus humanum eiecit animo, novissime in crudelitatem transit. Rident itaque, gaudentque, et voluptate multa perfruuntur, plurimumque ab iratorum vultu absunt, per otium saevi. Hannibalem aiunt dixisse, cum fossam sanguine humano plenam vidisset: O formosum spectaculum! Quanto pulchrius illi visum esset, si flumen aliquod lacumque complesset? 4. Quid mirum, si hoc maxime spectaculo caperis, innatus sanguini, et ab infante caedibus admotus? Sequetur te fortuna crudelitatis tuae per viginti annos secunda, dabitque oculis tuis gratum ubique spectaculum. Videbis istud et circa Trasimenum, et circa Cannas, et novissime circa Carthaginem tuam. 5. Volesus nuper sub divo Augusto proconsul Asiae, cum trecentos una die se-

ouri percussisset, incedens inter cadavera vultu superbo, quasi magnificum quiddam conspiciendumque fecisset, Graece proclamavit: O rem regiam! Quid hic rex fecisset? Non fuit haec ira, sed maius malum, et insanabile. * * *

VI. „Virtus," inquit, „ut honestis rebus propitia „est, ita turpibus irata esse debet." 2. Quid si dicatur, virtutem et humilem et magnam esse debere? Atqui haec dicit, qui illam extolli vult, et deprimi, quoniam laetitia ob recte factum clara magnificaque est; ira ob alienum peccatum sordida et angusti pectoris est: nec unquam committet virtus, ut vitia, dum compescit, imitetur. Ipsam iram castigandam habet, quae nihilo melior est, saepe etiam peior his delictis, quibus irascitur. 3. Gaudere laetarique, proprium et naturale virtutis est: irasci non est ex dignitate eius, non magis quam moerere. Atque iracundiae tristitia comes est: et in hanc omnis ira vel post poenitentiam, vel post repulsam revolvitur. Et si sapientis est, peccatis irasci, magis irascetur maioribus, et saepe irascetur. Sequitur, ut non tantum iratus sit sapiens, sed iracundus. 4. Atqui si nec magnam iram, nec frequentem, in animo sapientis locum habere credimus: quid est, quare non ex toto hoc affectu illum liberemus? Modus, inquam, esse non potest, si pro facto cuiusque irascendum est. 5. Nam aut iniquus erit, si aequaliter irascetur delictis inaequalibus: aut iracundissimus, si toties excanduerit, quoties iram scelera meruerint. Et quid indignius, quam sapientis affectum ex aliena pendere nequitia? Desinet ille Socrates posse eundem vultum domum referre, quem domo extulerat.

VII. Atqui si irasci sapiens debet turpiter factis, et concitari tristarique ob scelera, nihil est aerumnosius sapiente: omnis illi per iracundiam moeroremque vita transibit. 2. Quod enim momentum erit, quo

non improbanda videat? Quoties processerit domo, per sceleratos illi, avarosque, et prodigos, et impudentes, et ob ista felices, incedendum erit: nusquam oculi eius flectentur, ut non, quod indignentur, inveniant. 3. Deficiet, si toties a se iram, quoties causa poscet, exegerit. Haec tot millia ad forum prima luce properantia, quam turpes lites, quanto turpiores advocatos consciscunt? Alius iudicia patris accusat, quae mereri satis fuit: alius cum matre consistit: alius delator venit eius criminis, cuius manifestior reus est. Et iudex damnaturus quae fecit, eligitur: et corona pro mala caussa, bona patroni voce corrupta. 4. Quid singula persequor? Quum videris forum multitudine refertum, et Septa concursu omnis frequentiae plena, et illum Circum, in quo maximam sui partem populus ostendit: hoc scito, istic tantundem esse vitiorum, quantum hominum. Inter istos quos togatos vides, nulla pax est: alter in alterius exitium levi compendio ducitur.

VIII. Nulli nisi ex alterius damno quaestus est: felicem oderunt, infelicem contemnunt: maiore gravantur minori graves sunt: diversis stimulantur cupiditatibus: omnia perdita ob levem voluptatem praedamque cupiunt. 2. Non alia quam in ludo gladiatorio vita est, cum iisdem viventium pugnantiumque. Ferarum iste conventus est: nisi quod illae inter se placidae sunt, morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione satiantur. 3. Hoc uno ab animalibus mutis differunt, quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies ipsos, a quibus est nutrita, depascitur. Nunquam irasci desinet sapiens, si semel coeperit. Omnia sceleribus ac vitiis plena sunt: plus committitur, quam quod possit coërcitione sanari. 4. Certatur ingenti quodam nequitiae certamine: maior quotidie peccandi cupiditas, minor verecundia est. Expulso melioris aequiorisque respectu, quocunque vi-

sum est, libido se impingit. Nec furtiva iam scelera sunt: praeter oculos eunt. Adeoque in publicum missa nequitia est, et in omnium pectoribus evaluit, ut innocentia non rara, sed nulla sit. 5. Numquid enim singuli aut pauci rupere legem? Undique, velut signo dato, ad fas nefasque miscendum coorti sunt.

— *Non hospes ab hospite tutus,*
Non socer a genero: fratrum quoque gratia rara est.
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.
Lurida terribiles miscent aconita novercae.
Filius ante diem patrios inquirit in annos.

6. Et quota pars ista scelerum est? Non descripsit castra ex una parte contraria, parentum liberorumque sacramenta diversa, subiectam patriae civis manu flammam, et agmina infestorum equitum ad conquirendas proscriptorum latebras circumvolitantia, et violatos fontes venenis, et pestilentiam manu factam, et praeductam obsessis parentibus fossam, plenos carceres, et incendia totas urbes concremantia, dominationesque funestas, et regnorum publicorumque exitiorum cladestina consilia: et pro gloria habita, quae, quamdiu opprimi possunt, scelera sunt: raptus ac stupra, et ne os quidem libidini exceptum.

IX. Adde nunc publica periuria gentium, et rupta foedera, et in praedam validioris, quidquid non resistebat, abductum; circumscriptiones, furta, fraudes, infitiationes, quibus trina non sufficiunt fora. 2. Si tantum irasci vis sapientem, quantum scelerum indignitas exigit: non irascendum illi, sed insaniendum est. Illud potius cogitabis, non esse irascendum erroribus. Quid enim si quis irascatur in tenebris parum vestigia certa ponentibus? quid si quis surdis, imperia non exaudientibus? quid si pueris, quod neglecto dispectu officiorum, ad lusus et ineptos aequalium iocos spectent? quid si illis irasci velis, qui aegrotant, senescunt, fatigantur? 3. Inter cetera mor-

talitatis incommoda, et haec est caligo mentium: nec tantum necessitas errandi, sed errorum amor. Ne singulis irascaris, universis ignoscendum: generi humano venia tribuenda est. Si irasceris iuvenibus senibusque, quod peccant: irascere infantibus, quod peccaturi sunt. Num quis irascitur pueris, quorum aetas nondum novit rerum discrimina? Maior est excusatio et iustior, hominem esse, quam puerum. 4. Hac conditione nati sumus, animalia obnoxia non paucioribus animi, quam corporis morbis: non quidem obtusa nec tarda, sed acumine nostro male utentia, alter alteri vitiorum exempla. Quisque sequitur priores, male iter ingressos: quidni habeant excusationem, quum publica via erraverint?

X. In singulos severitas imperatoris distringitur: at necessaria venia est, ubi totus deseruit exercitus. Quid tollit iram sapientis? turba peccantium. Intelligit, quam et iniquum sit et periculosum, irasci publico vitio. 2. Heraclitus quoties prodierat, et tantum circa se male viventium, immo male pereuntium viderat, flebat, miserebatur omnium, qui sibi laeti felicesque occurrebant, miti animo, sed nimis imbecillo: et ipse inter deplorandos erat. 3. Democritum contra, aiunt, nunquam sine risu in publico fuisse: adeo nihil illi videbatur serium eorum, quae serio gerebantur. Ubi istic irae locus est? Aut ridenda omnia, aut flenda sunt. Non irascetur sapiens peccantibus. Quare? quia scit neminem nasci sapientem, sed fieri. Scit paucissimos omni aevo sapientes evadere, quia conditionem humanae vitae perspectam habet: nemo autem naturae sanus irascitur. 4. Quid enim si mirari velit, non in silvestribus dumis poma pendere? quid si miretur spineta sentesque non utili aliqua fruge compleri? Nemo irascitur, ubi vitium natura defendit. Placidus itaque sapiens et aequus erroribus, non hostis, sed correptor peccantium, hoc

quotidie procedit animo: Multi mihi occurrent vino dediti, multi libidinosi, multi ingrati, multi avari, multi furiis ambitionis agitati. 5. Omnia ista tam propitius aspiciet, quam aegros suos medicus. Numquid ille, cuius navigium multam, undique laxatis compagibus, aquam trahit, nautis ipsique navigio irascitur? Occurrit potius, et aliam excludit undam, aliam egerit, manifesta foramina praecludit, latentibus et ex occulto sentinam ducentibus labore continuo resistit: nec ideo intermittit, quia, quantum exhaustum est, subnascitur. Lento adiutorio opus est contra mala continua et fecunda, non ut desinant, sed ne vincant.

XI. „Utilis est," inquit; „ira: quia contemtum „effugit, quia malos terret." 2. Primum, ira si, quantum minatur, valet, ob hoc ipsum quod terribilis est, et invisa est. Periculosius est autem timeri, quam despici. Si vero sine viribus est, magis exposita contemtui est, et derisum non effugit. Quid enim est iracundia in supervacuum tumultuante frigidius? 3. Deinde non ideo quaedam, quia terribiliora, potiora sunt: nec hoc sapientis dici velim, quod ferae quoque telum est, timeri. Quid? non timetur febris, podagra, ulcus malum? numquid ideo quidquam in istis boni est? an contra, omnia despecta et foeda et turpia ipso, quod timentur, sunt? Ira per se deformis est, et minime metuenda: at timetur a pluribus, sicut deformis persona ab infantibus. Quid, quod semper in auctores redundat timor, nec quisquam metuitur, ipse securus? 4. Occurrat hoc loco tibi Laberianus ille versus, qui medio civili bello in theatro dictus, totum in se populum non aliter convertit, quam si missa esset vox publici affectus:

Necesse est multos timeat, quem multi timent.

5. Ita natura constituit, ut quod alieno metu magnum est, a suo non vacet. Leoni quam pavida sunt ad le-

ves sonos pectora: acerrimas feras umbra, vox, et odor insolitus exagitat. Quidquid terret, et trepidat. Non est ergo, quare concupiscat quisquam sapiens timeri.

XII. Nec ideo iram magnum quisquam putet, quia formidini est: quoniam quaedam etiam contemtissima timentur: venena, et ossa mortifera, et morsus. 2. Nec est mirum, quum maximos ferarum greges linea pennis distincta contineat, et in insidias agat: ab ipso effectu dicta formido. Vanis enim vana terrori sunt. Curriculi motus, rotarumque versata facies, leones redigit in caveam: elephantes porcina vox terret. Sic itaque ira metuitur, quomodo umbra ab infantibus, a feris rubens pinna. Non ipsa in se quidquam habet firmum aut forte, sed vanos animos movet. 3. „Nequitia," inquit, „de rerum natura tollenda est, si velis iram tollere: neutrum autem potest fieri." 4. Primum, potest aliquis non algere, quamvis ex rerum natura hiems sit; et non aestuare, quamvis menses aestivi sint: aut loci beneficio adversus intemperiem anni tutus est, aut patientia corporis sensum utriusque pervincit. 5. Deinde verte istud: necesse est prius virtutem ex animo tollas, quam iracundiam recipias, quoniam cum virtutibus vitia non coëunt: Nec magis quisquam eodem tempore et iratus potest esse, et vir bonus, quam aeger et sanus. 6. „Non potest," inquit, „omnis ex animo ira tolli: nec „hoc hominis natura patitur." Atqui nihil est tam difficile et arduum, quod non humana mens vincat, et in familiaritatem perducat assidua meditatio: nulliquе sunt tam feri et sui iuris affectus, ut non disciplinâ perdomentur. 7. Quodcunque sibi imperavit animus, obtinuit. Quidam, ne unquam riderent, consecuti sunt: vino quidam, alii Venere, quidam omni humore interdixere corporibus. Alius contentus brevi somno, vigiliam indefatigabilem extendit: didice-

runt tenuissimis et adversis funibus currere, et ingentia, vixque humanis toleranda viribus onera portare, et in immensam altitudinem mergi, ac sine ulla respirandi vice perpeti maria.

XIII. Mille sunt alia, in quibus pertinacia impedimentum omne transcendit, ostenditque nihil esse difficile, cuius sibi ipsa mens patientiam indiceret. Istis, quos paulo ante retuli, aut nulla tam pertinacis studii, aut non digna merces fuit. 2. Quid enim magnificum consequitur ille, qui meditatus est per intensos funes ire? qui sarcinae ingenti cervices supponere? qui somno non submittere oculos? qui penetrare in imum mare? Et tamen ad finem operis, non magno auctoramento, labor pervenit. Nos non advocabimus patientiam, quos tantum praemium exspectat, felicis animi immota tranquillitas? 3. Quantum est, effugere maximum malum iram, et cum illa rabiem, saevitiam, crudelitatem, furorem, et alios comites eius affectus? Non est, quod patrocinium nobis quaeramus et excusatam licentiam, dicentes, aut utile id esse, aut inevitabile. Cui enim tandem vitio advocatus defuit? Non est quod dicas, excidi non posse: sanabilibus aegrotamus malis, ipsaque nos in rectum genitos natura, si emendari velimus, iuvat. Nec, ut quibusdam visum est, arduum in virtutes et asperum iter est: plano adeuntur. 4. Non vanae vobis auctor rei venio: facilis est ad beatam vitam via: inite modo bonis auspiciis, ipsisque diis bene iuvantibus. Multo difficilius est, facere ista quae facitis. Quid enim quiete otiosius animi? quid ira laboriosius? quid clementia remissius? quid crudelitate negotiosius? Vacat pudicitia, libido occupatissima est. Omnium denique virtutum tutela facilior est: vitia magno coluntur. 5. Debet ira removeri? Hoc ex parte fatentur etiam, qui dicunt esse minuendam. Tota dimittatur: nihil profutura est. Sine illa facilius re-

ctiusque scelera tollentur, mali punientur, et traducentur in melius.

XIV. Omnia, quae debet sapiens, sine ullius malae rei ministerio efficiet: nihilque admiscebit, cuius modum sollicitus observet. 2. Nunquam itaque iracundia admittenda est; aliquando simulanda, si segnes audientium animi concitandi sunt, sicut tarde consurgentes ad cursum equos stimulis facibusque subditis excitamus. 3. Aliquando incutiendus est his metus, apud quos ratio non proficit. Irasci quidem non magis utile est, quam moerere, quam metuere. 4. „Quid ergo? non incidunt causae, quae iram laces„sant?" Sed tunc maxime illi opponendae manus sunt: nec est difficile, vincere animum: quum athletae quoque in vilissima sui parte occupati, tamen ictus doloresque patiantur, ut vires caedentis exhauriant; nec quum ira suadet, feriunt, sed quum occasio. 5. Pyrrhum maximum praeceptorem certaminis gymnici, solitum aiunt his, quos exercebat, praecipere, ne irascerentur. Ira enim perturbat artem: et quâ noceat tantum, non quâ caveat, aspicit. Saepe itaque ratio patientiam suadet, ira vindictam: et qui primis defungi malis potuimus, in maiora devolvimur. Quosdam unius verbi contumelia, non aequo animo lata, in exsilium proiecit: et qui levem iniuriam silentio ferre noluerant, gravissimis malis obruti sunt, indignatique aliquid ex plenissima libertate deminui, servile in sese attraxerunt iugum.

XV. „Ut scias," inquit, „iram habere in se gene„rosi aliquid, liberas videbis gentes, quae iracundis„simae sunt, ut Germanos et Scythas." Quod evenit, quia fortiora solidaque naturâ ingenia, antequam disciplinâ molliantur, prona in iram sunt. 2. Quaedam enim non nisi melioribus innascuntur ingeniis, sicut valida arbusta et laeta quamvis neglecta tellus creat: alia fecundi soli silva est. Itaque et ingenia

natura fortia iracundiam ferunt, nihilque tenue et exile capiunt, ignea et fervida: sed imperfectus ille vigor est, ut omnibus quae sine arte, ipsius tantum naturae bono, exsurgunt; sed nisi cito domita sunt, quae fortitudini apta erant, audaciae temeritatique consuescunt. 3. Quid? non mitioribus animis vitia leniora coniuncta sunt, ut misericordia, amor, et verecundia? Itaque tibi saepe bonam indolem malis quoque suis ostendam; sed non ideo vitia non sunt, si naturae melioris indicia sunt. 4. Deinde omnes istae feritate liberae gentes, leonum luporumque ritu, ut servire non possunt, ita nec imperare. Non enim humani vim ingenii, sed feri et intractabilis habent: nemo autem regere potest, nisi qui et regi.

XVI. Fere itaque imperia penes eos fuere populos, qui mitiore coelo utuntur: in frigora Septemtrionemque vergentibus immansueta ingenia sunt, ut ait poëta,

— *suoque simillima coelo.*

„Animalia," inquit, „generosissima habentur, quibus „multum inest irae." 2. Errat, qui ea in exemplum hominis adducit, quibus pro ratione est impetus: homini pro impetu ratio est. Sed nec illis quidem omnibus idem prodest. Iracundia leones adiuvat, pavor cervos, accipitrem impetus, columbam fuga. 3. Quid, quod ne illud quidem verum est, optima animalia esse iracundissima? Feras putem, quibus ex raptu alimenta sunt, meliores, quo iratiores: patientiam laudaverim boum, et equorum frenos sequentium. 4. Quid autem est, cur hominem ad tam infelicia exempla revoces, quum habeas mundum, Deumque, quem ex omnibus animalibus, ut solus imitetur, solus intelligit? „Simplicissimi," inquit, „omnium „habentur iracundi." Fraudulentis enim et versutis comparantur: et simplices videntur, quia expositi sunt: quos quidem non simplices dixerim, sed incau-

tos. Stultis, luxuriosis, nepotibusque hoc nomen imponimus, et omnibus vitiis parum callidis.

XVII. „Orator," inquit, „iratus aliquando melior „est." Immo imitatus iratum. Nam et histriones in pronuntiando non irati populum movent, sed iratum bene agentes. Et apud iudices itaque, et in concione, et ubicunque alieni animi ad nostrum arbitrium agendi sunt, modo iram, modo metum, modo misericordiam, ut aliis incutiamus, ipsi simulabimus: et saepe id quod veri affectus non effecissent, effecit imitatio affectuum. 2. „Languidus," inquit, „animus „est, qui irâ caret." Verum est, si nihil habet irâ valentius. Nec latronem oportet esse, nec praedam; nec misericordem, nec crudelem: illius nimis mollis animus, huius nimis durus est. Temperatus sit sapiens: et ad res fortius agendas non iram, sed vim adhibeat.

XVIII. Quoniam quae de ira quaeruntur, tractavimus, accedamus ad remedia eius. 2. Duo autem, ut opinor, sunt: ne incidamus in iram, et ne in ira peccemus. Ut in corporum cura, alia de tuenda valetudine, alia de restituenda, praecepta sunt: ita aliter iram debemus repellere, aliter compescere, ut vincamus. 3. Quaedam ad universam vitam pertinentia praecipientur: ea in educationem, et in sequentia tempora dividentur. Educatio maximam diligentiam, plurimumque profuturam desiderat; facile est enim, teneros adhuc animos componere; difficulter reciduntur vitia, quae nobiscum creverunt. 4. Opportunissima ad iracundiam fervidi animi natura est. Nam quum elementa sint quatuor, ignis, aqua, aër, et terra: potestates pares his sunt, frigida, fervida, arida, atque humida. Et locorum itaque, et animalium, et corporum, et morum varietates, mixtura elementorum facit, et proinde in aliquos magis incumbunt ingenia, prout alicuius elementi maior vis

abundavit. Inde quasdam humidas vocamus, aridasque regiones, et calidas, et frigidas. Eadem animalium et hominum discrimina sunt.

XIX. Refert quantum quisque humidi in se calidique contineat: cuius in illo elementi portio praevalebit, inde mores erunt. Iracundos fervidi mixtura faciet: est enim actuosus et pertinax ignis. 2. Frigidi mixtura timidos facit: pigrum est enim contractumque frigus. Volunt itaque quidam ex nostris iram in pectore moveri, effervescente circa cor sanguine. 3 Causa cur hic potissimum assignetur irae locus, non alia est, quam quod in toto corpore calidissimum pectus est. Quibus humidi plus inest, eorum paulatim crescit ira, quia non est paratus illis calor, sed motu acquiritur. 4. Itaque puerorum feminarumque irae acres magis, quam graves sunt, levioresque dum incipiunt: siccis aetatibus vehemens robustaque ira est, sed sine incremento, non multum sibi adiiciens, quia inclinatum calorem frigus insequitur. 5. Senes difficiles et queruli sunt, ut aegri et convalescentes, et quorum aut lassitudine, aut detractione sanguinis exhaustus est calor. In eadem causa sunt siti fameque rabidi, et quibus exsangue corpus est, malineque alitur et deficit. Vinum incendit iram, quia calorem auget pro cuiusque natura.

XX. Quidam ebrii effervescunt, quidam * * saucii sunt. Neque ulla alia causa est, cur iracundissimi sint flavi rubentesque, quibus talis naturâ color est, qualis fieri ceteris inter iram solet; mobilis enim illis agitatusque sanguis est. 2. Sed quemadmodum natura quosdam proclives in iram facit: ita multae incidunt causae, quae idem possint quod natura. Alios morbus aut iniuria corporum in hoc perduxit, alios labor, et continua pervigilia, noctesque solicitae, et desideria, amoresque: et quidquid aliud aut corpori nocuit aut animo, aegram mentem in quere-

las parat. Sed ista omnia initia causaeque sunt, plurimumque potest consuetudo; quae, si gravis est, alit vitium. 3. Naturam quidem mutare, difficile est; nec licet semel mixta nascentium elementa convertere. Sed in hoc nosse profuit, ut calentibus ingeniis subtrahas vinum, quod pueris Plato negandum putat, et ignem vetat igne incitari. Nec cibis quidem implendi sunt; distendentur enim corpora, et animi cum corpore tumescent. 4. Labor illos citra lassitudinem exerceat, ut minuatur, non ut consumatur calor, nimiusque ille fervor despumet. Lusus quoque proderunt; modica enim voluptas laxat animos, et temperat. Humidioribus, siccioribus et frigidis non est ab ira periculum: sed maiora vitia metuenda sunt, pavor, difficultas, et desperatio, et suspiciones.

XXI. Mollienda itaque, fovendaque talia ingenia, et in laetitiam evocanda sunt. Et quia aliis contra iram, aliis contra tristitiam remediis utendum est, nec dissimilibus tantum ista, sed contrariis curanda sunt, semper ei occurremus, quod increverit. Plurimum, inquam, proderit pueros statim salubriter institui. 2. Difficile autem regimen est, quia dare debemus operam, ne aut iram in illis nutriamus, aut indolem retundamus. Diligenti observatione res indiget. Utrumque enim et quod extollendum, et quod deprimendum est, similibus alitur: facile autem etiam attendentem similia decipiunt. Crescit licentiâ spiritus, servitute comminuitur: assurgit, si laudatur, et in spem sui bonam adducitur; sed eadem ista insolentiam et iracundiam generant. 3. Sic itaque inter utrumque regendus est, ut modo frenis utamur, modo stimulis: nihil humile, nihil servile patiatur. Nunquam illi necesse sit rogare suppliciter; nec prosit rogasse: potius causae suae, et prioribus factis, et bonis in futurum promissis donetur. In certaminibus aequalium nec vinci illum patiamur, nec irasci; de-

mus operam, ut familiaris sit his, cum quibus contendere solet, ut in certamine assuescat non nocere velle, sed vincere. Quoties superaverit, et dignum aliquid laude fecerit, attolli, non gestire patiamur; gaudium enim exultatio, exsultationem tumor, et nimia aestimatio sui sequitur. 4. Dabimus aliquod laxamentum; in desidiam vero otiumque non resolvemus, et procul a contactu deliciarum retinebimus. Nihil enim magis facit iracundos, quam educatio mollis et blanda; ideo unicis, quo plus indulgetur, pupillisque, quo plus licet, corruptior animus est. Non resistet offensis, cui nihil unquam negatum est, cui lacrimas solicita semper mater abstersit, cui de paedagogo satisfactum est. 5. Non vides, ut maiorem quamque fortunam maior ira comitetur? In divitibus nobilibusque et magistratibus praecipue apparet, quum quidquid leve et inane in animo erat, secundâ se aurâ sustulit. Felicitas iracundiam nutrit, ubi aures superbas assentatorum turba circumstetit. Tibi enim respondeat: Non pro fastigio te tuo metiris: ipse te proiicis, et alia, quibus vix sanae, et ab initio bene fundatae mentes restiterint. 6. Longe itaque ab assentatione pueritia removenda est: audiat verum, et timeat interim, vereatur semper; maioribus assurgat, nihil per iracundiam exoret. Quod flenti negatum fuerat, quieto offeratur: et divitias parentum in conspectu habeat, non in usu. Exprobrentur illi perperam facta.

XXII. Pertinebit ad rem, praeceptores paedagogosque pueris placidos dari. Proximis applicatur omne quod tenerum est, et in eorum similitudinem crescit: nutricum et paedagogorum retulere mox in adolescentia mores. 2. Apud Platonem educatus puer, quum ad parentes relatus, vociferantem videret patrem, Nunquam, inquit, hoc apud Platonem vidi. Non dubito, quin citius patrem imitatus sit, quam

Platonem. 3. Tenuis ante omnia victus, et non pretiosa vestis, et similis cultus cum aequalibus. Non irascetur aliquem sibi comparari, quem ab initio multis parem feceris. Sed haec ad liberos nostros pertinent. In nobis siquidem sors nascendi et educatio nec vitii locum, nec iam praecepti habet, sequentia ordinanda sunt. Contra primas itaque causas pugnare debemus. 4. Causa iracundiae, opinio iniuriae est, cui non facile credendum est, nec apertis quidem manifestisque statim accedendum. Quaedam enim falsa veri speciem ferunt. 5. Dandum semper est tempus: veritatem dies aperit. Ne sint aures criminantibus faciles. Hoc humanae naturae vitium suspectum notumque nobis sit, quod, quae inviti audimus, libenter credimus, et antequam iudicemus, irascimur.

XXIII. Quid, quod non criminationibus tantum, sed suspicionibus impellimur, et ex vultu risuque alieno peiora interpretati, innocentibus irascimur? Itaque agenda est contra se causa absentis, et in suspenso ira retinenda. Potest enim poena dilata exigi, non potest exacta revocari. 2. Notus est ille tyrannicida, qui imperfecto opere comprehensus, et ab Hippia tortus, ut conscios indicaret, circumstantes amicos tyranni nominavit, quibus quam maxime caram salutem eius sciebat; et quum ille singulos, ut nominati erant, occidi iussisset, interrogavit, Ecquis superesset? Tu, inquit, solus: neminem enim alium, cui carus esses, reliqui. Effecit ira, ut tyrannus tyrannicidae manus commodaret, et praesidia sua gladio suo caederet. 3. Quanto animosius Alexander? qui quum legisset epistolam matris, qua admonebatur, ut a veneno Philippi medici caveret, acceptam potionem non deterritus bibit. Plus sibi de amico suo credidit: dignus fuit qui innocentem haberet, dignus qui faceret. Hoc eo magis in Alexandro laudo, quia nemo tam obnoxius irae fuit: quo rarior autem

moderatio in regibus, hoc laudanda magis est. 4. Fecit hoc et C. Caesar, ille qui victoria civili clementissime usus est. Quum scrinia deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum ab iis, qui videbantur aut in diversis, aut in neutris fuisse partibus, combussit: quamvis moderate soleret irasci, maluit tamen non posse. Gratissimum putavit genus veniae, nescire quid quisque peccasset. Plurimum mali credulitas facit: saepe ne audiendum quidem est, quoniam in quibusdam rebus satius est decipi, quam diffidere.

XXIV. Tollenda ex animo suspicio et coniectura, fallacissima irritamenta. Ille me parum humane salutavit, ille osculo meo non adhaesit, ille inchoatum sermonem cito abrupit, ille ad coenam non vocavit, illius vultus aversior visus est. 2. Non deerit suspicioni argumentatio: simplicitate opus est, et benigna rerum aestimatione. Nihil nisi quod in oculos incurret manifestumque erit, credamus: et quoties suspicio nostra vana apparuerit, obiurgemus credulitatem. Haec enim castigatio consuetudinem efficiet non facile credendi.

XXV. Inde et illud sequitur, ut minimis sordidisque rebus non exacerbemur. Parum agilis est puer, aut tepidior aqua potui, aut turbatus torus, aut mensa negligentius posita: ad ista concitari, insania est. Aeger et infelicis valetudinis est, quem levis aura contraxit: affecti oculi, quos candida vestis obturbat: dissolutus deliciis, cuius latus alieno labore condoluit. 2. Mindyridem aiunt fuisse ex Sybaritarum civitate: qui quum vidisset fodientem, et altius rastrum allevantem, lassum se fieri questus, vetuit illum opus in conspectu suo facere. 3. Idem vibicem habere saepius quaestus est, quod foliis rosae duplicatis incubuisset. Ubi animum simul et corpus voluptates corrupere, nihil tolerabile videtur: non quia

dura, sed quia molles patimur. 4. Quid enim est cur tussis alicuius, aut sternutamentum, aut musca parum curiose fugata, nos in rabiem agat, aut obversatus canis, aut clavis negligentis servi manibus elapsa? Feret iste aequo animo civile convicium, et ingesta in concione curiave maledicta, cuius aures tracti subsellii stridor offendit? Perpetietur hic famem, et aestivae expeditionis sitim, qui puero male diluenti nivem irascitur?

XXVI. Nulla itaque res magis iracundiam alit, quam luxuria intemperans et impatiens. 2. Dure tractandus animus est, ut ictum non sentiat, nisi gravem. Irascimur aut his, a quibus nec accipere iniuriam potuimus, aut his a quibus accipere potuimus. Ex prioribus quaedam sine sensu sunt: ut, librum, quem minutioribus literis scriptum saepe proiecimus et mendosum, laceravimus: ut, vestimenta, quae quia displicebant, scidimus. His irasci quam stultum est, quae iram nostram nec meruerunt, nec sentiunt! 3. „Sed nos offendunt videlicet, qui illa fecerunt.“ Primum, saepe antequam hoc apud nos distinguamus, irascimur; deinde fortasse ipsi quoque artifices excusationes iustas afferent. Alius non potuit melius facere, quam fecit, nec ad tuam contumeliam parum didicit: alius non in hoc, ut te offenderet, fecit. Ad ultimum, quid est dementius, quam bilem in homines collectam in res effundere? 4. Atqui ut his irasci dementis est, quae anima carent, sic mutis animalibus, quae nullam iniuriam nobis faciunt, quia velle non possunt: non est enim iniuria, nisi a consilio profecta. 5. Nocere itaque nobis possunt, ut ferrum, aut lapis; iniuriam quidem facere non possunt. Atqui contemni se quidam putant, ubi equi iidem obsequentes alteri equiti, alteri contumaces sunt: tanquam iudicio, non consuetudine, et arte tractandi, quaedam quibusdam subiectiora sint.

XXVII. Atqui ut his irasci stultum est, ita pueris, et non multum a puerorum prudentia distantibus. Omnia enim ista peccata, apud aequum iudicem, pro innocentia habent imprudentiam. 2. Quaedam sunt, quae nocere non possunt, nullamque vim nisi beneficam et salutarem habent: ut dii immortales, qui nec volunt obesse, nec possunt. Natura enim illis mitis et placida est, tam longe remota ab aliena iniuria, quam a sua. 3. Dementes itaque et ignari veritatis illis imputant saevitiam maris, immodicos imbres, pertinaciam hiemis: quum interim nihil horum, quae nobis nocent prosuntve, ad nos proprie dirigatur. Non enim nos causa mundo sumus, hiemem aestatemque referendi; suas ista leges habent, quibus divina exercentur. Nimis nos suspicimus, si digni nobis videmur, propter quos tanta moveantur. Nihil ergo horum in nostram iniuriam fit; immo contra, nihil non ad salutem. 4. Quaedam esse diximus, quae nocere non possunt: quaedam, quae nolunt. In his erunt boni magistratus, parentesque, et praeceptores, et iudices: quorum castigatio sic accipienda est, quomodo scalpellum, et abstinentia, et alia quae profutura torquent. Affecti sumus poenâ? succurrat, non tantum quid patiamur, sed quid fecerimus: in consilium de vita nostra mittamur. Si verum ipsi dicere nobis voluerimus, pluris litem nostram aestimabimus. 5. Si volumus aequi omnium rerum iudices esse, hoc primum nobis suadeamus, neminem nostrûm esse sine culpa. Hinc enim maxima indignatio oritur: Nihil peccavi, nihil feci; immo nihil fateris. Indignamur aliqua admonitione aut coërcitione nos castigatos: quum illo ipso tempore peccemus, quo adiicimus malefactis arrogantiam et contumaciam. 6. Quis est iste, qui se profitetur omnibus legibus innocentem? Ut hoc ita sit, quam angusta innocentia est, ad legem bonum esse? quanto latius

officiorum patet quam iuris regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, iustitia, fides exigunt: quae omnia extra publicas tabulas sunt?

XXVIII. Sed ne ad illam quidem arctissimam innocentiae formulam praestare nos possumus. Alia fecimus, alia cogitavimus, alia optavimus, aliis favimus: in quibusdam innocentes sumus, quia non successit. 2. Hoc cogitantes, aequiores simus delinquentibus, cedamus obiurgantibus: utique nobis ne irascamur, (cui enim non, si nobis quoque?) minime diis. Non enim illorum, sed lege mortalitatis patimur, quidquid incommodi accidit. At morbi doloresque incurrunt. Utique aliquâ fugiendum est domicilium putre sortitis. 3. Dicetur aliquis male de te locutus: cogita an prior feceris, cogita de quam multis loquaris. Cogitemus, inquam, alios non facere iniuriam, sed reponere: alios pronos facere, alios coactos facere, alios ignorantes: etiam eos qui volentes scientesque faciunt, ex iniuria nostra non ipsam iniuriam petere. 4. Aut dulcedine urbanitatis prolapsus est, aut fecit aliquid, non ut nobis obesset, sed quia consequi ipse non poterat, nisi nos repulisset. Saepe adulatio, dum blanditur, offendit. Quisquis ad se retulerit, quotiens ipse in suspicionem falsam inciderit, quam multis officiis suis fortuna speciem iniuriae induerit, quam multos post odium amare coeperit, poterit non statim irasci: utique si sibi tacitus ad singula quibus offenditur, dixerit: Haec et ipse commisi. Sed ubi tam aequum iudicem invenies? 5. Is qui nullius non uxorem concupiscit, et satis iustam causam putat amandi, quod aliena est, idem uxorem suam aspici non vult: et fidei acerrimus exactor, est perfidus: et mendacia persequitur, ipse periurus: et litem sibi inferri aegerrime calumniator patitur. Pudicitiam servulorum suorum attentari non vult, qui non pepercit suae. 6. Aliena vitia in oculis habemus:

a tergo nostra sunt. Inde est, quod tempestiva filii convivia pater deterior filio castigat. Nihil alienae luxuriae ignoscit, qui nihil suae negavit: et homicidae tyrannus irascitur: et punit furta sacrilegus. 7. Magna pars hominum est, quae non peccatis irascitur, sed peccantibus. Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: Numquid et ipsi aliquid tale commisimus? Numquid sic erravimus? 8. Expeditne nobis ista damnari? Maximum remedium est irae, mora. Nec ab illa pete initio, ut ignoscat, sed ut iudicet: desinet, si exspectat. Nec universam illam tentaveris tollere; graves habet impetus primos. Rota vincetur, dum partibus carpitur.

XXIX. Ex his quae nos offendunt, alia renuntiantur nobis, alia ipsi audimus aut videmus. His quae narrata sunt, non debemus cito credere. Multi ementiuntur, ut decipiant: multi, quia decepti sunt. Alius criminatione gratiam captat, et fingit iniuriam, ut videatur doluisse factam. 2. Est aliquis malignus, et qui amicitias cohaerentes diducere velit; est suspicax: et qui spectare ludos cupiat, ut ex longinquo tutoque speculetur, quos collisit. De parvula summa iudicaturo, tibi res sine teste non probaretur, testis sine iureiurando non valeret: utrique parti dares advocationem, dares tempus, nec semel audires; magis enim veritas elucet, quo saepius ad manum venit. 3. Amicum condemnas de praesentibus, antequam audias, antequam interroges? illi, antequam aut accusatorem suum nosse liceat, aut crimen, irasceris? Iam verum, iam utrimque quid diceretur, audisti? Hic ipse qui ad te detulit, desinet dicere, si probare debuerit. Non est, inquit, quod me protrahas: ego productus negabo. Alioqui nihil unquam tibi dicam. Eodem tempore et instigat, et ipse se certamini et pugnae subtrahit. Qui dicere tibi nisi

clam non vult, paene non dicit. Quid est iniquius, quam secreto credere, palam irasci?

XXX. Quorundam ipsi testes sumus. In his naturam excutiemus voluntatemque facientium. Puer est? aetati donetur: nescit, an peccet. Pater est? aut tantum profuit, ut illi etiam iniuriae ius sit: aut fortassis ipsum hoc meritum eius est, quo offendimur. Mulier est? errat. Iussus est? necessitati quis, nisi iniquus, succenset? Laesus est? non est iniuria, pati quod prior feceris. Iudex est? plus illius credas sententiae, quam tuae. Rex est? si nocentem punit, cede iustitiae: si innocentem, cede fortunae. Mutum animal est, aut simile muto? imitaris illud, si irasceris. Morbus est, aut calamitas? levius transiliet sustinentem. Deus est? tam perdis operam quum illi irasceris, quam quum illum alteri precaris iratum. Bonus vir est, qui iniuriam fecit? noli credere. Malus? noli mirari; dabit poenas alteri, quas debet tibi: et iam sibi dedit, qui peccavit. 2. Duo sunt, ut dixi, quae iracundiam concitant: primum, si iniuriam videmur accepisse; de hoc satis dictum est. Deinde, si inique accepisse: de hoc dicendum est. Iniqua quaedam iudicant homines, quia pati non debuerint: quaedam, quia non speraverint. Indigna putamus, quae inopinata sunt. Itaque maxime commovent, quae contra spem exspectationemque evenerunt. Nec aliud est, quare in domesticis minima offendant: in amicis, iniuriam vocemus negligentiam.

XXXI. „Quomodo ergo," inquit, „inimicorum „nos iniuriae movent?" Quia non exspectavimus illas, aut certe non tantas. Hoc efficit amor nostri nimius: inviolatos nos etiam inimicis iudicamus esse debere. 2. Regis quisque intra se animum habet, ut licentiam sibi dari velit, in se nolit. Aut ignorantia nos itaque rerum, aut insolentia iracundos facit. Ignorantia: quid enim mirum est, malos mala faci-

nora edere? Quid novi est, si inimicus nocet, amicus offendit, filius labitur, servus peccat? Turpissimam aiebat Fabius imperatori excusationem esse: Non putavi; ego turpissimam homini puto. Omnia puta, exspecta: etiam in bonis moribus aliquid exsistet asperius. 3. Fert humana natura insidiosos amicos, fert ingratos, fert cupidos, fert impios. Quum de moribus unius iudicabis, de publicis cogita: ubi maxime gaudebis, maxime metues: ubi tranquilla tibi omnia videntur, ibi nocitura non desunt, sed quiescunt; semper futurum aliquid, quod te offendat, existima. 4. Gubernator nunquam ita totos sinus explicuit securus, ut non expedita ad contrahendum armamenta disponeret. Illud ante omnia cogita, foedam esse et execrabilem vim nocendi, et alienissimam homini, cuius beneficio etiam saeva mansuescunt. 5. Aspice elephantorum iugo colla submissa, taurorum pueris pariter ac feminis persultantibus terga impune calcata, et repentes inter pocula sinusque innoxio lapsu dracones, et intra domum ursorum leonumque ora placida tractantibus, adulantesque dominum feras: pudebit cum animalibus permutasse mores. 6. Nefas est nocere patriae; ergo civi quoque: nam hic pars patriae est. Sanctae partes sunt, si universum venerabile est; ergo et homini: nam hic in maiore tibi urbe civis est. Quid si nocere velint manus pedibus? manibus oculi? 7. Ut omnia inter se membra consentiunt, quia singula servari totius interest; ita homines singulis parcent, quia ad coetum geniti sumus. Salva autem esse societas nisi amore et custodia partium non potest. Ne viperas quidem et natrices, et si qua morsu aut ictu nocent, effligeremus, si ut reliqua mansuefacere possemus, aut efficere, ne nobis aliisve periculo essent. 8. Ergo ne homini quidem nocebimus, quia peccavit, sed ne peccet: nec unquam ad praeteritum, sed ad futurum poena referetur: non

enim irascitur, sed cavet. Nam si puniendus est, cuicunque pravum maleficumque ingenium est, poena neminem excipiet.

XXXII. „At enim ira habet aliquam voluptatem, „et dulce est, dolorem reddere.“ Minime: non enim ut in beneficiis honestum est, merita meritis repensare, ita iniurias iniuriis. Illic, vinci turpe est: hic, vincere. 2. Inhumanum verbum est, (ut quidem pro iusto receptum) ultio: et talio non multum differt, nisi ordine. Qui dolorem regerit, tantum excusatius peccat. M. Catonem in balneo ignorans quidam percussit imprudens: quis enim illi sciens faceret iniuriam? Postea satisfacienti Cato, Non memini, inquit, percussum me. Melius putavit, non agnoscere, quam vindicare. 3. Nihil, inquis, post tantam petulantiam mali factum est? Immo multum boni; coepit Catonem nosse. Magni animi est, iniurias despicere: ultionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum, ex quo peteretur ultio. 4. Multi leves iniurias altius sibi demisere, dum vindicant: ille magnus et nobilis est, qui, more magnae ferae, latratus minutorum canum securus exaudit. „Minus,“ inquit, „contemnemur, si vindicaverimus iniuriam.“ Si tanquam ad remedium venimus, sine ira veniamus: non quasi dulce sit vindicari, sed quasi utile. Saepe autem satius fuit dissimulare, quam ulcisci.

XXXIII. Potentiorum iniuriae hilari vultu, non patienter tantum ferendae sunt; facient iterum, si se fecisse crediderint. Hoc habent pessimum animi magnâ fortunâ insolentes: quos laeserunt, et oderunt. Notissima vox est eius, qui in cultu regum consenuerat. 2. Quum illum quidam interrogaret: Quomodo rarissimam rem in aula consecutus esset, senectutem? „Iniurias,“ inquit, „accipiendo, et gratias agendo.“ Saepe adeo iniuriam vindicari non expedit, ut ne fateri quidem expediat. 3. C. Caesar Pastoris splendidi

equitis Romani filium quum in custodia habuisset, mundiitiis eius et cultioribus capillis offensus, rogante patre, ut salutem sibi filii concederet, quasi de supplicio eius admonitus, duci protinus iussit. Ne tamen omnia inhumane faceret adversum patrem, ad coenam illum invitavit eo die. Venit Pastor, nihil vultu exprobrante. 4. Propinavit illi Caesar heminam: et posuit illi custodem. Perduravit miser, non aliter quam si filii sanguinem biberet. Unguentum et coronas misit, et observare iussit an sumeret. Sumsit. Eo die, quo filium extulerat, immo quo non extulerat, iacebat conviva centesimus, et potiones vix honestas natalibus liberorum, podagricus senex hauriebat: quum interim non lacrimas emisit, non dolorem aliquo signo erumpere passus est. Coenavit, tanquam pro filio exorasset. 5. Quaeris, quare? habebat alterum. Quid ille Priamus? non dissimulavit iram, et regis genua complexus est? funestam perfusamque cruore filii manum ad os suum retulit, et coenavit; sed tamen sine unguento, sine coronis: et illum hostis saevissimus multis solatiis, ut cibum caperet, hortatus est, non ut pocula ingentia, super caput posito custode, siccaret. 6. Contemsisset troianum patrem, si sibi timuisset: nunc iram compescuit pietas. Dignus fuit, cui permitteret a convivio ad ossa filii legenda discedere. Ne hoc quidem permisit benignus interim et comis adolescens: propinationibus senem crebris, ut cura leniretur, admovens lacessebat: contra ille se laetum, et oblitum quid eo esset actum die, praestitit. Perierat alter filius, si carnifici conviva non placuisset.

XXXIV. Ergo ira abstinendum est, sive par est qui lacessendus est, sive superior, sive inferior. Cum pare contendere, anceps est: cum superiore, furiosum: cum inferiore, sordidum. Pusilli hominis et miseri est, repetere mordentem. Mures et formicae,

quâ manum admoveris, ora convertunt: imbecillia se laedi putant, si tanguntur. Faciet nos mitiores, si cogitaverimus, quid aliquando nobis profuerit ille, cui irascimur, et meritis offensa redimetur. 2. Illud quoque occurrat, quantum commendationis nobis allatura sit clementiae fama, et quam multos venia amicos utiles fecerit. Ne irascamur inimicorum et hostium liberis. 3. Inter Syllanae crudelitatis exempla est, quod a republica liberos proscriptorum submovit. Nihil est iniquius, quam aliquem heredem paterni odii fieri. 4. Cogitemus, quoties ad ignoscendum difficiles erimus, an expediat omnes nobis inexorabiles esse. Quam saepe veniam qui negavit, petit? quam saepe pedibus eius advolutus est, quem a suis repulit? Quid est gloriosius, quam iram amicitia mutare? Quos Populus Romanus fideliores habet socios, quam quos habuit pertinacissimos hostes? Quod hodie esset imperium, nisi salubris providentia victos permiscuisset victoribus? Irascetur aliquis? tu contra beneficiis provoca. 5. Cadit statim simultas, ab altera parte deserta: nisi pariter, non pugnant. Si utrimque certabitur, irâ concurritur: ille est melior, qui prior pedem retulit: victus est qui vicit. Percussit te? recede: referiendo enim, et occasionem saepius feriendi dabis, et excusationem: non poteris revelli, cum voles. Numquid velit quisquam tam graviter hostem ferire, ut relinquat manum in vulnere, et se ab ictu revocare non possit? atqui tale ira telum est; vix retrahitur.

XXXV. Arma nobis expedita prospicimus, gladium commodum et habilem: non vitabimus impetus animi, his graves magis, furiosos et irrevocabiles? En demum velocitas placet, quae ubi iussa est, vestigium sistit, nec ultra destinata procurrit, et quae flecti, et a cursu ad gradum reduci potest. 2. Aegros scimus nervos esse, ubi invitis nobis moventur. Senex,

aut infirmi corporis est, qui quum ambulare vult, currit. Animi motus eos putemus sanissimos validissimosque, qui nostro arbitrio ibunt, non suo ferentur. Nihil tamen aeque profuerit, quam primum intueri deformitatem rei, deinde periculum. 3. Non est ullius affectus facies turbatior: pulcherrima ora foedavit, torvos vultus ex tranquillissimis reddidit. Linquit decor omnis iratos: et sive amictus illis compositus est ad legem, trahent vestem, omnemque curam sui effundent; sive capillorum natura vel arte iacentium non informis est habitus, cum animo inhorrescunt: tumescunt venae, concutitur crebro spiritu pectus, rabida vocis eruptio colla distendit: tunc artus trepidi, inquietaé manus, totius corporis fluctuatio. 4. Qualem intus putas esse animum, cuius extra imago tam foeda est? quanto illi intra pectus terribilior vultus, acrior spiritus est, intensior impetus, rupturus se nisi eruperit? 5. Quales sunt hostium, vel ferarum caede madentium, aut ad caedem euntium aspectus; qualia poëtae inferna monstra finxere, succincta serpentibus, et igneo flatu; quales ad bella excitanda, discordiamque in populos dividendam, pacemque lacerandam, teterrimae inferum exeunt Furiae: talem nobis iram figuremus, flammâ lumina ardentia, sibilo mugituque et gemitu et stridore, et si qua his invisior vox est, perstrepentem, tela manu utraque quatientem: neque enim illi, tegere se, cura est: torvam cruentamque, et cicatricosam, et verberibus suis lividam, incessibus vesanis, offusam multa caligine, incursitantem, vastantem, fugantemque: et omnium odio laborantem, sui maxime: si aliter nocere non possit, terras, maria, coelum ruere cupientem, infestam pariter, invisamque. Vel, si videtur, sit qualis apud vates nostros est,

Sanguineum quatiens dextra Bellona flagellum,
Aut scissa gaudens vadit Discordia palla:

aut si qua magis dira facies excogitari diri affectus potest.

XXXVI. Quibusdam, ut ait Sextius, iratis profuit aspexisse speculum. Perturbavit illos tanta mutatio sui: velut in rem praesentem adducti non agnoverunt se. Et quantulum ex vera deformitate imago illa speculo repercussa reddebat? animus si ostendi, et si in ulla materia perlucere posset, intuentes nos confunderet, ater maculosusque, aestuans, et distortus, et tumidus. 2. Nunc quoque tanta deformitas eius est per ossa carnesque, et tot impedimenta, effluentis: quid si nudus ostenderetur? „Speculo equidem neminem deter„ritum ab ira credis.“ Quid ergo? Qui ad speculum venerat, ut se mutaret, iam mutaverat. Iratis quidem nulla est formosior effigies, quam atrox et horrida, qualesque esse, etiam videri volunt. 3. Magis illud videndum est, quam multis ira per se nocuerit. Alii nimio fervore rupere venas, et sanguinem supra vires elatus clamor egessit, et luminum suffudit aciem in oculos vehementius humor egestus, et in morbos aegri recidere. Nulla celerior ad insaniam via est. Multi itaque continuaverunt irae furorem; nec quam expulerant mentem, unquam receperunt. 4. Aiacem in mortem egit furor, in furorem ira. Mortem liberis, egestatem sibi, ruinam domui imprecantur, et irasci se negant, non minus quam insanire, furiosi. Amicissimis hostes, vitandique carissimis: legum, nisi quâ nocent, immemores, ad minima mobiles: non sermone, non officio, aditu faciles. Omnia per vim gerunt, gladiis et pugnare parati, et incumbere. 5. Maximum enim malum illos cepit, et omnia exsuperans vitia. Alia paulatim intrant: repentina et universa vis huius est: omnes denique alios affectus sibi subiicit: amorem ardentissimum vincit. Transfoderunt itaque amata corpora, et in eorum quos occiderant, iacuere complexibus. 6. Avaritiam durissimum

malum, minimumque flexibile ira calcavit; adacta opes suas spargere, et domui rebusque in unum collatis iniicere ignem. Quid? non ambitiosus magno aestimata proiecit insignia, honoremque delatum repulit? Nullus affectus est, in quem non ira dominetur.

LIBER III.

Quod maxime desiderasti, Novate, nunc facere tentabimus, iram excidere animis, aut certe refrenare, et impetus eius inhibere. Id aliquando palam aperteque faciendum est, ubi minor vis mali patitur: aliquando ex occulto, ubi nimium ardet, omnique impedimento exasperatur et crescit. Refert, quantas vires, quamque integras habeat: utrumne verberanda et agenda retro sit, an cedere ei debeamus, dum tempestas prima desaevit, ne remedia ipsa secum ferat. Consilium pro moribus cuiusque capiendum erit. Quosdam enim preces vincunt: quidam insultant, instantque submissis. Quosdam terrendo placabimus: alios obiurgatio, alios confessio, alios pudor coepto deiecit: alios mora, lentum praecipitis mali remedium, ad quod novissime descendendum est. 2. Ceteri enim affectus dilationem recipiunt, et curari tardius possunt: huius incitata, et se ipsam rapiens violentia, non paulatim procedit, sed dum incipit, tota est. Nec aliorum more vitiorum solicitat animos, sed abducit, et impotentes sui cupidosque vel communis mali exagitat: nec in ea tantum, in quae destinavit, sed in occurrentia obiter furit. 3. Cetera vitia impellunt animos: ira praecipitat. Ceteris etiamsi resistere contra affectus suos non licet, at certe affectibus ipsis licet stare: haec non secus quam fulmina procellaeque, et si qua alia irrevocabilia sunt, quia

non eunt, sed cadunt, vim suam magis ac magis tendit. Alia vitia a ratione, haec a sanitate desciscit: alia accessus lenes habent, et incrementa fallentia: in iram delectus animorum est. 4. Nulla itaque res urget magis attonita, et in vires suas prona, et, sive successit, superba, sive frustratur, insana: ne repulsa quidem in taedium acta, ubi adversarium fortuna subduxit, in se ipsam morsus suos vertit: nec refert, quantum sit ex quo surrexit; ex levissimis enim in maxima evadit.

II. Nullam transit aetatem: nullum hominum genus excipit. Quaedam gentes beneficio egestatis non novere luxuriam: quaedam, quia exercitae et vagae sunt, effugere pigritiam: quibus incultus mos, agrestis vita est, circumscriptio ignota est, et fraus, et quodcunque in foro malum nascitur. 2. Nulla gens est, quam non ira instiget, tam inter Graios quam barbaros potens: non minus perniciosa leges metuentibus, quam quibus iura distinguit modus virium. Denique cetera singulos corripiunt: hic unus affectus est, qui interdum publice concipitur. 3. Nunquam universus populus feminae amore flagravit, nec in pecuniam aut lucrum tota civitas spem suam misit. Ambitio viritim singulos occupat. Impotentia non est malum publicum: saepe in iram uno agmine itum est. Viri, feminae, senes, pueri, principes, vulgusque consensere, et tota multitudo paucissimis verbis concitata, ipsum concitatorem antecessit. 4. Ad arma protinus ignesque discursum est, et indicta finitimis bella, aut gesta cum civibus. Totae cum stirpe omni crematae domus: et modo eloquio favorabilis, habitus in multo honore, iram suae concionis excepit: in imperatorem suum legiones pila torserunt. Dissedit plebs tota cum patribus: publicum consilium, senatus, non exspectatis dilectibus, nec nominato imperatore, subitos irae suae duces legit, ac per tecto

urbis nobiles consectatus viros supplicium manu sumsit. 5. Violavit legationes rupto iure gentium, rabiesque infanda civitatem tulit; nec datum tempus, quo resideret tumor publicus, sed deductae protinus classes, et oneratae tumultuario milite. Sine more, sine auspiciis, populus ductu irae suae egressus, fortuita raptaque pro armis gessit: deinde magna clade temeritatem audacis irae luit.

III. Hic barbaris forte ruentibus in bella exitus est. Quum mobiles animos species iniuriae perculit, agunturstatim: et quà dolor traxit, ruinae modo regionibus incidunt incompositi, interriti, incauti, pericula appetentes sua: gaudent feriri, et instare ferro, et tela corpore urgere, et per suum vulnus exire. 2. „Non est," inquis, „dubium, quin magna ista et „pestifera sit vis: ideo quemadmodum sanari debeat, „monstra." Atqui, ut in prioribus libris dixi, stat Aristoteles defensor irae, et vetat illam nobis exsecari. Calcar, ait, esse virtutis: hac erepta, inermem animum et ad conatus magnos pigrum, inertemque fieri. 3. Necessarium est itaque foeditatem eius ac feritatem coarguere, et ante oculos ponere, quantum monstri sit homo in hominem furens, quantoque impetu ruat, non sine pernicie sua perniciosus, et ea deprimens, quae mergi nisi cum mergente non possunt. 4. Quid ergo? sanum hunc aliquis vocat, qui velut tempestate correptus, non it, sed agitur, et furenti malo servit? nec mandat ultionem suam, sed ipse eius exactor, animo simul ac manu saevit, carissimorum, eorumque quae mox amissa fleturus est, carnifex? Hunc aliquis affectum virtuti adiutorem comitemque dat, consilia sine quibus virtus gerit nihil, obturbantem? Caducae sinistraeque sunt vires, et in malum suum validae, in quas aegrum morbus et accessio erexit. 5. Non est ergo, quod me putes tempus in supervacuis consumere, quod iram, quasi dubiae

apud homines opinionis sit, infamem: quum aliquis sit, et quidem de illustribus philosophis, qui illi indicat operas, et tanquam utilem ac spiritus subministrantem in proelia, in actus rerum, ad omne quodcunque calore aliquo gerendum est, vocet. 6. Ne quem fallat, tanquam aliquo tempore, aliquo loco profutura, ostendenda est rabies eius effrenata et attonita: apparatusque illi reddendus est suus, equulei, et fidiculae, et ergastula, et cruces, et circumdati defossis corporibus ignes, et cadavera quoque trahens uncus, varia vinculorum genera, varia poenarum, lacerationes membrorum, inscriptiones frontis, et bestiarum immanium caveae. Inter haec instrumenta collocetur ira, dirum quiddam atque horridum stridens, omnibus per quae furit tetrior.

IV. Ut de ceteris dubium sit, nulli certe affectui peior est vultus, quem in prioribus libris descripsimus asperum et acrem, et, nunc subito retrorsum sanguine fugato, pallentem, nunc in os omni calore ac spiritu verso, subrubicundum, et similem cruento, venis tumentibus, oculis nunc trepidis et exsilientibus, nunc in uno obtutu defixis et haerentibus. Adiice dentium inter se arietatorum, et aliquem esse cupientium, non alium sonum, quam est apris, tela sua attritu acuentibus. 2. Adiice articulorum crepitum, quum se ipsae manus frangunt, et pulsatum saepius pectus, anhelitus crebros, tractosque altius gemitus, instabile corpus, incerta verba subitis exclamationibus, trementia labra, interdumque compressa, et dirum quiddam exsibilantia. Ferarum, mehercules, sive illas fames exagitat, sive infixum visceribus ferrum, minus tetra facies est, etiam quum venatorem suum semianimes morsu ultimo petunt, quam hominis irâ flagrantis. 3. Age, si exaudire voces ac minas vacet, qualia excarnificati animi verba sunt! Nonne revocare se quisque ab ira volet, quum intellexerit

et venerabilis est et dispositus? quorum nihil invenies in irato. 2. Quis enim traditus dolori et furens non primam reiecit verecundiam? quis impetu turbidus et in aliquem ruens non quidquid in se verecundi habuit, abiecit? cui officiorum numerus aut ordo constitit incitato? quis linguae temperavit? quis ullam partem corporis tenuit? quis se regere potuit immissum? Proderit nobis illud Democriti salutare praeceptum, quo monstratur tranquillitas, si neque privatim, neque publice multa, aut maiora viribus nostris egerimus. 3. Nunquam tam feliciter in multa discurrenti negotia dies transit, ut non aut ex homine, aut ex re offensa nascatur, quae animum in iras paret. Quemadmodum per frequentia urbis loca properanti in multos incursitandum est, et alicubi labi necesse est, alicubi retineri, alicubi respergi: ita in hoc vitae actu dissipato et vago, multa impedimenta, multae querelae incidunt. Alius spem nostram fefellit, alius distulit, alius intercepit: non ex destinato proposita fluxerunt. Nulli fortuna tam dedita est, ut multa tentanti ubique respondeat. Sequitur ergo, ut is, cui contra quam proposuerat, aliqua cesserunt, impatiens hominum rerumque sit: ex levissimis causis irascatur nunc personae, nunc negotio, nunc loco, nunc fortunae, nunc sibi. 4. Itaque ut quietus possit esse animus, non est iactandus, nec multarum, ut dixi, rerum actu fatigandus, nec magnarum, supraque vires appetitarum. Facile est, levia aptare cervicibus, et in hanc aut in illam partem transferre sine lapsu: at quae alienis in nos manibus imposita aegre sustinemus, victi in proximos effundimus, et dum stamus sub sarcina, impares oneri vacillamus.

VII. Idem accidere in rebus civilibus ac domesticis, scias. Negotia expedita et habilia sequuntur actorem: ingentia, et supra mensuram agentis, nec dant se facile, et si occupata sunt, premunt atque

adducunt administrantem, tenerique iam visa, cum ipso cadunt. Itaque fit, ut frequenter irrita sit eius voluntas, qui non quae facilia sunt aggreditur, sed vult facilia esse, quae aggressus est. Quotiens aliquid conaberis, te simul et ea quae paras, quibusque parari, ipse metire. Faciet enim te asperum poenitentia operis infecti. Hoc interest, utrum quis fervidi sit ingenii, an frigidi atque humilis: generoso repulsa iram exprimet, languido inertique tristitiam. Ergo actiones nostrae nec parvae sint, nec audaces, nec improbae: in vicinum spes exeat: nihil conemur, quod mox, adepti quoque, successisse miremur.

VIII. Demus operam, ne accipiamus iniuriam, quam ferre nescimus. Cum placidissimo et facillimo et minime obnixo morosoque vivendum est. Sumuntur a conversantibus mores: et ut quaedam in contactos corporis vitia transiliunt, ita animus mala sua proximis tradit. Ebriosus convictores in amorem vini traxit: impudicorum coetus fortem quoque, et, si liceat, virum emollit: avaritia in proximos virus suum transtulit. 2. Eadem ex diverso ratio virtutum est, ut omne quod secum habent, mitigent: nec tam valetudini profuit utilis regio et salubrius coelum, quam animis parum firmis, in turba meliore versari. Quae res quantum possit, intelliges, si videris feras quoque convictu nostro mansuescere: nullique etiam immani bestiae vim suam permanere, si hominis contubernium diu passa est. Retunditur omnis asperitas, paulatimque inter placida dediscitur. Accedit huc, quod non tantum exemplo melior fit, qui cum quietis hominibus vivit: sed quod causas irascendi non invenit, nec vitium suum exercet. Fugere itaque debebit omnes, quos irritaturos iracundiam sciet. 3. „Qui sunt," inquis, „isti?" Multi, ex variis causis idem facturi. Offendet te superbus contemtu, dicax contumeliâ, petulans iniuriâ, lividus malignitate,

pugnax contentione, ventosus et mendax vanitate. Non feres a suspicioso timeri, a pertinace vinci, a delicato fastidiri. Elige simplices, faciles, moderatos, qui iram tuam nec evocent, et ferant. Magis adhuc proderunt submissi et humani, et dulces, non tamen usque in adulationem; nam iracundos nimia assentatio offendit. Erat certe amicus noster vir bonus, sed irae paratioris, cui non magis erat tutum blandiri, quam maledicere. 4. Coelium oratorem fuisse iracundissimum constat. Cum quo, ut aiunt, coenabat in cubiculo lectae patientiae cliens: sed difficile erat illi in copulam coniecto, rixam eius, cum quo haerebat, effugere: optimum iudicavit, quidquid dixisset, sequi, et secundas agere. Non tulit Coelius assentientem, sed exclamavit: Dic aliquid contra, ut duo simus. Sed ille quoque, quod non irasceretur iratus, cito sine adversario desiit. 5. Eligamus ergo vel hos potius, si conscii nobis iracundiae sumus, qui vultum nostrum ac sermonem sequantur: facient quidem nos delicatos, et in malam consuetudinem inducent, nihil contra voluntatem audiendi, sed proderit, vitio suo intervallum et quietem dare. Difficilis quoque et indomita natura blandientem feret: et nihil asperum tetrumque palpanti est. Quotiens disputatio longior et pugnacior erit, in primâ resistamus, antequam robur accipiat. Alit se ipsam contentio: demissos altius tenet. Facilius est se a certamine abstinere, quam abducere.

IX. Studia quoque graviora iracundis omittenda sunt, aut certe citra lassitudinem exercenda: et animus non inter plura versandus, sed artibus amoenis tradendus. Lectio illum carminum obleniat, et historia fabulis detineat: mollius delicatiusque tractetur. Pythagoras perturbationes animi lyrâ componebat: quis autem ignorat, lituos et tubas concitamenta esse; sicut quosdam cantus blandimenta, qui-

bus mens resolvatur? Confusis oculis prosunt virentia: ut quibusdam coloribus infirma acies acquiescit, quorundam splendere praestringitur: sic mentes aegras studia laeta permulcent. Forum, advocationes, iudicia, fugere debemus, et omnia quae exulcerant vitium, aeque cavere lassitudinem corporis: consumit enim, quidquid in nobis mite placidumque est, et acria concitat. 3. Ideo quibus stomachus suspectus est, processuri ad res agendas maioris negotii, bilem cibo temperant, quam maxime movet fatigatio, sive quia calorem inedia compellit, et nocet sanguini, cursumque eius, venis laborantibus, sistit: sive quia corpus attenuatum et infirmum incumbit animo. Certe ob eandem causam iracundiores sunt valetudine aut aetate fessi. Fames quoque et sitis, ex eisdem causis, vitanda est: exasperat et incendit animos.

X. Vetus dictum est, a lasso rixam quaeri: aeque autem et ab esuriente, et a sitiente, et ab omni homine quem aliqua res urit. Nam ut ulcera ad levem tactum, deinde etiam ad suspicionem tactus condolescunt: ita animus affectus minimis offenditur; adeo ut quosdam salutatio, epistola, oratio, et interrogatio in litem evocent. Nunquam sine querelâ aegra tanguntur. 2. Optimum est itaque, ad primum mali sensum mederi sibi: tum verbis quoque suis minimum libertatis dare, et inhibere impetum. Facile est autem, affectus suos, quum primum oriuntur, deprehendere: morbum signa praecurrunt. Quemadmodum tempestatis ac pluviae ante ipsas notae veniunt, ita irae, amoris, omniumque istarum procellarum animos vexantium sunt quaedam praenuntia. Qui comitiali vitio solent corripi, iam adventare valetudinem intelligunt, si calor summa deseruit, et incertum lumen, nervorumque trepidatio est, si memoria sublabitur, caputque versatur. 3. Solitis itaque

remediis incipientem causam occupant, et odore gustuque, quidquid est quod alienat animos, repellitur: aut fomentis contra frigus rigoremque pugnatur: aut si parum medicina profecit, vitaverunt turbam, et sine teste ceciderunt. Prodest morbum suum nosse, et vires eius, antequam spatientur, opprimere. 4. Videamus quid sit, quod nos maxime concitet. Alium verborum, alium rerum contumeliae movent. Hic vult nobilitati suae, sic formae suae parci. Ille elegantissimus haberi cupit, ille doctissimus. Hic superbiae impatiens est, hic contumaciae; ille servos non putat dignos quibus irascatur: hic intra domum saevus est, foris mitis. Ille rogari, invidiam iudicat: hic, non rogari, contumeliam. Non omnes ab eadem parte feriuntur.

XI. Scire itaque oportet, quid in te imbecillum sit, ut id maxime protegas. Non expedit omnia videre, omnia audire: multae nos iniuriae transeant, ex quibus plerasque non accipit, qui nescit. Non vis esse iracundus? ne sis curiosus. Qui inquirit, quid in se dictum sit, qui malignos sermones, etiamsi secreto habiti sint, eruit, se ipse inquietat. Quaedam interpretatio eo perducit, ut videantur iniuriae. Itaque alia differenda sunt, alia deridenda, alia donanda. 2. Circumscribenda multis modis ira est: pleraque in lusum iocumque vertantur. Socratem, aiunt, colapho percussum nihil amplius dixisse, quam: „Molestum „esse, quod nescirent homines, quando cum galea pro„dire deberent.“ Non quemadmodum facta sit iniuria refert, sed quemadmodum lata. Nec video quare difficilis sit moderatio, quum sciam tyrannorum quoque tumida et fortunâ et licentiâ ingenia familiarem sibi saevitiam repressisse. 3. Pisistratum certe, Atheniensium tyrannum, memoriae proditur, quum multa in crudelitatem eius ebrius conviva dixisset, nec deessent qui vellent manus ei commodare,

et alius hinc, alius illinc faces subderent, placido animo tulisse, et hoc irritantibus respondisse: „Non „magis illi se succensere, quam si quis obligatis ocu„lis in se incurrisset.“ Magna pars querelas manu fecit, aut falsa suspicando, aut levia aggravando.

XII. Saepe ad nos ira venit, saepius nos ad illam: quae nunquam arcessenda est: etiam quum incidit, reiiciatur. Nemo dicit sibi: Hoc, propter quod irascor, aut feci, aut fecisse potui! Nemo animum facientis, sed ipsum aestimat factum: atqui ille intuendus est; voluerit, an inciderit; coactus sit, an deceptus; odium secutus sit, an praemium; sibi morem gesserit, an manum alteri commodaverit. 2. Aliquid peccantis aetas facit, aliquid fortuna: ut ferre ac pati, aut humanum, aut humile sit. Eo loco nos constituamus, quo ille est, cui irascimur: nunc facit iracundos iniqua nostri aestimatio, et quae facere vellemus, pati nolumus. Nemo se differt: atqui maximum remedium irae dilatio est, ut primus eius fervor relanguescat, et caligo quae premit mentem, aut residat, aut minus densa sit. 3. Quaedam ex his quae te praecipitem ferebant, hora, non tantum dies, molliet: quaedam ex toto evanescent. Si nihil erit petita advocatio, apparebit tamen iudicium esse non iram. Quidquid voles quale sit scire, tempori trade: nihil diligenter in fluctu cernitur. 4. Non potuit impetrare Plato a se tempus, quum servo suo irasceretur, sed ponere illum statim tunicam, et praebere scapulas verberibus iussit, sua manu ipse caesurus. Postquam intellexit irasci se, sicut sustulerat, manum suspensam detinebat, et stabat percussuro similis. Interrogatus deinde ab amico, qui forte intervenerat, quid ageret? Exigo, inquit, poenas ab homine iracundo. Velut stupens, gestum illum saevituri deformem sapienti viro servabat, oblitus iam servi, quia alium quem potius castigaret, invenerat. Itaque abs-

tulit sibi in suos potestatem, et ob peccatum quoddam commotior, „Tu,“ inquit, „Speusippe, servulum istum „verberibus obiurga: nam ego irascor.“ 5. Ob hoc non cecidit, propter quod alius cecidisset. „Irascor,“ inquit: „plus faciam quam oportet: libentius faciam: „non sit iste servus in eius potestate, qui in sua non „est.“ Aliquis vult irato committi ultionem, quum Plato sibi ipse imperium abrogaverit? Nihil tibi liceat, dum irasceris. Quare? quia vis omnia licere. Pugna tecum ipse. Si iram vincere non potes, illa te incipit vincere. Si absconditur, si illi exitus non datur, signa eius obruamus, et illam, quantum fieri potest, occultam secretamqùe teneamus.

XIII. Cum magna id nostra molestia fiet. Cupit enim exsilire, et incendere oculos, et mutare faciem: sed si eminere illi extra nos licuit, supra nos est. In imo pectoris secessu recondatur, feraturque, non ferat: immo in contrarium omnia eius indicia flectamus. Vultus remittatur, vox lenior sit, gradus lentior: paulatim cum exterioribus interiora formentur. 2. In Socrate irae signum erat, vocem submittere, loqui parcius: apparebat tunc illum sibi obstare. Deprehendebatur itaque a familiaribus, et coarguebatur: nec erat illi exprobratio latitantis irae ingrata. Quid ni gauderet, quod iram suam multi intelligerent, nemo sentiret? Sensisset autem, nisi ius amicis obiurgandi se dedisset, sicut ipse sibi in amicos sumserat. Quanto magis hoc nobis faciendum est? Rogemus amicissimum quemque, ut tunc maxime adversus nos libertate utatur, quum minime illam pati poterimus; nec assentiatur irae nostrae: contra potens malum, et apud nos gratiosum, dum conspicimus, dum nostri sumus, advocemus.

XIV. Qui vinum male ferunt, et ebrietatis suae temeritatem ac petulantiam metuunt, mandant suis, ut e convivio auferantur: intemperantiam in morbo

suam experti, parêre sibi in adversa valetudine vetant. Optimum est, notis vitiis impedimenta prospicere, et ante omnia ita componere animum, ut etiam gravissimis rebus subitisque concussus iram aut non sentiat, aut magnitudine inopinatae iniuriae exortam in altum retrahat, nec dolorem suum profiteatur. Id fieri posse apparebit, si pauca ex ingenti turba exempla protulero, ex quibus utrumque discere licet: quantum mali habeat ira, ubi hominum praepotentum potestate tota utitur: quantum sibi imperare possit, ubi metu maiore compressa est. 3. Cambysen regem nimis deditum vino Prexaspes unus ex carissimis monebat, ut parcius biberet, turpem esse dicens ebrietatem in rege, quem oculi omnium auresque sequerentur. Ad hoc ille, „ut scias," inquit, „quemadmodum nunquam excidam mihi, approbabo „iam, et oculos post vinum in officio esse, et manus." Bibit deinde liberalius quam alias, capacioribus scyphis; et iam gravis, et temulentus, obiurgatoris sui filium procedere ultra limen iubet, allevataque super caput sinistra manu stare. 4. Tunc intendit arcum, et ipsum cor adolescentis (id enim se petere dixerat) figit, recisoque pectore haerens in ipso corde spiculum ostendit: ac respiciens patrem, satisne certam haberet manum? interrogavit. At ille negavit Apollinem potuisse certius dimittere. 5. Dii illum male perdant, animo magis quam conditione mancipium! Eius rei laudator fuit, cuius nimis erat spectatorem fuisse. Occasionem blanditiarum putavit, pectus filii in duas partes diductum, et cor sub vulnere palpitans. Controversiam illi facere de gloria debuit, et revocare iactum, ut regi libêret in ipso patre certiorem manum ostendere. O regem cruentum! o dignum in quem omnium suorum arcus verterentur! 6. Quum exsecrati fuerimus illum, convivia suppliciis funeribusque solventem, tamen sceleratius telum illud lau-

datum est, quam missum. Videbimus quomodo se pater gerere debuerit, stans super cadaver filii sui, caedemque illam, cuius et testis fuerat et causa: id de quo nunc agitur, apparet, iram supprimi posse. 7. Non maledixit regi, nullum emisit ne calamitosi quidem verbum, quum aeque cor suum, quam filii, transfixum videret. Potest dici, merito devorasse verba: nam si quid tanquam iratus dixisset, nihil tanquam pater facere potuisset. Potest, inquam, videri sapientius se in illo casu gessisse, quam quum de potandi modo praeciperet: quem satius erat vinum quam sanguinem bibere, cuius manus poculis occupari pax erat. Accessit itaque ad numerum eorum, qui magnis cladibus ostenderunt, quanti constarent regum amicis bona consilia.

XV. Non dubito, quin Harpagus quoque tale aliquid regi suo Persarumque suaserit, quo offensus, liberos illi epulandos apposuit, et subinde quaesiit, an placeret conditura. Deinde ut satis illum plenum malis suis vidit, afferri capita illorum iussit, et, quomodo esset acceptus, interrogavit. Non defuerunt misero verba, non os concurrit: „Apud regem," inquit, „omnis coena iucunda est." Quid hac adulatione profecit? ne ad reliquias invitaretur. 2. Non veto patrem damnare regis sui factum, non veto quaerere dignam tam trucі portento poenam: sed hoc interim colligo, posse etiam ex ingentibus malis nascentem iram abscondi, et ad verba contraria sibi cogi. Necessaria est ista doloris refrenatio, utique hoc sortitis vitae genus, et ad regiam adhibitis mensam. 3. Sic editur apud illos, sic bibitur, sic respondetur: funeribus suis arridendum est. An tanti sit vita, videbimus: alia ista quaestio est. Non consolabimur tam triste ergastulum, non adhortabimur ferre imperia carnificum, ostendemus in omni servitute apertam libertati viam. Si aeger animus, et suo vitio

miser est, huic miserias finire secum licet. 4. Dicam et illi, qui in regem incidit, sagittis pectora amicorum petentem, et illi, cuius dominus liberorum visceribus patres saturat: Quid gemis, demens, quid exspectas, ut te aut hostis aliquis per exitium gentis tuae vindicet, aut rex a longinquo potens advolet? Quocunque respexeris, ibi malorum finis est. Vides illum praecipitem locum? illac ad libertatem descenditur. Vides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet. Vides illam arborem, brevem, retorridam, infelicem? pendet inde libertas. Vides iugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia servitutis sunt. Nimis tibi operosos exitus monstramus, et multum animi ac roboris exigentes. Quaeris, quod sit ad libertatem iter? quaelibet in corpore tuo vena.

XVI. Quamdiu quidem nihil tam intolerabile nobis videtur, ut nos expellat e vita, iram, in quocunque erimus statu, removeamus. Perniciosa est servientibus: omnis enim indignatio in tormentum suum proficit, et imperia graviora sentit, quae contumacius patitur. Sic laqueos fera dum iactat, adstringit: sic aves viscum, dum trepidantes excutiunt, plumis omnibus illinunt. Nullum tam arctum est iugum, quod non minus laedat ducentem, quam repugnantem. Unum est levamentum malorum ingentium, pati, et necessitatibus suis obsequi. 2. Sed quum utilis sit servientibus, affectuum suorum, et huius praecipue rabidi atque effrenis continentia, utilior est regibus. Perierunt omnia, ubi quantum suadet ira, fortuna permittit; nec diu potest, quae multorum malo exercetur, potentia stare: periclitatur enim, ubi eos qui separatim gemunt, communis metus iunxit. Plerosque itaque modo singuli mactaverunt, modo universi, quum illos conferre in unum iras publicus dolor coëgisset. 3. Atqui plerique siciram, quasi insigne regium,

exercuerunt. Sicut Darius, qui primus, post ablatum Mago imperium, Persas et magnam partem Orientis obtinuit. Nam quum bellum Scythis indixisset, Orientem cingentibus, rogatus ab Oebazo nobili sene, ut ex tribus liberis unum in solatium patri relinqueret, duorum opera uteretur; plus quam rogabatur pollicitus, omnes se illi dixit remissurum, et occisos in conspectu parentis abiecit: crudelis futurus, si omnes abduxisset!

XVII. At quanto Xerxes facilior? qui Pythio, quinque filiorum patri, unius vacationem petenti, quem vellet, eligere permisit: deinde quem elegerat, in partes duas distractum ab utroque viae latere posuit, et hac victima lustravit exercitum. Habuit itaque quem debuit exitum: victus, et late longeque fusus, ac stratam ubique ruinam suam cernens, medius inter suorum cadavera incessit. Haec barbaris regibus feritas in ira fuit, quos nulla eruditio, nullus literarum cultus imbuerat! 2. Dabo tibi ex Aristotelis sinu regem Alexandrum, qui Clitum carissimum sibi et una educatum, inter epulas transfodit, et manu quidem sua, parum adulantem, et pigre ex Macedone ac libero in Persicam servitutem transeuntem. 3. Nam Lysimachum, aeque familiarem sibi, leoni obiecit. Numquid ergo hic Lysimachus, felicitate quadam dentibus leonis elapsus, ob hoc quum ipse regnaret, mitior fuit? Nam Telesphorum Rhodium amicum suum undique decurtatum, quum aures illi nasumque abscidisset, in cavea velut novum animal aliquod et inusitatum diu pavit: quum oris detruncati mutilatique deformitas humanam faciem perdidisset. 4. Accedebat fames et squalor et illuvies corporis, in stercore suo destituti, callosis super haec genibus manibusque, quas in usum pedum angustiae loci cogebant; lateribus vero attritu exulceratis, non minus foeda quam terribilis erat forma eius vi-

sentibus: factusque poenâ suâ monstrum, misericordiam quoque amiserat. Tamen quum dissimillimus esset homini, qui illa patiebatur; dissimilior erat, qui faciebat.

XVIII. Utinam ista saevitia intra peregrina mansisset exempla, nec in Romanos mores cum aliis adventitiis vitiis, et suppliciorum irarumque barbaria transisset! M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat, cui thure et vino supplicabat, L. Sylla perfringi crura, erui oculos, amputari manus iussit; et quasi totiens occideret, quotiens vulnerabat, paulatim et per singulos artus laceravit. 2. Quis erat huius imperii minister? quis, nisi Catilina iam in omne facinus manus exercens? Hic illum ante bustum Q. Catuli carpebat, gravissimus mitissimi viri cineribus: supra quos vir mali exempli, popularis tamen, et non tam immerito quam nimis amatus, per stillicidia sanguinem dabat. Dignus erat Marius qui illa pateretur, Sylla qui iuberet, Catilina qui faceret: sed indigna Respublica quae in corpus suum pariter et hostium et vindicum gladios reciperet. 3. Quid antiqua perscrutor? modo C. Caesar Sextum Papinium, cui pater erat consularis, Betilienum Bassum quaestorem suum procuratoris sui filium, aliosque et equites Romanos et senatores uno die flagellis cecidit, torsit, non quaestionis, sed animi causa. Deinde adeo impatiens fuit differendae voluptatis, quam ingens crudelitas eius sine dilatione poscebat, ut in xysto maternorum hortorum, qui porticum a ripa separat, inambulans, quosdam ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lucernam decollaret. Quid instabat? quod periculum, aut privatum, aut publicum una nox minabatur? quantulum fuit, lucem exspectare denique, ne senatores populi Romani soleatus occideret?

XIX. Quam superbae fuerit crudelitatis, ad rem pertinet scire; quamquam aberrare alio possumus videri, et in devium exire: sed hoc ipsum pars erit irae super solita saevientis. Ceciderat flagellis senatores: ipse effecit, ut dici possit: Solet fieri. Torserat per omnia, quae in rerum natura tristissima sunt, fidiculis, tabularibus, equuleo, igne, vultu suo. Et hoc loco respondebitur, magnam rem! si tres senatores, quasi nequam mancipia, inter verbera et flammas divisit, homo qui de toto senatu trucidando cogitabat: qui optabat, ut populus Romanus unam cervicem haberet, ut scelera sua tot locis ac temporibus diducta, in unum ictum et unum diem cogeret. 2. Quid tam inauditum quam nocturnum supplicium? quum latrocinia tenebris abscondi soleant; animadversiones, quo notiores sunt, plus ad exemplum emendationemque proficiunt. Et hoc loco respondebitur mihi: Quod tantopere admiraris, isti beluae quotidianum est; ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad hoc lucubrat. Nemo certe invenietur alius, qui imperaverit his, in quos animadverti iubebat, os insertâ spongiâ includi, ne vocis emittendae haberent facultatem. 3. Cui unquam morituro non est relictum, quâ gemeret? Timuit, ne quam liberiorem vocem extremus dolor mitteret: ne quid, quod nollet, audiret. Sciebat autem innumerabilia esse, quae obiicere illi nemo, nisi periturus, auderet. Quum spongiae non invenirentur, scindi vestimenta miserorum, et in os farciri pannos imperavit. Quae ista saevitia est? Liceat ultimum spiritum trahere: da exiturae animae locum: liceat illam non per vulnus emittere.

XX. Adiicere his longum est, quod patres quoque occisorum eadem nocte, dimissis per domos centurionibus, confecit: id est, homo misericors luctu liberavit. Non enim Caii saevitiam, sed irae malum propositum est describere: quae non tantum viritim

furit, sed gentes totas lancinat, sed urbes, sed flumina, et tuta ab omni sensu doloris converberat. 2. Sicut rex Persarum, totius populi nares recidit in Syria: inde Rhinocolura loci nomen est. Pepercisse illum iudicas, quod non tota capita praecidit? novo genere poenae delectatus est. Tale aliquid passi forent Aethiopes, qui ob longissimum vitae spatium Macrobii appellantur; in hos enim, quia non supinis manibus exceperant servitutem, missisque legatis libera responsa dederant, quae contumeliosa reges vocant, Cambyses fremebat: et non provisis commeatibus, non exploratis itineribus, per invia, per arenia trahebat omnem bello utilem turbam: cui intra primum iter deerant necessaria, nec quidquam subministrabat sterilis et inculta humanoque ignota vestigio regio: sustinebant famem primo tenerrima frondium, et cacumina arborum, tum coria igne mollita, et quidquid necessitas cibum fecerat: postquam inter arenas radices quoque et herbae defecerant, apparuitque inops etiam animalium solitudo, decimum quemque sortiti, alimentum habuerunt fame saevius. 3. Agebat adhuc ira regem praecipitem, quum partem exercitus amisisset, partem comedisset, donec timuit, ne et ipse vocaretur ad sortem: tum demum signum receptui dedit. Servabantur interim illi generosae aves, et instrumenta epularum camelis vehebantur: quum sortirentur milites eius, quis male periret, quis peius viveret.

XXI. Hic iratus fuit genti, et ignotae, et immeritae, sensurae tamen: Cyrus flumini. Nam quum Babylonem oppugnaturus festinaret ad bellum, cuius maxima momenta in occasionibus sunt, Gyaden late fusum amnem vado transire tentavit: quod vix tutum est etiam quum sensit aestatem, et ad minimum deductus est. 2. Ibi unus ex his equis, qui trahere regium currum albi solebant, abreptus, vehe-

menter commovit regem: iuravit itaque, amnem illum regis commeatus auferentem, eo se redacturum, ut transiri calcarique etiam a feminis posset. 3. Huc deinde omnem transtulit belli apparatum, et tamdiu assedit operi, donec C et LXXX cuniculis divisum alveum in CCC et LX rivos dispergeret, et siccum relinqueret in diversum fluentibus aquis. Perit itaque et tempus, magna in magnis rebus iactura, et militum ardor, quem inutilis labor fregit, et occasio aggrediendi imparatos, dum ille bellum indictum hosti cum flumine gerit.

XXII. Hic furor (quid enim aliud voces?) Romanos quoque contigit. C. enim Caesar villam in Herculanensi pulcherrimam, quia mater sua aliquando in illa custodita erat, diruit, fecitque eius per hoc notabilem fortunam: stantem enim praenavigabamus: nunc causa dirutae quaeritur. 2. Et haec cogitanda sunt exempla, quae vites; et illa e contrario, quae sequaris, moderata, lenia: quibus nec ad irascendum causa defuit, nec ad ulciscendum potestas. Quid enim facilius fuit Antigono, quam duos manipulares duci iubere, qui incumbentes regio tabernaculo faciebant, quod homines et periculosissime et libentissime faciunt: de rege suo male existimabant? Audierat omnia Antigonus, utpote quum interdicentes et audientem palla interesset: quam illo leviter commovit, et, „Longius," inquit, „discedite, ne vos „rex audiat." 3. Idem quadam nocte, quum quosdam ex militibus suis exaudisset, omnia mala imprecantes regi, qui ipsos in illud iter et inextricabile lutum deduxisset, accessit ad eos qui maxime laborabant: et quum ignorantes a quo adiuvarentur, explicuisset: Nunc, inquit, maledicite Antigono, cuius vitio in has miserias incidistis: ei autem bene optate, qui vos ex hac voragine eduxit. 4. Idem tam miti animo hostium suorum maledicta, quam civium tulit. Itaque

quum in parvulo quodam castello Graeci obsiderentur, et fiducia loci contemnentes hostem multa in deformitatem Antigoni iocarentur, et nunc staturam humilem, nunc collisum nasum deriderent: Gaudeo, inquit, et aliquid boni spero, si in castris meis Silenum habeo. 5. Quum hos dicaces fame domuisset, captis sic usus est, ut eos qui militiae utiles erant, in cohortes describeret, ceteros praeconi subiiceret: id quoque se negavit facturum fuisse, nisi expediret his dominum habere, qui tam malam haberent linguam. Huius nepos fuit Alexander, qui lanceam in convivas suos torquebat, qui ex duobus amicis quos paulo ante retuli, alterum ferae obiecit, alterum sibi. Ex his duobus tamen, qui leoni obiectus est, vixit.

XXIII. Non habuit hoc avitum ille vitium, ne paternum quidem. Nam si qua alia in Philippo virtus, fuit et contumeliarum patientia, ingens instrumentum ad tutelam regni. Demochares ad illum, Parrhesiastes ob nimiam et procacem linguam appellatus, inter alios Atheniensium legatos venerat. Audita benigne legatione, Philippus, „Dicite," inquit, „mihi, facere quid possum, quod sit Atheniensibus gratum?" Excepit Demochares: „Te," inquit, „suspendere." 2. Indignatio circumstantium ad tam inhumanum responsum exorta est: quos Philippus conticescere iussit, et Thersitam illum salvum incolumemque dimittere. „At vos," inquit, „ceteri legati, nuntiate Atheniensibus, multo superbiores esse, qui ista „dicunt, quam qui impune dicta audiunt." Multa et divus Augustus digna memoria fecit, dixitque: ex quibus appareat illi iram non imperasse. Timagenes, historiarum scriptor, quaedam in ipsum, quaedam in uxorem eius, et in totam domum dixerat, nec perdiderat dicta; magis enim circumfertur, et in ore hominum est, temeraria urbanitas. Saepe illum Cae-

sar monuit, ut moderatius lingua uteretur: perseveranti domo sua interdixit. Postea Timagenes in contubernio Pollionis Asinii consenuit, ac tota civitate direptus est: nullum illi limen praeclusa Caesaris domus abstulit. Historias postea quas scripserat, recitavit, et combussit, et libros acta Caesaris Augusti continentes in ignem posuit. Inimicitias gessit cum Caesare; nemo amicitiam eius extimuit, nemo quasi fulgure ictum refugit: fuit qui praeberet tam alte cadenti sinum. Tulit hoc, ut dixi, Caesar patienter, ne eo quidem motus, quod laudibus suis rebusque gestis manus attulerat. Nunquam cum hospite inimici sui questus est: hoc dumtaxat Pollioni Asinio dixit, θηριοτροφεῖς. 5. Paranti deinde excusationem obstitit, et, „fruere," inquit, „mi Pollio, „fruere!" Et quum Pollio diceret: Si iubes, Caesar, statim illi domo mea interdicam, „hoc me," inquit, „putas facturum, quum ego vos in gratiam reduxe„rim?" Fuerat enim aliquando Timageni Pollio iratus, nec ullam aliam habuerat causam desinendi, quam quod Caesar coeperat.

XXIV. Dicat itaque quisque sibi, quoties lacessitur: Numquid potentior sum Philippo? illi tamen impune maledictum est. Numquid in domo mea plus possum, quam toto orbe terrarum divus Augustus potuit? ille tamen contentus fuit, a conviciatore suo secedere. Quid est, quare ego servi mei clarius responsum, et contumaciorem vultum, et non pervenientem usque ad me murmurationem, flagellis et compedibus expiem? quis sum, cuius aures laedi nefas sit? Ignoverunt multi hostibus: ego non ignoscam pigris, negligentibus, garrulis? Puerum aetas excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas. Nunc primum offendit? cogitemus quamdiu placuerit. Saepe et alias offendit? feramus quod diu tulimus. Amicus est? fecit quod noluit. Inimicus?

fecit quod debuit. 3. Prudentiori cedamus: stultiori remittamus. Pro quocunque illud respondeamus nobis: sapientissimos quoque viros multa delinquere, neminem esse tam circumspectum, cuius non diligentia aliquando sibi ipsi excidat; neminem tam maturum, cuius non gravitatem in aliquod fervidius factum casus impingat; neminem tam timidum offensarum, qui non in illas, dum vitat, incidat.

XXV. Quomodo homini pusillo solatium in malis fuit, etiam magnorum virorum titubare fortunam, et aequiore animo filium in angulo flevit, qui vidit acerba funera etiam ex regiâ duci: sic animo aequiore feret ab aliquo laedi, ab aliquo contemni, cuicunque venit in mentem, nullam esse tantam potentiam, in quam non incurrat iniuria. 2. Quodsi etiam prudentissimi peccant, cuius non error bonam causam habet? Respiciamus, quoties adolescentia nostra in officio parum diligens fuerit, in sermone parum modesta, in vino parum temperans. Si iratus est, demus illi spatium, quo dispicere, quid fecerit, possit: se ipse castigabit. Denique dabit poenas: non est quod cum illo paria faciamus. 2. Illud non venit in dubium, quin se exemerit turbae, et altius steterit, quisquis despexit lacessentes: proprium est magnitudinis verae, non se sentire percussum. Sic immanis fera ad latratum canum lenta respexit: sic irritus ingenti scopulo fluctus assultat. Qui non irascitur, inconcussus iniuriâ perstitit: qui irascitur, motus est. 4. At ille quem modo altiorem omni incommodo posui, tenet quodam amplexu summum bonum, nec homini tantum, sed ipsi fortunae respondet: Omnia licet facias, minor es, quam ut serenitatem meam obducas. Vetat hoc ratio, cui vitam regendam dedi: plus mihi nocitura est ira, quam iniuria. Quid ni plus? illius modus certus est: ista quousque me latura sit, incertum est.

XXVI. „Non possum," inquis, „pati: grave est, „iniuriam sustinere." Mentiris: quis enim iniuriam non potest ferre, qui potest iram? Adiice nunc, quod id agis, ut et iram feras, et iniuriam. Quare fers aegri rabiem, et phrenetici verba? puerorum protervas manus? Nempe quia videntur nescire, quid faciant. Quid interest, quo quisque vitio fiat imprudens? imprudentia par in omnibus patrocinium est. „Quid ergo?" inquis; „impune illi erit?" 2. Puta, te velle: tamen non erit. Maxima est enim factae iniuriae poena, fecisse: nec quisquam gravius afficitur, quam qui ad supplicium poenitentiae traditur. Denique ad conditionem rerum humanarum respiciendum est, ut omnium accidentium aequi iudices simus: iniquus autem est, qui commune vitium singulis obiecit. 3. Non est Aethiopis inter suos insignitus color, nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos. Utrumque decet. Nihil in uno iudicabis notabile aut foedum, quod genti suae publicum est. At ista quae retuli, unius regionis atque anguli consuetudo defendit: vide nunc quanto in his iustior venia sit, quae per totum genus humanum vulgata sunt. 4. Omnes inconsulti et improvidi sumus, omnes incerti, queruli, ambitiosi. Quid lenioribus verbis ulcus publicum abscondo? omnes mali sumus. Quidquid itaque in alio reprehenditur, id unusquisque in suo sinu inveniet. Quid illius pallorem, illius maciem notas? pestilentia est. Placidiores itaque invicem simus: mali inter malos vivimus. Una res nos facere potest quietos, mutuae facilitatis conventio. Ille mihi iam nocuit: ego illi nondum: sed iam aliquem fortasse laesisti: sed laedes.

XXVII. Noli aestimare hanc horam, aut hunc diem; totum inspice mentis tuae habitum: etiamsi nihil mali fecisti, potes facere. Quanto satius est sanari iniuriam, quam ulcisci? Multum temporis ultio

absumit: multis se iniurjis obiicit, dum una dolet. Diutius irascimur omnes, quam laedimur. Quanto melius est, abire in diversum, nec vitia vitiis componere? Num quis satis constare sibi videatur, si mulam calcibus repetat, et canem morsu? 2. „Ista," inquis, „peccare se nesciunt." Primum, quam iniquus est, apud quem, hominem esse, ad impetrandam veniam nocet? Deinde, si cetera animalia irae tuae subducit, quod consilio carent: eo loco tibi sit, quisquis consilio caret. Quid enim refert, an alia mutis dissimilia habeat, si hoc, quod in omni peccato muta defendit, simile habet, caliginem mentis? Peccavit: hoc enim primum, hoc enim extremum. 3. Non est quod illi credas, etiamsi dixit: Iterum non faciam. Et iste peccabit, et in istum alius, et tota vita inter errores volutabitur. Mansuete immansueta tractanda sunt. Quod in luctu dici solet, efficacissime et in ira dicetur: Utrum aliquando desines, an nunquam? si aliquando, quanto satius est iram relinquere, quam ab ira relinqui? Sin semper haec cogitatio durabit, vides quam impacatam tibi denunties vitam: qualis enim erit semper tumentis?

XXVIII. Adiice nunc, quod nisi bene te ipse succenderis, et subinde causas, quibus stimuleris, renovaveris, sua sponte ira discedet, et vires illi dies subtrahet: quanto satius est a te illam vinci, quam a se? Huic irasceris, deinde illi: servis, deinde libertis: parentibus, deinde liberis: notis, deinde ignotis. Ubique enim causae supersunt, nisi deprecator animus accessit. Hinc te illo furor rapiet, illinc alio; et novis subinde irritamentis orientibus, continuabitur rabies. 2. Age infelix, et quando amabis? O quam bonum tempus in re mala perdis! Quanto nunc satius erat, amicos parare, inimicos mitigare, rempublicam administrare, transferre in res domesticas operam, quam circumspicere, quid alicui possis facere mali,

laborem recusat, aut non fortiter obit, a servitute urbana et feriata translatus ad durum opus. 3. Distinguamus, utrum aliquis non possit, an nolit. Multos absolvemus, si coeperimus ante iudicare, quam irasci. Nunc autem primum impetum sequimur: deinde quamvis vana nos concitaverint, perseveramus, ne videamur coepisse sine causa, et quod iniquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas irae. Retinemus enim illam, et augemus: quasi argumentum sit iuste irascentis, graviter irasci. 4. Quanto melius est, initia ipsa perspicere, quam levia sint, quam innoxia? Quod accidere vides in animalibus mutis, idem in homine deprehendes: frivolis turbamur, et inanibus.

XXX. Taurum color rubicundus excitat, ad umbram aspis exsurgit, ursos leonesque mappa proritat. Omnia quae naturâ fera ac rabida sunt, consternantur ad vana. Idem inquietis et stolidis ingeniis evenit: rerum suspicione feriuntur: adeo quidem, ut interdum iniurias vocent modica beneficia, in quibus frequentissima, certe acerbissima iracundiae materia est. 2. Carissimis enim irascimur, quod minora nobis praestiterint, quam mente concepimus, quam quae alii tulerint: quum utriusque rei paratum remedium sit. Magis alteri indulsit? nostra nos sine comparatione delectent: nunquam erit felix, quem torquebit felicior. Minus habeo quam speravi? sed fortasse plus speravi, quam debui. Haec pars maxime metuenda est: hinc perniciosissimae irae nascuntur, et sanctissima quaeque invasurae. 3. Divum Iulium plures amici confecerunt, quam inimici, quorum non expleverat spes inexplebiles. Voluit quidem ille: neque enim quisquam liberalius victoria usus est, ex qua nihil sibi vindicavit, nisi dispensandi potestatem: sed quemadmodum sufficere tam improbis desideriis posset, quum tantum omnes concupiscerent, quantum

quod aut dignitati eius, aut patrimonio, aut corpori vulnus infligas? quum id tibi contingere sine certamine ac periculo non possit, etiamsi cum inferiore concurses. 3. Vinctum licet accipias, et ad arbitrium tuum omni patientiae expositum: saepe nimia vis caedentis aut articulum loco movit, aut nervum in his quos fregerat, dentibus fixit. Multos iracundia mancos, multos debiles fecit, etiam ubi patientiae est nacta materiam. Adhice nunc, quod nihil tam imbecille natum est, ut sine elidentis periculo pereat: imbecillos valentissimis alias dolor, alias casus exaequat. 4. Quid, quod pleraque eorum, propter quae irascimur, offendunt nos magis, quam laedunt? Multum autem interest, utrum aliquis voluntati meae obstet, an desit: eripiat, an non det. Atqui in aequo ponimus, utrum aliquis auferat, an neget: utrum spem nostram praecidat, an differat: utrum contra nos faciat, an pro se: amore alterius, an odio nostri. 5. Quidam vero non tantum iustas causas standi contra nos, sed etiam honestas habent. Alius patrem tuetur, alius fratrem, alius patruum, alius amicum: his tamen non ignoscimus id facientibus: quod nisi facerent, improbaremus; immo, quod est incredibile, saepe de facto bene existimamus, de faciente male.

XXIX. At mehercules vir magnus ac iustus, fortissimum quemque ex hostibus suis, et pro libertate ac salute patriae pertinacissimum suspicit, et talem sibi civem, talem militem contingere optat. 2. Turpe est, odisse quem laudes: quanto vero turpius, ob id aliquem odisse, propter quod misericordia dignus est? si captivus in servitutem subito depressus reliquias libertatis tenet, nec ad sordida ac laboriosa ministeria agilis occurrit; si ex otio piger equum vehiculumque domini cursu non exaequat; si inter quotidianas vigilias fessum somnus oppressit; si rusticum

laborem recusat, aut non fortiter obit, a servitute urbana et feriata translatus ad durum opus. 3. Distinguamus, utrum aliquis non possit, an nolit. Multos absolvemus, si coeperimus ante iudicare, quam irasci. Nunc autem primum impetum sequimur: deinde quamvis vana nos concitaverint, perseveramus, ne videamur coepisse sine causa, et quod iniquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas irae. Retinemus enim illam, et augemus: quasi argumentum sit iuste irascentis, graviter irasci. 4. Quanto melius est, initia ipsa perspicere, quam levia sint, quam innoxia? Quod accidere vides in animalibus mutis, idem in homine deprehendes: frivolis turbamur, et inanibus.

XXX. Taurum color rubicundus excitat, ad umbram aspis exsurgit, ursos leonesque mappa proritat. Omnia quae naturâ fera ac rabida sunt, consternantur ad vana. Idem inquietis et stolidis ingeniis evenit: rerum suspicione feriuntur: adeo quidem, ut interdum iniurias vocent modica beneficia, in quibus frequentissima, certe acerbissima iracundiae materia est. 2. Carissimis enim irascimur, quod minora nobis praestiterint, quam mente concepimus, quam quae alii tulerint: quum utriusque rei paratum remedium sit. Magis alteri indulsit? nostra nos sine comparatione delectent: nunquam erit felix, quem torquebit felicior. Minus habeo quam speravi? sed fortasse plus speravi, quam debui. Haec pars maxime metuenda est: hinc perniciosissimae irae nascuntur, et sanctissima quaeque invasurae. 3. Divum Iulium plures amici confecerunt, quam inimici, quorum non expleverat spes inexplebiles. Voluit quidem ille: neque enim quisquam liberalius victoria usus est, ex qua nihil sibi vindicavit, nisi dispensandi potestatem: sed quemadmodum sufficere tam improbis desideriis posset, quum tantum omnes concupiscerent, quantum

poterat unus? Vidit itaque strictis circa sellam suam gladiis commilitones suos, Cimbrum Tullium acerrimum paulo ante suarum partium defensorem, aliosque post Pompeium demum Pompeianos.

XXXI. Haec res sua in reges arma convertit, fidissimosque eo compulit, ut de morte eorum cogitarent, pro quibus et ante quos mori, votum habuerant. Nulli ad aliena respicienti, sua placent. Inde diis quoque irascimur, quod aliquis nos antecedat, obliti quantum hominum retro sit, et paucis invidentes quantum sequatur a tergo ingentis invidiae. 2. Tanta tamen importunitas hominum est, ut quamvis multum acceperint, iniuriae loco sit, plus accipere potuisse. Dedit mihi praeturam? sed consulatum speraveram. Dedit duodecim fasces? sed non fecit ordinarium consulem. A me numerari voluit annum? sed deest mihi ad sacerdotium. Cooptatus in collegium sum? sed cur in unum? Consummavit dignitatem meam? sed patrimonio nihil contulit. 3. Ea dedit mihi, quae debebat alicui dare: de suo nihil protulit. Age potius gratias pro his quae accepisti: reliqua exspecta, et nondum plenum te esse gaude. Inter voluptates est, superesse quod speres. Omnes vicisti? primum te esse in animo amici tui laetare: multi te vincunt? considera, quanto antecedas plures, quam sequaris.

XXXII. Quod sit in te maximum vitium, quaeris? Falsas rationes conficis: data magno aestimas, accepta parvo. Aliud in alio nos deterreat: quibusdam timeamus irasci, quibusdam vereamur, quibusdam fastidiamus. Magnam rem sine dubio fecerimus, si servulum infelicem in ergastulum miserimus! Quid properamus verberare statim? crura protinus frangere? Non peribit potestas ista, si differetur. Sine id tempus veniat, quo ipsi iubeamus: nunc ex imperio irae loquimur. Quum illa abierit, tunc videbimus,

quanti sit ista lis aestimanda. In hoc enim praecipue fallimur: ad ferrum venimus, ad capitalia supplicia: et vinculis, carcere, fame vindicamus rem, castigandam flagris levioribus. 2. „Quomodo," inquis, „nos „iubes intueri, quam omnia, per quae laedi videmur, „exigua, misera, puerilia sint?" Ego vero nihil magis suaserim, quam sumere ingentem animum, et haec propter quae litigamus, discurrimus, anhelamus, videre quam humilia et abiecta sint, nulli qui altum quiddam aut magnificum cogitat, respicienda. 3. Circa pecuniam plurimum vociferationis est: haec fora defatigat, patres liberosque committit, venena miscet, gladios tam percussoribus quam legionibus tradit: haec est sanguine nostro delibuta: propter hanc uxorum maritorumque noctes strepunt litibus, et tribunalia magistratuum premit turba, reges saeviunt, rapiuntque, et civitates longo seculorum labore constructas evertunt, ut aurum argentumque in cinere urbium scrutentur.

XXXIII. Libet intueri fiscos in angulo iacentes. Hi sunt, propter quos oculi clamore exprimuntur: fremitu iudiciorum basilicae resonant: evocati ex longinquis regionibus iudices sedent, iudicaturi, utrius iustior avaritia sit. Quid si ne propter fiscum quidem, sed pugnum aeris, aut imputatum a servo denarium, senex sine herede moriturus stomacho dirumpitur? 2. Quid si propter usuram haud millesimam, valetudinarius fenerator distortis pedibus, et manibus ad comparendum non relictis, clamat, ac per vadimonia asses suos in ipsis morbi accessionibus vindicat? Si totam mihi ex omnibus metallis, quae quum maxime deprimimus, pecuniam proferas, si in medium proiicias quidquid thesauri tegunt, avaritia iterum sub terras referente, quae male egesserat; omnem istam congeriem dignam non putem, quae frontem viri boni

contrahat. Quanto risu prosequenda sunt, quae nobis lacrimas educunt?

XXXIV. Cedo nunc, persequere cetera, cibos, potiones, horumque causa paratam ambitionem, munditias, verba, contumelias, et motus corporum parum honorificos, et suspiciones, et contumacia iumenta, et pigra mancipia, interpretationes malignas vocis alienae: quibus efficitur, ut inter iniurias naturae numeretur sermo homini datus. 2. Crede mihi, levia sunt, propter quae non leviter excandescimus, qualia quae pueros in rixam et iurgium concitant. Nihil ex his, quae tam tristes agimus, serium est, nihil magnum. Inde, inquam, vobis ira et insania est, quod exigua magno aestimatis. Auferre hic mihi hereditatem voluit: hic me diu spe suprema captatum criminatus est: hic scortum meum concupivit. Quod vinculum amoris esse debebat, seditionis atque odii causa est, idem velle.

XXXV. Iter angustum rixas transeuntium concitat: diffusa et late patens via ne populos quidem collidit. Ista quae appetitis, quia exigua sunt, nec possunt ad alterum, nisi alteri erepta, transferri: eadem affectantibus pugnam et iurgia excitant. Respondisse tibi servum indignaris libertumque et uxorem, et clientem: deinde idem de republica libertatem sublatam quereris, quam domi sustulisti. Rursus si tacuit interrogatus, contumaciam vocas. 2. Et loquatur, et taceat, et rideat! Coram domino? inquis. Immo coram patrefamilias. Quid clamas? quid vociferaris? quid flagella mediâ coenâ petis, quod servi loquuntur, quod non eodem loco turba concionis est, et silentium solitudinis? In hoc habes aures, ut non nisi modulata tantum et mollia, et ex dulci tracta compositaque accipiant? Et risum audias oportet, et fletum; et blanditias, et lites; et prospera, et tristia; et hominum voces, et fremitus animalium latratusque.

3. Quid miser expavescis ad clamorem servi, ad tinnitum aeris, ad lanuae impulsum? Quum tam delicatus fueris, tonitrua audienda sunt. Hoc quod de auribus dictum est, transfer ad oculos; qui non minus fastidio laborant, si male instituti sunt: maculâ offenduntur et sordibus, et argento parum splendido, et stanno non ad solem perlucente. 4. Hi nempe oculi, qui non ferunt nisi varium ac recenti cura nitens marmor, qui mensam nisi crebris distinctam venis, qui nolunt domi nisi auro pretiosa calcare: aequissimo animo foris et scabras lutosasque semitas spectant, et maiorem partem occurrentium squalidam, parietes insularum exesos, ruinosos, inaequales.

XXXVI. Quid ergo aliud est quod illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio illic aequa et patiens, domi morosa et querula? Omnes sensus perducendi sunt ad firmitatem: naturâ patientes sunt, si animus illos destinat corrumpere, qui quotidie ad rationem reddendam vocandus est. 2. Faciebat hoc Sextius, ut consummato die, quum se ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum suum: Quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio obstitisti? qua parte melior es? Desinet ira, et erit moderatior, quae sciet sibi quotidie ad iudicem esse veniendum. Quid ergo pulchrius hac consuetudine excutiendi totum diem? qualis ille somnus post recognitionem sui sequitur? quam tranquillus, altus ac liber, quum aut laudatus est animus, aut admonitus, et speculator sui censorque secretus cognoscit de moribus suis? 3. Utor hac potestate, et quotidie apud me causam dico: quum sublatum e conspectu lumen est, et conticuit uxor moris iam mei conscia, totum diem mecum scrutor, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi ipse abscondo, nihil transeo: quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, quum possim dicere: Vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco. In illa

disputatione pugnacius locutus es: nolí postea congredi cum imperitis. Nolunt discere, qui nunquam didicerunt. Illum liberius admonuisti, quam debebas: itaque non emendasti, sed offendisti. De cetero vide, non tantum an verum sit quod dicis, sed an ille, cui dicitur, veri patiens sit.

XXXVII. Admoneri bonus gaudet: pessimus quisque correptorem asperrime patitur. In convivio quorundam te sales, et in dolorem tuum iacta verba tetigerunt? vitare vulgares convictus memento: solutior est post vinum licentia, quia ne sobriis quidem pudor est. Iratum vidisti amicum tuum ostiario causidici alicuius, aut divitis, quod intrantem submoverat: et ipse pro illo iratus extremo mancipio fuisti. 2. Irasceris ergo catenario cani? et hic quum multum latravit, obiecto cibo mansuescit. Recede longius, et ride. Nunc iste aliquem se putat, quod custodit litigatorum turba limen obsessum: nunc ille qui intra iacet, felix fortunatusque est, et beati hominis iudicat ac potentis indicium, difficilem ianuam. Nescit durissimum esse ostium carceris. Praesume animo, multa esse tibi patienda. 3. Numquis sè hieme algere miratur? numquis in mari nauseare, in via concuti? Fortis est animus, ad quae praeparatus venit. Minus honorato loco positus, irasci coepisti convivatori, vocatori, ipsi qui tibi praeferebatur. Demens, quid interest, quam lecti premas partem? Honestiorem te aut turpiorem potest facere pulvinus? Non aequis quendam oculis vidisti, quia de ingenio tuo male locutus est. Recipis hanc legem? ergo te Ennius, quo non delectaris, odisset: et Hortensius simultates tibi indiceret: et Cicero, si derideres carmina eius, inimicus esset.

XXXVIII. Vis tu aequo animo pati candidatus suffragia? Contumeliam tibi fecit aliquis: numquid maiorem quam Diogeni, philosopho Stoico? cui de

ira quum maxime disserenti, adolescens protervus inspuit: tulit hoc ille leniter ac sapienter. „Non qui-„dem,“ inquit, „irascor; sed dubito tamen, an ira-„sci oporteat.“ 2. Cato noster melius: cui quum causam agenti, in frontem mediam quantum poterat attracta pingui saliva, inspuisset Lentulus, ille patrum nostrorum memoriâ factiosus et impotens, abstersit faciem, et, „affirmabo,“ inquit, „omnibus, Lentule, „falli eos, qui te negant os habere.“

XXXIX. Contigit iam nobis, Novate, bene componere animum, si aut non sentit iracundiam, aut superior est. Videamus quomodo alienam iram leniamus: nec enim sani esse tantum volumus, sed sanare. Primam iram non audebimus oratione mulcere, surda est et amens: dabimus illi spatium: remedia in remissionibus prosunt. Nec oculos tumentes tentabimus, vim rigentem movendo incitaturi, nec cetera vitia, dum fervent. Initia morborum quies curat. 2. „Quantulum,“ inquis, „prodest remedium tuum, si „sua sponte desinentem iram placat?“ Primum, ut citius desinat, efficit: deinde custodiet, ne recidat: ipsum quoque impetum, quem non audet lenire, fallet. Removebit omnia ultionis instrumenta: simulabit iram, ut tanquam adiutor, et doloris comes plus auctoritatis in consiliis habeat: moras nectet, et dum maiorem quaerit poenam, praesentem differet: omni arte requiem furori dabit. 3. Si vehementior erit; aut pudorem illi cui non resistat, incutiet, aut metum. Si infirmior; sermones inferet, vel gratos, vel novos, et cupiditate cognoscendi avocabit. Medicum, aiunt, quum regis filiam curare deberet, nec sine ferro posset, dum tumentem mammam leniter fovet, scalpellum spongiâ tectum induxisse. Repugnasset puella remedio palam admoto: eadem, quia non exspectavit, dolorem tulit.

XL. Quaedam non nisi decepta sanantur. Alteri dices, „Vide ne inimicis iracundia tua voluptati sit:“ alteri, „Vide ne magnitudo animi tui, creditumque „apud plerosque robur, cadat.“ Indignor mehercule, et non invenio dolendi modum, sed tempus exspectandum est: dabit poenas. Serva istud in animo tuo: quum potueris, et pro mora reddes. Castigare vero irascentem, et ultro obviam ire ei, incitare est. Varie aggredieris, blandeque: nisi forte tanta persona eris, ut possis iram comminuere, quemadmodum fecit divus Augustus, quum coenaret apud Vedium Pollionem. 2. Fregerat unus ex servis eius crystallinum: rapi eum Vedius iussit, nec vulgari quidem periturum morte: muraenis obiici iubebatur, quas ingentes in piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriae causa facere? saevitia erat. Evasit e manibus puer, et confugit ad Caesaris pedes, nihil aliud petiturus, quam ut aliter periret, nec esca fieret. Motus est novitate crudelitatis Caesar, et illum quidem mitti, crystallina autem omnia coram se frangi iussit, complerique piscinam. 3. Fuit Caesari sic castigandus amicus: bene usus est viribus suis. E convivio rapi homines imperas, et novi generis poenis lancinari? si calix tuus fractus est, viscera hominis distrahentur? tantum tibi placebis, ut ibi aliquem duci iubeas, ubi Caesar est?

XLI. Si cui tantum potentiae est, ut iram ex superiori loco aggredi possit, male tractet: at talem dumtaxat, qualem modo retuli, feram, immanem, sanguinariam, quae iam insanabilis est, nisi maius aliquid extimuit. — 2. Pacem demus animo, quam dabit praeceptorum salutarium assidua meditatio, actusque rerum boni, et intenta mens ad unius honesti cupiditatem. Conscientiae satis fiat: nil in famam laboremus: sequatur vel mala, dum bene merentes. 3. „At vulgus animosa miratur, et audaces in

„honore sunt: placidi pro inertibus habentur.“ Primo forsitan aspectu: sed simul ac aequalitas vitae fidem facit, non segnitiem illam animi esse, sed pacem, veneratur idem illos populus colitque. Nihil ergo habet in se utile teter ille et hostilis affectus; at omnia e contrario mala, ferrum, ignes: pudore calcato, caedibus inquinavit manus, membra liberorum dispersit. Nihil vacuum reliquit a scelere, non gloriae memor, non infamiae metuens, inemendabilis quum ex ira in odium occalluit.

XLII. Careamus hoc malo, purgemusque mentem, et exstirpemus radicitus ea vitia, quae quamvis tenuia undecunque exierint, renascentur: et iram non temperemus, sed ex toto removeamus: quod enim malae rei temperamentum est? Poterimus autem, adnitamur modo. 2. Nec ulla res magis proderit, quam cogitatio mortalitatis; sibi quisque, ut alteri, dicat: „Quid iuvat, tanquam in aeternum genitos iras indi„cere, et brevissimam aetatem dissipare? quid iuvat, „dies quos in voluptatem honestam impendere licet, „in dolorem alicuius tormentumque transferre?“ Non capiunt res istae iacturam, nec tempus vacat perdere. 3. Quid ruimus in pugnam? quid certamina nobis arcessimus? quid imbecillitatis obliti, ingentia odia suscipimus, et ad frangendum fragiles consurgimus? Iam istas inimicitias, quas implacabili gerimus animo, febris aut aliud malum corporis vetabit geri: iam par acerrimum media mors dirimet. Quid tumultuamur, et vitam seditiosi conturbamus? stat super caput fatum, et pereuntes dies imputat, propiusque ac propius accedit. Istud tempus, quod alienae destinas morti, fortasse circa tuam est.

XLIII. Quin potius vitam brevem colligis, placidamque et tibi et ceteris praestas? quin potius amabilem te, dum vivis, omnibus: desiderabilem, quum excesseris, reddis? Et quid illum, nimis ex alto tecum

agentem, detrahere cupis? quid illum oblatrantem tibi, humilem quidem et contemtum, sed superioribus acidum ac molestum, exterrere viribus tuis tentas? Quid servo, quid domino, quid regi, quid clienti tuo irasceris? Sustine paulum: venit ecce mors, quae nos pares faciat. 2. Ridere solemus inter matutina arenae spectacula, tauri et ursi pugnam inter se colligatorum: quos, quum alter alterum vexarit, suus confector exspectat. Idem facimus: aliquem nobiscum alligatum lacessimus: quum victo victorique finis, et quidem matutinus, immineat. Quieti potius, pacatique, quantulumcunque superest, exigamus: nulli cadaver nostrum iaceat invisum. 3. Saepe rixam conclamatum in vicino incendium solvit, et interventus ferae latronem viatoremque diducit. Colluctari cum minoribus malis non vacat, ubi metus maior apparuit. Quid nobis cum dimicatione et insidiis? Numquid amplius isti, cui irasceris, quam mortem optas? etiam te quiescente morietur. Perdis operam: facere vis, quod futurum est. 4. „Nolo," inquis, „utique occidere, sed exsilio, „sed ignominiâ, sed damno afficere." Magis ignosco ei, qui vulnus inimici, quam qui insulam concupiscit; hic enim non tantum mali animi est, sed pusilli. Sive de ultimis suppliciis cogitas, sive de levioribus; quantulum est temporis, quo aut ille poenâ suâ torqueatur, aut tu malum gaudium ex aliena percipias? 5. Iam ipsum spiritum exspuimus, interim dum trahimus. Dum inter homines sumus, colamus humanitatem: non timori cuiquam, non periculo simus: detrimenta, iniurias, convicia, vellicationes contemnamus, magno animo brevia feramus incommoda. Dum respicimus, quod aiunt, versamusque nos, iam mortalitas aderit.

AD HELVIAM MATREM
DE CONSOLATIONE
LIBER UNUS.

Saepe iam, mater optima, impetum cepi consolandi te; saepe continui. Ut auderem, multa me impellebant. Primum, videbar depositurus omnia incommoda, quum lacrimas tuas, etiamsi supprimere non potuissem, interim certe abstersissem. Deinde plus habiturum me auctoritatis non dubitabam ad excitandam te, si prior ipse consurrexissem. Praeterea timebam, ne a me [non] victa Fortuna aliquem meorum vinceret. 2 Itaque utcunque conabar, manu super plagam meam imposita, ad obliganda vulnera vestra reptare. Hoc propositum meum erant rursus quae retardarent. Dolori tuo, dum recens saevirèt, sciebam occurrendum non esse, ne illum ipsa solatia irritarent et accenderent: nam in morbis quoque nihil est perniciosius, quam immatura medicina. 3. Exspectabam itaque dum ipse vires suas frangeret, et ad sustinenda remedia morâ mitigatus, tangi se ac tractari pateretur. Praeterea, quum omnia clarissimorum ingeniorum monumenta, ad compescendos moderandosque luctus composita evolverem, non inveniebam exemplum eius, qui consolatus suos esset, quum ipse ab illis comploraretur. 4. Ita in re nova

haesitabam, verebarque, ne haec non consolatio, sed exulceratio esset. Quid quod novis verbis, nec ex vulgari et quotidiana sumtis allocutione, opus erat homini ad consolandos suos ex ipso rogo caput allevanti? Omnis autem magnitudo doloris modum excedentis necesse est dilectum verborum eripiat, quum saepe vocem quoque ipsam intercludat. Utcunque, connitar, non fiduciâ ingenii, sed quia possum instar efficacissimae consolationis esse consolator. Cui nihil negares, huic hoc utique te non esse negaturam (licet omnis moeror contumax sit) spero, ut desiderio tuo velis a me modum statui.

II. Vide quantum de indulgentia tua promiserim mihi: potentiorem me futurum apud te non dubito, quam dolorem tuum, quo nihil est apud miseros potentius. Itaque ne statim cum eo concurram, adero prius illi, et quibus excitetur, ingeram: omnia proferam, et rescindam quae iam obducta sunt. 2. Dicet aliquis: „Quod hoc genus est consolandi, obliterata „mala revocare, et animum in omnium aerumnarum „suarum conspectu collocare, vix unius patientem?" Sed is cogitet, quaecunque usque eo perniciosa sunt, ut contra remedium convaluerint, plerumque contrariis curari. Omnes itaque luctus illi suos, omnia lugubria admovebo: hoc erit, non molli viâ mederi, sed urere ac secare. Quid consequar? ut pudeat animum, tot miseriarum victorem, aegre ferre unum vulnus in corpore tam cicatricoso. 3. Fleant itaque diutius, et gemant, quorum delicatas mentes enervavit longa felicitas, et ad levissimarum iniuriarum motus collabantur: at quorum omnes anni per calamitates transierunt, gravissima quoque forti et immobili constantia perferant. Unum habet assidua infelicitas bonum, quod quos saepe vexat, novissime indurat. Nullam tibi fortuna vacationem dedit a gravissimis luctibus: ne natalem quidem tuum excepit. Amisisti

matrem statim nata, immo dum nascereris, et ad vitam quodammodo exposita es. Crevisti sub noverca, quam tu quidem omni obsequio et pietate, quanta vel in filia conspici potest, matrem fieri coëgisti: nulli tamen non magno constitit et bona noverca. Avunculum indulgentissimum, optimum ac fortissimum virum, quum adventum eius exspectares, amisisti. Et ne saevitiam suam fortuna leviorem diducendo faceret, intra tricesimum diem, carissimum virum tuum, ex quo mater trium liberorum eras, extulisti. 5. Lugenti tibi luctus nuntiatus est, omnibus quidem absentibus liberis: quasi de industria in id tempus coniectis malis tuis, ut nihil esset ubi se dolor tuus reclinaret. Transeo tot pericula, tot metus, quos sine intervallo in te incursantes pertulisti: modo in eundem sinum, ex quo tres nepotes emiseras, ossa trium nepotum recepisti. Intra vicesimum diem, quam filium meum in manibus et in osculis tuis mortuum funeraveras, raptum me audisti; hoc adhuc defuerat tibi, lugere vivos.

III. Gravissimum est ex omnibus, quae unquam in corpus tuum descenderunt, recens vulnus: fateor: non summam cutem rupit: pectus et viscera ipsa divisit. Sed quemadmodum tirones leviter saucii tamen vociferantur, et manus medicorum magis, quam ferrum horrent, at veterani, quamvis confossi, patienter ac sine gemitu, velut aliena corpora, exsecari patiuntur: ita tu nunc debes te fortiter praebere curationi. 2. Lamentationes quidem et ululatus, et alia per quae fere muliebris dolor tumultuatur, amove: perdidisti enim tot mala, si nondum misera esse didicisti. Ecquid videor tecum timide egisse? Nil tibi subduxi ex malis tuis, sed omnia coacervata ante te posui. Magno id animo feci: constitui enim vincere dolorem tuum, non circumscribere.

IV. Vincam autem, puto: primum, si ostendero nihil me pati, propter quod possim dici miser, nedum propter quod miseros etiam, quos contingo, faciam: deinde, si ad te transiero, et probavero, ne tuam quidem gravem esse fortunam, quae tota ex mea pendet. 2. Hoc prius aggrediar, quod pietas tua audire gestit, nihil mali esse mihi: si potero, ipsas res quibus me putas premi, non esse intolerabiles, faciam manifestum. Sin id credi non potuerit: at ego mihi ipse magis placebo, quod inter eas res beatus ero, quae miseros solent facere. Non est quod de me aliis credas: ipse tibi, ne quid incertis opinionibus perturberis, indico me non esse miserum. Adiiciam, quo securior sis, nec fieri quidem posse miserum.

V. Bona conditione conditi sumus, si eam non deseruerimus. Id egit rerum natura, ut ad bene vivendum non magno apparatu opus esset: unusquisque facere se beatum potest. Leve momentum in adventitiis rebus est, et quod in neutram partem magnas vires habeat: nec secunda sapientem evehunt, nec adversa demittunt. Laboravit enim semper, ut in se plurimum poneret, intra se omne gaudium peteret. 2. Quid ergo? sapientem me esse dico? minime: nam id quidem si profiteri possem, non tantum negarem miserum me esse, sed omnium fortunatissimum, et in vicinum Deo perductum praedicarem. Nunc, quod satis est ad omnes miserias leniendas, sapientibus viris me dedi, et nondum in auxilium mei validus, in aliena castra confugi, eorum scilicet, qui facile se et sua tuentur. 3. Illi me iusserunt stare assidue, velut in praesidio positum, et omnes conatus fortunae, et omnes impetus prospicere multo ante quam incurrant. Illis gravis est, quibus est repentina: facile eam sustinet, qui semper exspectat. Nam et hostium adventus eos prosternit, quos inopinate occupavit: at qui futuro se bello ante bellum para-

verant, compositi et aptati, primum, qui tumultuosissimus est, ictum facile excipiunt. 4. Nunquam ego fortunae credidi, etiamsi videretur pacem agere: omnia illa, quae in me indulgentissime conferebat, pecuniam, honores, gloriam, eo loco posui, unde posset ea sine motu meo repetere. Intervallum inter illa et me magnum habui: itaque abstulit illa, non avulsit. Neminem adversa fortuna comminuit, nisi quem secunda decepit. Illi qui munera eius velut sua et perpetua amaverunt, qui se propter illa suspici voluerunt, iacent et moerent, quum vanos et pueriles animos, omnis solidae voluptatis ignaros, falsa et mobilia oblectamenta destituunt. At ille qui se laetis rebus non inflavit, nec mutatis contrahit; adversus utrumque statum invictum animum tenet, exploratae iam firmitatis. Nam in ipsa felicitate, quid contra infelicitatem valeret, expertus est. 6. Itaque ego in illis quae omnes optant, existimavi semper, nihil veri boni inesse: quin inania, et specioso ac decepturo fuco circumlita inveni, intra nihil habentia fronti suae simile. Nam in illis quae mala vocantur, nihil tam terribile ac durum invenio, quam opinio vulgi minabatur. Verbum quidem ipsum, persuasione quadam et consensu iam asperius ad aures venit, et audientes tanquam triste et exsecrabile ferit: ita enim populus iussit: sed populi scita ex magna parte sapientes abrogant.

VI. Remoto igitur iudicio plurium, quos prima rerum facies, utcunque credita est, aufert, videamus quid sit exsilium. Nempe loci commutatio est. Angustare videor vim eius, et quidquid pessimum in se habet subtrahere: hanc commutationem loci sequuntur incommoda, paupertas, ignominia, contemtus. Adversus ista postea confligam: interim primum illud intueri volo, quid acerbi afferat ipsa loci commutatio. „Carere patria, intolerabile est.“ 2. Aspice agedum

hanc frequentiam, cui vix urbis immensae tecta sufficiunt. maxima pars illius turbae patriâ caret: ex municipiis et coloniis suis, ex toto denique orbe terrarum confluxerunt. Alios adducit ambitio, alios necessitas officii publici, alios imposita legatio, alios luxuria, opulentum et opportunum vitiis locum quaerens: alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula: quosdam traxit amicitia, quosdam industria, latam ostendendae virtuti nacta materiam: quidam venalem formam attulerunt, quidam venalem eloquentiam. Nullum non hominum genus concurrit in urbem, et virtutibus et vitiis magna pretia ponentem. Iube omnes istos ad nomen citari, et, unde domo quisque sit, quaere: videbis maiorem partem esse, quae relictis sedibus suis, venerit in maximam quidem ac pulcherrimam urbem, non tamen suam. Deinde ab hac civitate discede, quae velut communis patria potest dici: omnes urbes circumi: nulla non magnam partem peregrinae multitudinis habet. 4. Nunc transi ab iis, quarum amoena positio et opportunitas regionis plures allicit: deserta loca, et asperrimas insulas, Sciathum et Seriphum, Gyarum, et Corsicam pete: nullum invenies exsilium, in quo non aliquis animi causa moretur. Quid tam nudum inveniri potest, quid tam abruptum undique, quam hoc saxum? quid ad copias respicienti ieiunius? quid ad homines immansuetius? quid ad ipsum loci situm horribilius? quid ad coeli naturam intemperatius? Plures tamen hic peregrini, quam cives consistunt. Usque eo ergo commutatio ipsa locorum gravis non est, ut hic quoque locus a patria quosdam abduxerit. Invenio qui dicant, inesse naturalem quandam animis irritationem commutandi sedes, et transferendi domicilia. Mobilis enim et inquieta mens homini data est: nunquam se tenet: spargitur, et cogitationes suas in omnia nota atque

ignota dimittit, vaga, et quietis impatiens, et novitate rerum laetissima. Quod non miraberis, si primam eius originem adspexeris. 6. Non ex terreno et gravi concreta corpore: ex illo coelesti spiritu descendit. Coelestium autem natura semper in motu est: fugit, et velocissimo cursu agitur. Adspice sidera mundum illustrantia: nullum eorum perstat: labitur assidue, et locum ex loco mutat: quamvis cum universo vertatur, in contrarium nihilominus ipsi mundo refertur: per omnes signorum partes discurrit; perpetua eius agitatio, et aliunde alio commigratio est. 7. Omnia volvuntur semper, in transitu sunt, et ut lex et naturae necessitas ordinavit, aliunde alio deferuntur. Quum per certa annorum spatia orbes suos explicuerint, iterum ibunt per quae venerant. I nunc, et animum humanum, ex iisdem quibus divina constant compositum seminibus, moleste ferre puta transitum ac migrationem: quum Dei natura, assidua et citatissima commutatione, vel delectet se, vel conservet. 8. A coelestibus, agedum, te ad humana converte! Videbis, gentes populosque mutasse sedem. Quid sibi volunt in mediis Barbarorum regionibus Graecae urbes? quid inter Indos Persasque Macedonicus sermo? Sythia, et totus ille ferarum indomitarumque gentium tractus, civitates Achaiae Ponticis impositas litoribus ostentat. Non perpetuae hiemis saevitia, non hominum ingenia, ad similitudinem coeli sui horrentia, transferentibus domus suas obstiterunt. 9. Atheniensis in Asia turba est: Miletus LXXV urbium populum in diversa effudit: totum Italiae latus, quod infero mari alluitur, maior Graecia fuit. Tuscos Asia sibi vindicat: Tyrii Africam incolunt: Hispaniam Poeni: Graeci se in Galliam immiserunt, in Graeciam Galli: Pyrenaeus Germanorum transitus non inhibuit: per invia, per incognita versavit se humana levitas. Liberos, coniu-

gesque, et graves senio parentes traxerunt. 10. Alii longo errore iactati, non iudicio elegerunt locum, sed lassitudine proximum occupaverunt: alii armis sibi ius in aliena terra fecerunt; quasdam gentes, quum ignota peterent, mare hausit, quaedam ibi consederunt, ubi illas rerum inopia deposuit. Nec omnibus eadem causa relinquendi quaerendique patriam fuit. 11. Alios excidia urbium suarum, hostilibus armis elapsos, in aliena, spoliatos suis, expulerunt: alios domestica seditio submovit: alios nimia superfluentis populi frequentia, ad exonerandas vires, emisit: alios pestilentia, aut frequens terrarum hiatus, aut aliqua intoleranda infelicis soli vitia eiecerunt: quosdam fertilis orae, et in maius laudatae, fama corrupit: alios alia causa excivit domibus suis. Illud itaque est manifestum, nihil eodem loco mansisse, quo genitum est. Assiduus humani generis discursus est: quotidie aliquid in tam magno orbe mutatur. 12. Nova urbium fundamenta iaciuntur: nova gentium nomina, exstinctis prioribus, aut in accessionem validioris conversis, oriuntur. Omnes autem istae populorum transportationes, quid aliud, quam publica exsilia sunt?

VII. Quid tam longo te circuitu traho? quid interest enumerare Antenorem Patavii conditorem, et Evandrum in ripa Tiberis regna Arcadum collocantem? quid Diomedem, aliosque quos Troianum bellum, victos simul victoresque, per alienas terras dissipavit? Romanum imperium nempe auctorem exsulem respicit, quem profugum, capta patria, exiguas reliquias trahentem, necessitas et victoris metus, longinqua quaerentem, in Italiam detulit. 2. Hic deinde populus quot colonias in omnes provincias misit? ubicunque vicit Romanus, habitat. Ad hanc commutationem locorum libentes nomina dabant, et relictis aris suis trans maria sequebatur colonus senex.

VIII. Res quidem non desiderat plurium enumerationem: unum tamen adiiciam, quod in oculos se ingerit. Haec ipsa insula saepe iam cultores mutavit. Ut antiquiora quae vetustas obduxit, transeam, Phocide relicta, Graii qui nunc Massiliam colunt, prius in hac insula consederunt. Ex qua quid eos fugaverit, incertum est: utrum coeli gravitas, an praepotentis Italiae conspectus, an natura importuosi maris. Nam in causa non fuisse feritatem accolarum, eo apparet, quod maxime tunc trucibus et inconditis Galliae populis se interposuerunt. 2. Transierunt deinde Ligures in eam, transierunt et Hispani, quod ex similitudine ritus apparet: eadem enim tegumenta capitum, idemque genus calceamenti, quod Cantabris est, et verba quaedam: nam totus sermo, conversatione Graecorum Ligurumque, a patrio descivit. Deductae deinde sunt duae civium Romanorum coloniae: altera a Mario, altera a Sylla. Toties huius aridi et spinosi saxi mutatus est populus. 3. Vix denique invenies ullam terram, quam etiam nunc indigenae colant: permixta omnia et insititia sunt: alius alii successit. Hic concupivit, quod alii fastidio fuit: ille unde expulerat, eiectus est. Ita fato placuit, nullius rei eodem semper loco stare fortunam. Adversus ipsam mutationem locorum, detractis ceteris incommodis quae exsilio adhaerent, satis hoc remedii putat Varro, doctissimus Romanorum, quod quocunque venimus, eadem rerum natura utendum est. 4. M. Brutus satis hoc putat, quod licet in exsilium euntibus virtutes suas ferre secum. Haec etiamsi quis singula parum iudicat efficacia ad consolandum exsulem, utraque in unum collata fatebitur plurimum posse. Quantulum enim est, quod perdidimus? Duo, quae pulcherrima sunt, quocunque nos moverimus, sequentur: natura communis, et propria virtus. Id actum est, mihi crede, ab illo, quisquis

deformatum virum. Illi quidem reditum impetravit Senatus, publicis precibus, tam solicitus ac moestus, ut omnes illo die Bruti habere animum videbantur, et non pro Marcello, sed pro se deprecari, ne exsules essent, si sine illo fuissent: sed plus multo consecutus est, quo die illum exsulem Brutus relinquere non potuit, Caesar videre. Contigit enim illi testimonium utriusque. Brutus sine Marcello reverti se doluit: Caesar erubuit. 7. Num dubitas, quin ille tantus vir, sic ad tolerandum aequo animo exsilium se ipse adhortatus sit: Quod patria cares, non est miserum: ita te disciplinis imbuisti, ut scires omnem locum sapienti viro patriam esse. Quid porro? hic qui te expulit, non ipse per annos decem continuos patria caruit? propagandi sine dubio imperii causa: sed nempe caruit. Nunc ecce trahit illum ad se Africa resurgentis belli minis plena, trahit Hispania, quae fractas et afflictas partes refovet, trahit Aegyptus infida, totus denique orbis, qui ad occasionem concussi imperii intentus est. Cui primum rei occurret? cui parti se opponet? 8. Aget illum per omnes terras victoria sua. Illum suspiciant et colant gentes: tu vive Bruto miratore contentus. Bene ergo exsilium tulit Marcellus: nec quidquam in animo eius mutavit loci mutatio, quamvis eam paupertas sequeretur: in qua nihil mali esse, quisquis modo nondum pervenit in insaniam omnia subvertentis avaritiae atque luxuriae, intelligit. Quantulum est enim, quod in tutelam homini necessarium sit? et cui deesse hoc potest, ullam modo virtutem habenti? 9. Quod ad me quidem pertinet, intelligo me non opes, sed occupationes perdidisse. Corporis exigua desideria sunt: frigus submovere vult, alimentis famem ac sitim exstinguere: quidquid extra concupiscitur, vitiis, non usibus laboratur. Non est necesse omne perscrutari profundum, nec strage animalium ventrem onerare, nec

BIBLIOTHECA REGIA BERLIN

conchylia ultimi maris ex ignoto litore eruere. Dii istos deaeque perdant, quorum luxuria tam invidiosi imperii fines transcendit. 10. Ultra Phasim capi volunt quod ambitiosam popinam instruat: nec piget a Parthis, a quibus nondum poenas repetimus, aves petere. Undique convehunt omnia nota fastidienti gulae. Quod dissolutus deliciis stomachus vix admittat, ab ultimo portatur Oceano. Vomunt ut edant, edunt ut vomant: et epulas, quas toto orbe conquirunt, nec concoquere dignantur. Ista si quis despicit, quid illi paupertas nocet? si quis concupiscit, illi paupertas etiam prodest. Invitus enim sanatur: et si remedia ne coactus quidem recipit, interim certe dum non potest, nolenti similis est. 11. C. Caesar, quem mihi videtur rerum natura edidisse, ut ostenderet quid summa vitia in summa fortuna possent, centies sestertio coenavit uno die: et in hoc omnium adiutus ingenio, vix tamen invenit, quomodo trium provinciarum tributum una coena fieret. O miserabiles, quorum palatum nisi ad pretiosos cibos non excitatur! pretiosos autem, non eximius sapor aut aliqua faucium dulcedo, sed raritas et difficultas parandi facit. 12. Alioquin si ad sanam illis mentem placeat reverti, quid opus est tot artibus ventri servientibus? quid mercaturis? quid vastatione silvarum? quid profundi perscrutatione? Passim iacent alimenta, quae rerum natura omnibus locis deposuit: sed haec velut caeci transeunt, et omnes regiones pervagantur, maria traiiciunt, et cum famem exiguo possint sedare, magno irritant.

X. Libet dicere: Quid deducitis naves? quid manus et adversus feras et adversus homines armatis? quid tanto tumultu discurritis? quid opes opibus aggeritis? non vultis cogitare, quam parva vobis corpora sint? Nonne furor et ultimus mentium error est, quum tam exiguum capiat, cupere multum? Licet

itaque augeatis census, promoveatis fines: nunquam tamen corpora vestra laxabitis. Quum bene cesserit negotiatio, multum militia retulerit; quum indagati undique cibi coierint, non habebitis ubi istos apparatus vestros collocetis. 2. Quid tam multa conquiritis? Scilicet maiores nostri, quorum virtus etiam nunc vitia nostra sustentat, infelices erant, qui sibi manu sua parabant cibum: quibus terra cubile erat: quorum tecta nondum auro fulgebant: quorum templa nondum gemmis nitebant! Itaque tunc per fictiles deos religiose iurabatur: qui illos invocaverant, ad hostem morituri, ne fallerent, redibant. Scilicet minus beate vivebat dictator noster, qui Samnitum legatos audiit, quum vilissimum cibum in foco ipse manu sua versaret, illâ, qua iam saepe hostem percusserat, laureamque in Capitolini Iovis gremio reposuerat, quam Apicius nostra memoria vixit! qui in ea urbe, ex qua aliquando philosophi, velut corruptores iuventutis, abire iussi sunt, scientiam pepinae professus, disciplina sua seculum infecit: cuius exitum nosse operae pretium est. 3. Quum sestertium millies in culinam congessisset, quum tot congiaria principum, et ingens Capitolii vectigal singulis comessationibus exsorpsisset; aere alieno oppressus, rationes suas tunc primum coactus inspexit. Superfuturum sibi sestertium centies computavit, et velut in ultima fame victurus, si in sestertio centies vixisset, veneno vitam finivit. Quanta luxuria erat, cui sestertium centies egestas fuit? I nunc, et puta pecuniae modum ad rem pertinere, non animi.

XI. Sestertium centies aliquis extimuit, et quod alii voto petunt, veneno fugit. Illi vero tam pravae mentis homini ultima potio saluberrima fuit. Tunc venena edebat bibebatque, quum immensis epulis non delectaretur tantum, sed gloriaretur, quum vitia sua ostentaret, quum civitatem in luxuriam suam conver-

teret, quum iuventutem ad imitationem sui solicitaret, etiam sine malis exemplis per se docilem. Haec accidunt divitias non ad rationem revocantibus, cuius certi sunt fines: sed ad vitiosam consuetudinem, cuius immensum et incomprehensibile arbitrium est. 2. Cupiditati nihil satis est: naturae satis est etiam parum. Nullum ergo paupertas exsulis incommodum habet: nullum enim tam inops exsilium est, quod non alendo homini abunde fertile sit. „At vestem, „an domum desideraturus est exsul?" Si haec quoque ad usum tantum desiderabit, neque tectum ei deerit, neque velamen: aeque enim exiguo tegitur corpus, quam alitur. Nihil homini natura, quod necessarium faciebat, fecit operosum. 3. Si desiderat saturatam multo conchylio purpuram, intextam auro, variisque coloribus distinctam et artibus; non fortunae iste vitio, sed suo pauper est. Etiamsi illi, quidquid amisit, restitueris, nihil ages: plus enim restituto deerit ex eo quod cupit, quam exsuli ex eo quod habuit. 4. Si desiderat aureis fulgentem vasis supellectilem, et antiquis nominibus artificum argentum nobile, aes paucorum insaniâ pretiosum, et servorum turbam, quae quamvis magnam domum angustet, iumentorum corpora differta et coacta pinguescere, et nationum omnium lapides: ista congerantur licet, nunquam explebunt inexplebilem animum; non magis, quam ullus sufficiet humor ad satiandum eum, cuius desiderium non ex inopia, sed ex aestu ardentium viscerum oritur. Non enim sitis illa, sed morbus est. 5. Nec hoc in pecunia tantum, aut alimentis evenit: eadem natura est in omni desiderio, quod non ex inopia, sed ex vitio nascitur. Quidquid illi congesseris, non finis erit cupiditatis, sed gradus. Qui continebit itaque se intra naturalem modum, paupertatem non sentiet: qui naturalem modum excedet, eum in summis opibus quoque paupertas sequetur. Necessariis

rebus et exsilia sufficiunt: supervacuis nec regna. 6. Animus est qui divites facit: hic in exsilia sequitur, et in solitudinibus asperrimis, quum quantum satis est sustinendo corpori, invenit, ipse bonis suis abundat et fruitur. Pecunia nihil ad animum pertinet, non magis, quam ad deos immortales omnia ista, quae imperita ingenia, et nimis corporibus suis addicta, suspiciunt. 7. Lapides, aurum et argentum, et magni laevatique mensarum orbes, terrena sunt pondera: quae non potest amare sincerus animus, ac naturae suae memor; levis ipse, et expers curae et quandoque emissus fuerit, ad summa emicaturus. Interim, quantum per moras membrorum, et hanc circumfusam gravem sarcinam licet, celeri et volucri cogitatione divina perlustrat. Ideoque nec exsulare unquam potest liber, et diis cognatus, et omni mundo omnique aevo par. 8. Nam cogitatio eius circa omne coelum, et in omne praeteritum futurumque tempus immittitur. Corpusculum hoc, custodia et vinculum animi, huc atque illuc iactatur: in hoc supplicia, in hoc latrocinia, in hoc morbi exercentur: animus quidem ipse sacer et aeternus est, et cui non possunt iniici manus.

XII. Nec me putes ad elevanda incommoda paupertatis, quam nemo gravem sentit nisi qui putat, uti tantum praeceptis sapientum. Primum aspice, quanto maior pars sit pauperum, quos nihilo notabis tristiores solicitioresque divitibus: immo nescio an eo laetiores sint, quo animus eorum in pauciora distringitur. Transeamus a pauperibus: veniamus ad locupletes. Quam multa sunt tempora, quibus pauperibus similes sunt? 2. Circumcisae sunt peregrinantium sarcinae: et quotiescunque festinationem necessitas itineris exigit, comitum turba dimittitur. Militantes quotam partem rerum suarum secum habent? quum omnem apparatum castrensis disciplina submoveat.

Nec tantum conditio illos temporum, aut locorum inopia, pauperibus exaequat: sumunt quosdam dies, quum iam illos divitiarum taedium cepit, quibus humi coenent, et remoto auro argentoque, fictilibus utantur. 3. Dementes! hoc quod aliquando concupiscunt, semper timent. O quanta illos caligo mentium, quanta ignorantia veritatis exercet, qui fugiunt quod voluptatis causa imitantur! Me quidém, quoties antiqua exempla respexi, paupertatis uti solatiis pudet: quoniam quidem eo temporum luxuria prolapsa est, ut maius viaticum exsulum sit, quam olim patrimonium principum fuit. Unum fuisse Homero servum, tres Platoni, nullum Zenoni, a quo coepit Stoicorum rigida ac virilis sapientia, satis constat: num ergo quisquam eos miseros vixisse dicet, ut non ipse miserrimus ob hoc omnibus videatur? 4. Menenius Agrippa, qui inter patres ac plebem publicae gratiae sequester fuit, aere collato funeratus est. Attilius Regulus, quum Poenos in Africa funderet, ad Senatum scripsit, mercenarium suum discessisse, et ab eo desertum esse rus: quod Senatui publice curari, dum abesset Regulus, placuit. Fuit nae tanti, servum non habere, ut colonus eius populus Romanus esset. Scipionis filiae ex aerario dotem acceperunt, quia nihil illis reliquerat pater. 5. Aequum mehercules erat, populum Romanum tributum Scipioni semel conferre, quum a Carthagine semper exigeret. O felices viros puellarum, quibus populus Romanus loco soceri fuit! Beatioresne istos putas, quorum pantomimae decies sestertio nubunt, quam Scipionem, cuius liberi a senatu, tutore suo, in dotem aes grave acceperunt? Dedignatur aliquis paupertatem, cuius tam clarae imagines sunt? indignatur exsul aliquid sibi deesse, quum defuerit Scipioni dos, Regulo mercenarius, Menenio funus? quum omnibus illis, id quod deerat, ideo honestius suppletum sit, quia defuerat?

His ergo advocatis non tantum tuta est, sed etiam gratiosa paupertas.

XIII. Responderi potest: „Quid artificiose ista „diducis, quae singula sustineri possunt, collata non „possunt? Commutatio loci tolerabilis est, si tantum „locum mutes: paupertas tolerabilis est, si ignomi„nia absit, quae vel sola opprimere animos solet.“ Adversus hunc, quisquis me malorum turbâ terrebit, his verbis utendum erit. 2. Si contra unamquamlibet partem fortunae satis tibi roboris est, idem adversus omnes erit: quum semel animum virtus induravit, undique invulnerabilem praestat. Si avaritia dimisit, vehementissima generis humani pestis, moram tibi ambitio non faciet. Si ultimum diem non quasi poenam, sed quasi naturae legem adspicis; ex quo pectore mortis metum eieceris, in id nulliusrei timor audebit intrare. 3. Si cogitas, libidinem non voluptatis causa homini datam, sed propagandi generis; quem non violaverit hoc secretum et infixum visceribus ipsis exitium, omnis alia cupiditas intactum praeteribit. Non singula vitia ratio, sed pariter omnia prosternit: in universum semel vincit. Ignominiâ tu putas quemquam sapientem movèri posse, qui omnia in se reposuit, qui ab opinionibus vulgi secessit? Plus etiam quam ignominia est mors ignominiosa. Socrates tamen eodem illo vultu, quo aliquando solus triginta tyrannos in ordinem redegerat, carcerem intravit, ignominiam ipsi loco detracturus: neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat. 4. Quis usque eo ad conspiciendam veritatem excaecatus est, ut ignominiam putet M. Catonis fuisse, duplicem in petitione praeturae et consulatus repulsam? Ignominia illa praeturae et consulatus fuit, quibus ex Catone honor habebatur. Nemo ab alio contemnitur, nisi a se ante contemtus est. Humilis et proiectus animus fit isti contumeliae op-

portunus: qui vero adversus saevissimos casus se extollit, et ea mala quibus alii opprimuntur evertit, ipsas miserias infularum loco habet: quando ita affecti sumus, ut nihil aeque magnam apud nos admirationem occupet, quam homo fortiter miser. 5. Ducebatur Athenis ad supplicium Aristides: cui quisquis occurrerat, deiiciebat oculos, et ingemiscebat; non tanquam in hominem iustum, sed tanquam in ipsam iustitiam animadverteretur. Inventus est tamen, qui in faciem eius inspueret. Poterat ob hoc molestè ferre, quod sciebat neminem id ausurum puri oris. At ille abstersit faciem, et subridens ait comitanti se magistratui: Admone istum, ne postea tam improbe oscitet. Hoc fuit contumeliae ipsi contumeliam facere. Scio quosdam dicere, contemtu nihil esse gravius; mortem ipsis potiorem videri. His ego respondebo, et exsilium saepe contemtione omni carere. Si magnus vir cecidit, magnus lacuit: non magis illum putes contemni, quam quum aedium sacrarum ruinae calcantur, quas religiosi aeque ac stantes adorant.

XIV. Quoniam meo nomine nihil habes, mater carissima, quod te in infinitas lacrimas agat, sequitur ut causae tuae te stimulent. Sunt autem duae: nam aut illud te movet, quod praesidium aliquod videris amisisse: aut, quod desiderium ipsum per se pati non potes. 2. Prior pars mihi leviter perstringenda est: novi enim animum tuum, nihil in suis praeter ipsos amantem. Viderint illae matres, quae potentiam liberorum muliebri impotentia exercent, quae, quia feminis honores non licet gerere, per illos ambitiosae sunt, quae patrimonia filiorum et exhauriunt, et captant, quae eloquentiam commodando aliis fatigant! 3. Tu liberorum tuorum bonis plurimum gavisa es, minimum usa: tu liberalitati nostrae semper imposuisti modum, quum tuae non imponeres: tu

filiafamilias, locupletibus filiis ultro contalisti: tu patrimonia nostra sic administrasti, ut tanquam in tuis laborares, tanquam alienis abstineres: tu gratiae nostrae, tanquam alienis rebus utereris, pepercisti, et ex honoribus nostris nihil ad te nisi voluptas attinpensapertinuit: nunquam in dulgentia ad utilitatem respexit. Non potes itaque erepto filio desiderare, quae incolumi nunquam ad te pertinere duxisti.

XV. Illo omnis consolatio mihi vertenda est, unde vera ris materni doloris oritur. „Ego complexu filii „carissimi careo, non conspectu eius, non sermone „fruor! Ubi est ille, quo viso tristem vultum relaxavi, „in quo omnes solicitudines meas deposui? ubi col„loquia, quorum inexplebilis eram? ubi studia, qui„bus libentius quam femina, familiarius quam mater, „intereram? ubi ille occursus? ubi matre visa sem„per puerilis hilaritas?" 2. Adiicis istis loca ipsa gratulationum et convictuum, et, ut necesse est, efficacissimas ad vexandos animos recentis conversationis notas. Nam hoc quoque adversus te crudeliter fortuna molita est, quod te ante tertium demum diem quam percussus sum, securum, nec quidquam tale metuentem, regredi voluit. Bene nos longinquitas locorum divisserat: bene aliquot annorum absentia huic te malo praeparaverat: redisti, non ut voluptatem ex filio perciperes, sed ne consuetudinem desiderii perderes. 3. Si multo ante abfuisses, fortius tulisses, ipso intervallo desiderium molliente: si non recessisses, ultimum certe fructum biduo diutius videndi filium tulisses. Nunc crudele fatum ita composuit, ut nec fortunae meae interessea, nec absentiae assuesceres. Sed quanto ista duriora sunt, tanto maior tibi virtus advocanda est, et velut cum hoste noto, ac saepe iam victo, acrius est congrediendum. Non ex intacto corpore tuo sanguis hic fluxit: per ipsas cicatrices percussa es.

XVI. Non est quod utaris excusatione nominis muliebris, cui paene concessum est immoderatum in lacrimas ius, non immensum tamen: et ideo maiores decem mensium spatium lugentibus viros dederunt, ut cum pertinacia muliebris moeroris publica constitutione deciderent. Non prohibuerunt luctus, sed finierunt. Nam et infinito dolore, quum aliquem ex carissimis amiseris, affici, stulta indulgentia est: et nullo, inhumana duritia. 2. Optimum inter pietatem et rationem temperamentum est, et sentire desiderium, et opprimere. Non est quod ad quasdam feminas respicias, quarum tristitiam semel suumtam moers flavit: nosti quasdam, quae amissis filiis, imposita lugubrian unquam exuerunt: a te plus exigit vita ab initio fortior. Non potest muliebris excusatio contingere ei, a qua omnia vitia muliebria abfuerunt. 3. Non te maximum seculi malum, impudicitia, in numerum plurium adduxit: non gemmae te, non margaritae flexerunt: non tibi divitiae velut maximum generis humani bonum refulserunt: non te, bene in antiqua et severa institutam domo, periculosa etiam probis pejorum detersit imitatio. Nunquam te fecunditatis tuae, quasi exprobraret aetatem, puduit: nunquam more aliarum, quibus omnis commendatio ex forma petitur, tumescentem uterum abscondisti, quasi indecens onus; nec intra viscera tua conceptas spes liberorum elisisti. 4. Non faciem lenocinii ac coloribus polluisti: nunquam tibi placuit vestis, quae ad nihil aliud, quam ut nudaret, componeretur: unicum tibi ornamentum, pulcherrima et nulli obnoxia aetati forma, maximum decus, visa est pudicitia. Non potes itaque, ad obtinendum dolorem, muliebre nomen praetendere, ex quo te virtutes tuae seduxerunt: tantum debes a feminarum lacrimis abesse, quantum a vitiis. Ne feminae quidem te sinent intabescere vulneri tuo, sed levieri necessario

versa virtute delectet: alter honores industriâ consecutus est, alter sapienter contemsit. Acquiesce alterius filii dignitate, alterius quiete, utriusque pietate. Novi fratrum meorum intimos affectus: alter in hoc dignitatem excolit, ut tibi ornamento sit: alter in hoc se ad tranquillam quietamque vitam recepit, ut tibi vacet. 13. Bene liberos tuos et in auxilium, et in oblectamentum, fortuna disposuit: potes alterius dignitate defendi, alterius otio frui. Certabunt in te officiis: et unius desiderium, duorum pietate supplebitur. Audacter possum promittere: nihil tibi deerit, praeter numerum. Ab his ad nepotes quoque respice; Marcum blandissimum puerum, ad cuius conspectum nulla potest durare tristitia: nihil tam magnum, nihil tam recens in cuiusquam pectore fuerit, quod non circumfusus ille permulceat. 14. Cuius non lacrimas illius hilaritas supprimat? cuius non contractum solicitudine animum illius argutiae solvant? quem non in iocos vocabit illa lascivia? quem non in se convertet, et abducet infixum cogitationibus, illa neminem satiatura garrulitas? Deos oro, contingat hunc habere nobis superstitem. In me omnis fatorum crudelitas lassata consistat: quidquid matri dolendum fuit, in me transierit: quidquid aviae, in me. 15. Floreat reliqua in suo statu turba: nihil de orbitate, nihil de conditione mea querar. Fuerim tantum, nihil amplius doliturae domus, piamentum. Tene in gremio tuo cito tibi daturam pronepotes Novatillam: quam sic in me transtuleram, sic mihi adscripseram, ut possit videri, quod me amisit, quamvis salvo patre, pupilla. Hanc et pro me dilige. Abstulit illi nuper fortuna matrem: tua potest efficere pietas, ut perdidisse se matrem doleat tantum, non et sentiat. 16. Nunc mores eius compone, nunc formam: altius praecepta descendunt, quae teneris imprimuntur aetatibus. Tuis assuescat sermonibus: ad

tuum fingatur arbitrium. Multum illi dabis, etiamsi nihil dederis praeter exemplum. Hoc iam tibi solemne officium pro remedio erit: non potest animum pie dolentem a solicitudine avertere, nisi aut ratio, aut honesta occupatio. 17. Numerarem inter magna solatia patrem quoque tuum, nisi abesset: nunc tamen ex affectu tuo, quid illius intersit, cogita: intelliges, quanto iustius sit, te illi servari, quam mihi impendi. Quoties te immodica vis doloris invaserit, et sequi se iubebit, patrem cogita; cui tu quidem tot nepotes pronepotesque dando effecisti ne unica esses: consummatio tamen aetatis actae feliciter, in te vertitur. Illo vivo, nefas est, te, quod vixeris, queri.

XVII. Maximum adhuc solatium tuum tacueram, sororem tuam: illud fidelissimum pectus tibi, in quod omnes curae tuae pro indiviso transferuntur: illum animum omnibus nobis maternum. Cum hac tu lacrimas tuas miscuisti, in hac tu primum respirasti. Illa quidem affectus tuos semper sequitur. in mea tamen persona, non tantum pro te dolet. Illius manibus in urbem perlatus sum: illius pio maternoque nutricio per longum tempus aeger convalui: illa pro quaestura mea gratiam suam extendit: et quae ne sermonis quidem, aut clarae salutationis sustinuit audaciam, pro me vicit indulgentia verecundiam. 2. Nihil illi seductum vitae genus, nihil modestia, in tanta feminarum petulantia, rustica, nihil quies, nihil secreti et ad otium repositi mores obstiterunt, quo minus pro me etiam ambitiosa fieret. Haec est, mater carissima, solatium, quo reficiaris: illi quantum potes te iunge, illius arctissimis amplexibus alliga. Solent moerentes, ea quae maxime diligunt, fugere, et libertatem dolori suo quaerere: tu ad illam te, et quidquid cogitaveris, confer. Sive servare habitum istum voles, sive deponere, apud illam

invenies vel finem dolori tuo, vel comitem. 3. Sed si prudentiam perfectissimae feminae novi, non patietur te nihil profuturo moerore consumi, et exemplum tibi suum, cuius ego etiam spectator fui, narrabit. Carissimum virum amiserat, avunculum nostrum, cui virgo nupserat, in ipsa navigatione: tulit tamen eodem tempore et luctum, et metum, evictisque tempestatibus corpus eius naufraga evexit. O quam multarum egregia opera in obscuro iacent! Si huic illa simplex admirandis virtutibus contigisset antiquitas: quanto ingeniorum certamine celebraretur uxor, quae oblita imbecillitatis, oblita etiam firmissimis metuendi maris, caput suum periculis pro sepultura obiecit, et dum cogitat de viri funere, nihil de suo timuit? 4. Nobilitatur carminibus omnium, quae se pro coniuge vicariam dedit. Hocamplius est, discrimine vitae sepulcrum viro quaerere: maior est amor, qui pari periculo minus redimit. Post hoc nemo miratur, quod per sedecim annos, quibus maritus eius Aegyptum obtinuit, nunquam in publico conspecta est. Neminem provincialem domum suam admisit: nihil a viro petiit, nihil a se peti passa est. 5. Itaque loquax, et ingeniosa in contumelias praefectorum provincia, in qua etiam qui vitaverunt culpam, non effugerunt infamiam, velut unicum sanctitatis exemplum suspexit: et quod illi difficillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem verborum licentiam continuit, et hodie similem illi, quamvis nunquam speret, semper optat. 6. Multum erat, si per sedecim annos illam provincia probasset: plus est, quod ignoravit. Haec non ideo refero, ut eius laudes exsequar, quas circumscribere est, tam parce transcurrere: sed ut intelligas, magni animi esse feminam; quam non ambitio, non avaritia, comites omnis potentiae et pestes, vicerunt: non metus mortis eam, exarmata navi, naufragium suum spectan-

tem, deterruit, quo minus exanimi viro haerens, quaereret, non quemadmodum inde exiret, sed quemadmodum efferret. 7. Huic parem virtutem exhibeas oportet, et animum a luctu recipias, et id agas, ne quis te putet partus tui poenitere. Ceterum quia necesse est, quum omnia feceris, cogitationes tamen tuas subinde ad me recurrere, nec quemquam nunc ex liberis tuis frequentius tibi obversari: non quia illi minus cari sint, sed quia naturale est, manum saepius ad id referre quod doleat: qualem me cogites, accipe: laetum et alacrem, velut optimis rebus. Sunt autem optimae, quum animus omnis cogitationis expers operibus suis vacat; et modo se levioribus studiis oblectat, modo ad considerandam suam universique naturam, veri avidus insurgit. 8. Terras primum, situmque earum quaerit: deinde conditionem circumfusi maris, cursusque eius alternos et recursus: tunc quidquid inter coelum terrasque plenum formidinis interiacet, perspicit, et hoc tonitribus, fulminibus, venterum flatibus, ac nimborum nivisque et grandinis iactu tumultuosum spatium: tum peragratis humilioribus, ad summa prorumpit, et pulcherrimo divinorum spectaculo fruitur, aeternitatisque suae memor, in omne quod fuit, futurumque est omnibus seculis, vadit.

AD POLYBIUM
CONSOLATIO
LIBER ΑΚΕΦΑΛΟΣ.

XX. * * * nostra corpora compares, firma sunt: si redigas ad conditionem naturae omnia destruentis, et unde edidit eodem revocantis, caduca sunt. Quid enim immortale manus mortales fecerint? Septem illa miracula, et si qua his multo mirabiliora sequentium annorum exstruxit ambitio, aliquando solo aequata visentur. Ita est: nihil perpetuum, pauca diuturna sunt. Aliud alio modo fragile est: rerum exitus variantur: ceterum quidquid coepit, et desinit. 2. Mundo quidam minantur interitum, et hoc universum, quod omnia divina humanaque complectitur, si fas putas credere, dies aliquis dissipabit, et in confusionem veterem tenebrasque demerget. Eat nunc aliquis, et singulas comploret animas: Carthaginis ac Numantiae Corinthique cinerem, et si quid altius ceçidit, lamentetur: quum etiam hoc, quod non habet quo cadat, sit interiturum. Eat aliquis, et fata, tantum aliquando nefas ausura, sibi non pepercisse conqueratur.

XXI. Quis tam superbae impotentisque arrogantiae est, ut in hac naturae necessitate, omnia ad eundem finem revocantis, se unum ac suos seponi velit,

ruinaeque, etiam ipsi mundo imminenti, aliquam domum subtrahat? Maximum ergo solatium est, cogitare id sibi accidisse, quod ante se passi sunt omnes, omnesque passuri: et ideo mihi videtur rerum natura, quod gravissimum fecit, commune fecisse, ut crudelitatem fati consolaretur aequalitas. 2. Illud quoque te non minimum adiuverit, si cogitaveris nihil profuturum dolorem tuum, nec illi quem desideras, nec tibi; noles enim longum esse quod irritum est. Nam si quidquam tristitiâ profecturi sumus, non recuso, quidquid lacrimarum fortunae meae superfuit, tuae fundere. Inveniam etiam nunc, per hos exhaustos iam fletibus domesticis oculos quod effluat, si modo id tibi futurum bono est. Quid cessas? conqueramur; atque adeo ipse hanc litem meam faciam: 3. Iniquissima omnium iudicio Fortuna, adhuc videbaris ab eo homine te continuisse, qui munere tuo tantam venerationem receperat, ut, quod raro ulli contingit, felicitas eius effugeret invidiam. Ecce eum dolorem illi, quem salvo Caesare accipere maximum poterat, impressisti: et quum bene illum undique circumisses, intellexisti hanc partem tantummodo patere ictibus tuis. 4. Quid enim illi aliud faceres? Pecuniam eriperes? Nunquam illi obnoxius fuit: nunc quoque quantum potest, illam a se abiicit, et in tanta felicitate acquirendi, nullum maiorem ex ea fructum, quam contemtum eius petit. Eriperes illi amicos? sciebas tam amabilem esse, ut facile in locum amissorum posset alios substituere. Unum enim hunc ex his, quos in principali domo potentes vidi, cognovisse videor: quem omnibus amicum habere quum expediat, magis tamen etiam libet. 5. Eriperes illi bonam opinionem? solidior est haec apud eum, quam ut a te quoque ipsa concuti posset. Eriperes bonam valetudinem? sciebas animum eius liberalibus disciplinis, quibus non innutritus tantum, sed innatus est,

sic esse fundatum, ut supra omnes corporis dolores emineret. Eriperes spiritum? Quantulum nocuisses? longissimum illi aevum ingenii fama promisit. 6. Id egit ipse, ut meliore sui parte duraret, et compositis eloquentiae praeclaris operibus, a mortalitate se vindicaret. Quamdiu fuerit ullus literis honor, quamdiu steterit aut Latinae linguae potentia, aut Graecae gratia, vigebit cum maximis viris; quorum se ingeniis vel contulit, vel, si hoc verecundia eius recusat, applicuit.

XXII. Hoc ergo unum excogitasti, quomodo illi maxime posses nocere. Quo melior enim est quisque, hoc saepius ferre te consuevit, sine ullo delectu furentem, et inter ipsa beneficia metuendam. Quantulum erat, tibi immunem ab hac iniuria praestare eum hominem, in quem videbatur indulgentia tua ratione certa pervenisse, et non ex tuo more temere incidisse? 2. Adiiciamus, si vis, ad has querelas, ipsius adolescentis interceptam inter prima incrementa indolem. Dignus fuit ille te fratre: tu certe eras dignissimus, qui nec ex indigno quidem quidquam doleres fratre. Redditur illi testimonium aequale omnium hominum. Desideratur in tuum honorem, laudatur in suum: nihil in illo fuit, quod non libenter agnosceres. Tu quidem etiam minus bono fratri fuisses bonus: sed in illo pietas tua idoneam nacta materiam, multo se liberius exercuit. 3. Nemo potentiam eius iniuriâ sensit; nunquam ille te fratrem ulli minatus est. Ad exemplum se modestiae tuae formaverat, cogitabatque quantum tu et ornamentum tuorum esses, et onus. Suffecit ille huic sarcinae. O dura fata, et nullis aequa virtutibus! antequam felicitatem suam nosset frater tuus, exemtus est. Parum autem me indignari scio: nihil est enim difficilius, quam magno dolori paria verba reperire. 4. Iam nunc tamen si quid proficere possumus, conqueramur. „Quid tibi

„voluisti, tam iniusta, et tam violenta fortuna? Tam „cito indulgentiae tuae te poenituit? Quae ista cru„delitas est? in medios fratres impetum facere, et „tam cruentâ rapinâ concordissimam turbam immi„nuere, tam bene stipatam optimorum adolescen„tium domum, in nullo fratre degenerantem, tur„bare, et sine ulla causa delibare voluisti? 5. Nihil „ergo prodest innocentia ad omnem legem exacta, „nihil antiqua frugalitas, nihil felicitatis summae „potentia, summa conservata abstinentia, nihil since„rus et tutus literarum amor, nihil ab omni labe „mens vacans? Luget Polybius, et in uno fratre, quid „de reliquis possis, admonitus, etiam de ipsis dolo„ris sui solatiis timet. Facinus indignum! luget Po„lybius, et aliquid propitio dolet Caesare! Hoc „sine dubio, impotens Fortuna, captasti, ut osten„deres, neminem contra te, ne a Caesare quidem, „posse defendi."

XXIII. Diutius accusare fata possumus, mutare non possumus: stant dura et inexorabilia. Nemo illa convicio, nemo fletu, nemo causâ movet: nihil unquam parcunt ulli, nec remittunt. Proinde parcamus lacrimis nihil proficientibus; facilius enim nos illi dolor iste adiiciet, quam illum nobis reducet. Qui si nos torquet, non adiuvat. Primo quoque tempore deponendus est, et ab inanibus solatiis, atque amara quadam libidine dolendi, animus recipiendus. Nam lacrimis nostris, ni ratio finem fecerit, fortuna non faciet. 2. Omnes agedum mortales circumspice: larga ubique flendi, et assidua materia. Alium ad quotidianum opus laboriosa egestas vocat: alium ambitio nunquam quieta solicitat: alius divitias, quas optaverat, metuit, et voto laborat suo: alium solicitudo, alium labor torquet, alium semper vestibulum obsidens turba: hic habere se dolet liberos, hic perdidisse. Lacrimae nobis deerunt ante, quam causae

dolendi. 3. Non vides, qualem vitam nobis rerum natura promiserit, quae primum nascentium omen fletum esse voluit? Hoc principio edimur, huic omnis sequentium annorum ordo consentit. Sic vitam agimus: ideoque moderate id fieri debet a nobis, quod saepe faciendum est: et respicientes, quantum a tergo rerum tristium immineat, si non finire lacrimas, at certe reservare debemus. 4. Nulli parcendum est rei magis quam huic, cuius tam frequens usus est. Illud quoque te non minimum adiuverit, si cogitaveris, nulli minus gratum esse dolorem tuum, quam ei cui praestari videtur. Torqueri ille te aut non vult, aut non intelligit. Nulla itaque eius officii ratio est, quod ei cui praestatur, si nihil sentit, supervacuum est; si sentit, ingratum.

XXIV. Neminem toto orbe terrarum esse, qui delectetur lacrimis tuis, audacter dixerim. Quid ergo? quem nemo adversus te animum gerit, eum esse tu credis fratris tui, ut cruciatu tuo noceat tibi: ut te velit abducere ab occupationibus tuis, id est, a studio, et a Caesare? Non est hoc simile veri. Ille enim indulgentiam tibi tanquam fratri praestitit, venerationem tanquam parenti, cultum tanquam superiori, ille desiderio tibi esse vult, tormento esse non vult. Quid itaque iuvat dolore intabescere: quem, si quis defunctis sensus est, finiri frater tuus cupit? 2. De alio fratre, cuius incerta posset voluntas videri, omnia haec dubie ponerem, et dicerem: Sive te torqueri lacrimis nunquam desinentibus frater tuus cupit, indignus hoc affectu tuo est: sive non vult, utrique vestrum inertem dolorem dimitte. Nec impius frater sic desiderari debet, nec pius sic velit. In hoc vero, cuius tam explorata pietas, pro certo habendum est, nihil esse illi posse acerbius, quam hic si tibi casus eius acerbus est, si te ullo modo torquet. Si oculos tuos, indignissimos hoc malo, sine ullo

flendi fine et conturbat idem et exhaurit. 3. Pietatem tuam tamen nihil aeque a lacrimis tam inutilibus abducet, quam si cogitaveris, fratribus te tuis exemplo esse debere, fortiter hanc fortunae iniuriam sustinendi. Quod duces magni faciunt, rebus affectis, ut hilaritatem de industria simulent, et adversas res adumbratâ laetitiâ abscondant, ne militum animi, si fractam ducis sui mentem viderint, et ipsi collabantur: id nunc tibi quoque faciendum est. 4. Indue dissimilem animo tuo vultum, et, si potes, proiice omnem ex toto dolorem: sin minus, introrsus abde et contine, ne appareat; et da operam, ut fratres tui te imitentur: qui honestum putabunt, quodcunque facientem viderint, animumque ex vultu tuo sument. Et solatium debes esse, et consolator illorum: non poteris autem horum moerori obstare, si tuo indulseris.

XXV. Potest et illa res a luctu te prohibere nimio, si tibi ipse renuntiaveris, nihil horum quae facis posse subduci. Magnam tibi partem hominum consensus imposuit: haec tibi tuenda est. Circumstat te omnis ista consolantium frequentia, et in animum tuum inquirit, ac perspicit quantum roboris ille adversus dolorem habeat, et utrumne tu tantum rebus secundis dextere uti scias, an et adversas possis viriliter ferre: observantur oculi tui. 2. Liberiora omnia sunt iis, quorum affectus tegi possunt: tibi nullum secretum liberum est; in multa luce fortuna te posuit: omnes scient, quomodo te in isto tuo gesseris vulnere: utrumne statim percussus arma submiseris, an in gradu steteris. Olim te in altiorem ordinem et amor Caesaris extulit, et tua studia deduxerunt: nihil te plebeium decet, nihil humile. Quid autem tam humile ac muliebre est, quam consumendum se dolori committere? 3. Non idem tibi in luctu pari, quod tuis fratribus licet. Multa tibi

non permittit opinio de studiis ac moribus tuis recepta: multum a te homines exigunt, multum exspectant. Si volebas tibi omnia licere; ne convertisses in te ora omnium! Nunc autem tibi praestandum est, quantum promisisti omnibus illis, qui opera ingenii tui laudant, qui describunt, quibus, quum fortuna tua opus non sit, ingenio opus est. 4. Custodes animi tui sunt: nihil unquam itaque potes indignum facere perfecti et eruditi viri professione, ut non multos admirationis de te suae poeniteat. Non licet tibi flere immodice: nec hoc tantummodo non licet, nec somnum quidem extendere in partem diei licet, aut a tumultu rerum in otium ruris quieti confugere, aut assidua laboriosi officii statione fatigatum corpus voluptaria peregrinatione recreare, aut spectaculorum varietate animum detinere, aut tuo arbitrio diem disponere.

XXVI. Multa tibi non licent, quae humillimis et in angulo iacentibus licent. Magna servitus est magna fortuna. Non licet tibi quidquam arbitrio tuo facere: audienda sunt tot hominum millia, tot disponendi libelli, tantus rerum ex orbe toto coëuntium congestus, ut possit per ordinem suum principis maximi animo subiici, erigendus tuus est. 2. Non licet tibi, inquam, flere: ut multos flentes audire possis, ut periclitantium, et ad misericordiam mitissimi Caesaris pervenire cupientium lacrimae, sic tibi tuae assiccandae sunt. Hoc tamen etiam non in levioribus remediis adiuvabit. Quum voles omnium rerum oblivisci, cogita Caesarem: vide quantam huius in te indulgentiae fidem, quantam industriam debeas: intelliges non magis tibi incurvari licere, quam illi, si quis modo est fabulis traditus, cuius humeris mundus innititur. 3. Caesari quoque ipsi, cui omnia licent, propter hoc ipsum multa non licent. Omnium domos illius vigilia defendit, omnium otium illius

labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio. Ex quo se Caesar orbi terrarum dedicavit, sibi eripuit: et siderum modo, quae irrequieta semper cursus suos explicant, nunquam illi licet nec subsistere, nec quidquam suum facere. Ad quendam itaque modum tibi quoque eadem necessitas iniungitur: non licet tibi ad utilitates tuas, ad studia tua respicere. 4. Caesare orbem terrarum possidente, impartiri te nec voluptati, nec dolori, nec ulli alii rei potes: totum te Caesari debes. Adiice nunc, quod, quum semper praedices cariorem tibi spiritu tuo Caesarem esse, fas tibi non est, salvo Caesare, de fortuna queri. Hoc incolumi, salvi tibi sunt tui; nihil perdidisti: non tantum siccos oculos tuos esse, sed etiam laetos oportet. In hoc tibi omnia sunt: hic pro omnibus est. 5. Quod longe a sensibus tuis prudentissimis piissimisque abest, adversus felicitatem tuam parum gratus es, si tibi quidquam, hoc salvo, flere permittis. Monstrabo etiamnunc non quidem firmius remedium, sed familiarius. Si quando te domum receperis, tunc erit tibi metuenda tristitia. Nam quamdiu numen tuum intueberis, nullum illa ad te inveniet accessum: omnia in te Caesar tenebit: quum ab illo discesseris, tunc, velut occasione data, insidiabitur solitudini tuae dolor, et requiescenti animo tuo paulatim irrepet. 6. Itaque non est, quod ullum tempus vacare patiaris a studiis. Tunc tibi literae tuae, tam diu ac tam fideliter amatae, gratiam referant: tunc te illae antistitem et cultorem suum vindicent: tunc Homerus et Virgilius, tam bene de humano genere meriti, quam tu de omnibus et de illis meruisti, quos pluribus notos esse voluisti quam scripserant, multum tecum morentur. Tutum id erit omne tempus, quod illis tuendum commiseris. Tunc Caesaris tui opera, ut per omnia secula domestico narrentur praeconio,

quantum potes compone: nam ipse tibi optime formandi condendique res gestas, et materiam dabit, et exemplum.

XXVII. Non audeo te usque eo producere, ut fabellas quoque et Aesopeos logos, intentatum Romanis ingeniis opus, solita tibi venustate connectas. Difficile est quidem, ut ad haec hilariora studia tam vehementer perculsus animus, tam cito possit accedere: hoc tamen argumentum habeto iam corroborati eius, et redditi sibi, si poterit se a severioribus scriptis ad haec solutiora producere. 2. In illis enim quamvis aegrum eum adhuc, et secum reluctantem, avocabit ipsa rerum quas tractabit austeritas: haec quae remissa fronte commentanda sunt, non feret, nisi quum iam sibi ab omni parte constiterit. Itaque debebis eum severiore materia primum exercere, deinde hilariore temperare. 3. Illud quoque magno tibi erit levamento, si saepe te sic interrogaveris: Utrumne meo nomine doleo, an eius qui decessit? Si meo, perit meae indulgentiae iactatio, et incipit dolor, hoc uno excusatus quod honestus est, quum ad utilitatem respiciat, a pietate desciscens. Nihil autem minus bono viro convenit, quam in fratris luctu calculos ponere. 4. Si illius nomine doleo; necesse est, alterutrum ex his duobus esse iudicem. Nam si nullus defunctis sensus superest, evasit omnia frater meus vitae incommoda, et in eum restitutus est locum, in quo fuerat, antequam nasceretur, et expers omnis mali, nihil timet, nihil cupit, nihil patitur. Quis iste est furor, pro eo me hunquam dolere desinere, qui nunquam doliturus est? 5. Si est aliquis defunctis sensus; nunc animus fratris mei, velut ex diutino carcere emissus, tandem sui iuris et arbitrii gestit, et rerum naturae spectaculo fruitur, et humana omnia ex superiore loco despicit; divina vero, quorum rationem tamdiu frustra quaesierat, propius

intuetur. Quid itaque eius desiderio maceror, qui aut beatus, aut nullus est? Beatum deflere, invidia est; nullum, dementia.

XXVIII. An hoc te movet, quod videtur ingentibus et quum maxime circumfusis bonis caruisse? Quum cogitaveris multa esse quae perdidit, cogita plura esse quae non timet. Non ira eum torquebit, non morbus affliget, non suspicio lacesset, non edax et inimica semper alienis processibus invidia consectabitur, non metus solicitabit, non levitas fortunae cito munera sua transferentis inquietabit. Si bene computes, plus illi remissum, quam ereptum est. 2. Non opibus fruetur, non tua simul ac sua gratia; non accipiet beneficia, non dabit. Miserum putas quod ista amisit, an beatum quod non desiderat? Mihi crede, is beatior est, cui fortuna supervacua est, quam is cui parata est. Omnia ista bona, quae nos speciosa, sed fallaci voluptate delectant, pecunia, dignitas, potentia, aliaque complura, ad quae generis humani caeca cupiditas obstupescit, cum labore possidentur, cum invidia conspiciuntur: eosque ipsos quos exornant, et premunt; plus minantur, quam prosunt: lubrica et incerta sunt; nunquam bene tenentur. Nam ut nihil de tempore futuro timeatur, ipsa tamen magnae felicitatis tutela solicita est. 3. Si velis credere altius veritatem intuentibus, omnis vita supplicium est. In hoc profundum inquietumque proiecti mare, alternis aestibus reciprocum, et modo allevans nos subitis incrementis, modo maioribus damnis deferens, assidueque iactans, nunquam stabili consistimus loco; pendemus et fluctuamur, et alter in alterum illidimur, et aliquando naufragium facimus, semper timemus. In hoc tam procelloso, et in omnes tempestates exposito mari navigantibus, nullus portus nisi mortis est. 4. Ne itaque invideris fratri tuo: quiescit. Tandem liber, tandem tutus,

tandem aeternus est: superstitem Caesarem, omnemque eius prolem, supertitem te cum omnibus habet fratribus. Antequam quidquam ex suo favore fortuna mutaret, stantem adhuc illam, et munera plena manu congerentem reliquit. 5. Fruitur nunc aperto et libero coelo, ex humili atque depresso in eum emicuit locum, quisquis ille est, qui solutas vinculis animas beato recipit sinu: et nunc libere vagatur, omniaque rerum naturae bona cum summa voluptate perspicit. Erras: non perdidit lucem frater tuus, sed securiorem sortitus est. Omnibus illo nobis commune est iter. Quid fata deflemus? Non reliquit ille nos, sed antecessit.

XXIX. Est, mihi crede, magna felicitas in ipsa felicitate moriendi. Nihil ne in totum quidem diem certi est. Quis in tam obscura et involuta veritate divinat, utrumne fratri tuo mors inviderit, an consuluerit? Illud quoque, qua iustitia in omnibus rebus es, necesse est te adiuvet cogitantem, non iniuriam tibi factam, quod talem fratrem amisisti, sed beneficium datum, quod tamdiu pietate eius uti fruique licuit. 2. Iniquus est, qui muneris sui arbitrium danti non relinquit: avidus, qui non lucri loco habet quod accepit, sed damni, quod reddidit. Ingratus est, qui iniuriam vocat finem voluptatis: stultus, qui nullum fructum esse putat bonorum, nisi praesentium; qui non et in praeteritis acquiescit, et ea iudicat certiora quae abierunt, quia de illis, ne desinant, non est timendum. Nimis angustat gaudia sua, qui eis tantummodo quae habet ac videt, frui se putat, et habuisse eadem pro nihilo ducit: cito enim nos omnis voluptas relinquit, quae fluit et transit, et paene antequam veniat, aufertur. 3. Itaque in praeteritum tempus animus mittendus est, et quidquid nos unquam delectavit, reducendum, ac frequenti cogitatione pertractandum est. Longior fidelior que

est memoria voluptatum, quam praesentia. Quod habuisti ergo optimum fratrem, in summis bonis pone. Non est quod cogites, quanto diutius habere potueris, sed quamdiu habueris. 4. Rerum natura illum tibi, sicut ceteris fratribus, non mancipio dedit, sed commodavit: quum visum est deinde, repetiit, nec tuam in eo satietatem secuta est, sed suam legem. Si quis pecuniam creditam solvisse se moleste ferat, eam praesertim cuius usum gratuitum acceperit, nonne iniustus habebitur? Dedit natura fratri tuo vitam, dedit et tibi: quae suo iure usa, a quo voluit debitum suum citius exegit. Non illa in culpa est, cuius nota erat conditio, sed mortalis animi spes avida, quae subinde quid rerum natura sit obliviscitur, nec unquam sortis suae meminit, nisi quum admonetur. 5. Gaude itaque habuisse te tam bonum fratrem, et usumfructum eius, quamvis brevior voto tuo fuerit, boni consule. Cogita iucundissimum esse, quod habuisti; humanum, quod perdidisti. Nec enim quidquam minus inter se consentaneum est, quam aliquem moveri, quod sibi talis frater parum diu contigerit: non gaudere, quod tamen contigerit. At inopinanti ereptus est. 6. Sua quemque credulitas decipit: et in eis quae diligit, voluntaria mortalitatis oblivio. Natura nulli se necessitatis suae gratiam facturam esse testata est. Quotidie praeter oculos nostros transeunt notorum ignotorumque funera: nos tamen aliud agimus, et subitum id putamus esse, quod nobis tota vita denuntiatur futurum. Non est itaque ista fatorum iniquitas, sed mentis humanae pravitas, insatiabilis rerum omnium: quae indignatur inde se emire, quo admissa est precario.

XXX. Quanto ille iustior, qui nuntiata filii morte, dignam magno viro vocem emisit: *Ego quum genui, tum moriturum scivi.* Prorsus non mireris ex hoc natum esse, qui fortiter mori posset. Non accepit

tanquam novum nuntium, filii mortem. Quid est enim novi, hominem mori, cuius tota vita nihil aliud quam ad mortem iter est? *Ego quum genui, tum moriturum scivi.* Deinde adiecit rem maioris et prudentiae et animi: *Huic rei sustuli.* 2. Omnes huic rei tollimur: quisquis ad vitam editur, ad mortem destinatur. Gaudeamus ergo omnes eo quod datur, reddamusque id quum reposcemur. Alium alio tempore fata comprehendent, neminem praeteribunt. In procinctu stet animus: et id quod necesse est, nunquam timeat: quod incertum est, semper exspectet. 3. Quid dicam duces, ducumque progenies, et multis, aut consulatibus conspicuos, aut triumphis, sorte defunctos inexorabili? Tota cum regibus regna, populique cum gentibus tulere fatum suum. Omnes, immo omnia in ultimum diem spectant. Non idem universis finis est. Alium in medio cursu vita deserit, alium in ipso aditu relinquit, alium in extrema senectute satiatum iam et exire cupientem vix emittit: alio quidem atque alio tempore, omnes tamen in eundem locum tendimus. Utrumne stultius sit nescio, mortalitatis legem ignorare, an impudentius, recusare. 4. Agedum illa quae multo ingenii tui labore celebrata sunt, in manus sume, utriuslibet auctoris carmina: quae tu ita resolvisti, ut quamvis structura illorum recesserit, permaneat tamen gratia. Sic enim illa ex alia lingua in aliam transtulisti, ut (quod difficillimum erat) omnes virtutes in alienam te orationem secutae sint. Nullus erit in illis scriptis liber, qui non plurima varietatis humanae incertorumque casuum et lacrimarum, ex alia atque alia causa fluentium, exempla tibi suggerat. 5. Lege, quanto spiritu ingentibus intonueris rebus: pudebit te subito deficere, et ex tanta orationis magnitudine decidere. Ne commiseris, ut quisquis extemplo ac modo scripta tua mirabatur, quaerat quomodo tam

grandia tamque solida tam fragilis animus conceperit. Potius ab istis quae te torquent, ad haec tot et tanta quae consolantur, converte, ac respice optimos fratres, respice uxorem, filium respice. Pro omnium horum salute, hac tecum portione fortuna decidit. Multos habes in quibus acquiescas.

XXXI. Ab hac te infamia vindica, ne videatur omnibus plus apud te valere unus dolor, quam haec tam multa solatia. Omnes istos una tecum perculsos vides, nec posse tibi subvenire; immo etiam ultro exspectare, ut a te subleventur, intelligis: et ideo quanto minus in illis doctrinae minusque ingenii est, tanto magis resistere te necesse est communi malo. Est autem hoc ipsum solatii loco, inter multos dolorem suum dividere: qui quia dispensatur inter plures, exigua debet apud te parte subsidere. 2. Non desinam totiens tibi offerre Caesarem. Illo moderante terras, et ostendente, quanto melius beneficiis imperium custodiatur, quam armis, illo rebus humanis praeside, non est periculum, ne quid perdidisse te sentias: in hoc uno tibi satis praesidii, satis solatii est. Attolle te, et quotiens lacrimae suboriuntur oculis tuis, totiens illos in Caesarem dirige; siccabuntur, maximi et clarissimi conspectu numinis. 3. Fulgor eius illos, ut nihil aliud possint adspicere, praestringet, in se haerentes detinebit. Hic tibi, quem tu diebus intueris ac noctibus, a quo nunquam deiicis animum, cogitandus est; hic contra fortunam advocandus: nec dubito, quum tanta illi adversus omnes suos sit mansuetudo, tantaque indulgentia, quin multis iam solatiis tuum istud vulnus obduxerit, nonnulla quae dolori obstarent tuo, congesserit. Quid porro? ut nihil horum fecerit, nonne protinus ipse conspectus per se tantummodo cogitatusque Caesar, maximo solatio tibi est? 4. Dii illum Deaeque omnes terris diu commodent: acta hic divi Au-

gusti aequet, annos vincat, ac, quamdiu inter mortales erit, nihil ex domo sua mortale esse sentiat. Rectorem Romano imperio filium longa fide approbet, et ante illum consortem patris, quam successorem accipiat. Sera, et nepotibus demum nostris dies nota sit, qua illum gens sua coelo asserat.

XXXII. Abstine ab hoc manus tuas, Fortuna, nec in isto potentiam tuam, nisi ea parte qua prodes, ostenderis. Patere illum generi humano iam diu aegro et affecto mederi: patere, quidquid prioris principis furor concussit, in locum suum restituere ac reponere. Sidus hoc, quod praecipitato in profundum, ac demerso in tenebras orbi refulsit, semper luceat. 2. Hic Germaniam pacet, Britanniam aperiat, et patrios triumphos ducat, et novos: quorum me quoque spectatorem futurum, quae primum obtinet locum ex virtutibus eius, promittit clementia. Nec enim sic me deiecit, ut nollet erigere: immo ne deiecit quidem, sed impulsum a fortuna et cadentem sustinuit, et in praeceps euntem leniter divinae manus usus moderatione deposuit. Deprecatus est pro me senatum, et vitam mihi non tantum dedit, sed etiam petiit. 3. Viderit, qualem volet aestimari causam meam: vel iustitia eius bonam perspiciet, vel clementia faciet; utrumque in aequo mihi eius beneficium erit, sive innocentem me scierit esse, sive voluerit. Interim magnum miseriarum mearum solatium est, videre misericordiam eius totum orbem pervagantem: quae quum ex ipso angulo, in quo ego defossus sum, complures multorum iam annorum ruina obrutos effoderit, et in lucem reduxerit, non vereor ne me unum transeat. Ipse autem optime novit tempus, quo cuique debeat succurrere: ego omnem operam dabo, ne pervenire ad me erubescat. 4. O felicem clementiam tuam, Caesar! quae efficit, ut quietiorem sub te agant vitam exsules, quam nuper sub Caio ege-

re principes. Non trepidant, nec per singulas horas gladium exspectant, nec ad omnem navium conspectum pavent. Per te habent, ut fortunae saevientis modum, ita spem quoque melioris eiusdem, ac praesentis quietem. Scias licet ea demum fulmina esse iustissima, quae etiam percussi colunt.

XXXIII. Hic itaque princeps, qui publicum omnium hominum solatium est, aut me omnia fallunt, aut iam recreavit animum tuum, et tam magno vulneri maiora adhibuit remedia: iam te omni confirmavit modo: iam omnia exempla, quibus ad animi aequitatem compellereris, tenacissima memoria retulit: iam omnium praecepta sapientum assueta sibi facundia explicuit. 2. Nullus itaque melius has alloquendi partes occupaverit: aliud habebunt hoc dicente pondus verba, velut ab oraculo missa: omnem vim doloris tui divina eius contundet auctoritas. Hunc itaque tibi puta dicere: Non te solum fortuna desumsit sibi, quem tam gravi afficeret iniuria: nulla domus in toto orbe terrarum aut est, aut fuit, sine aliqua comploratione. Transibo exempla vulgaria, quae etiamsi minora, tamen mira sunt: ad fastos te et annales perducam publicos. 3. Vides omnes has imagines, quae implevere Caesareum atrium? nulla non harum aliquo suorum incommodo insignis est: nemo non ex istis in ornamentum seculorum refulgentibus viris, aut desiderio suorum tortus est, aut a suis cum maximo animi cruciatu desideratus est. Quid tibi referam Scipionem Africanum, cui mors fratris in exsilio nuntiata est? Is frater qui eripuit fratrem carcere, non potuit eripere fato: et quam iuris aequi impatiens pietas Africani fuerit, cunctis apparuit: eodem enim die, quo viatoris manibus fratrem abstulerat, tribuno quoque plebis privatus intercessit. Tam magno tamen fratrem desideravit hic animo, quam defenderat. 4. Quid referam Ae-

milianum Scipionem, qui uno paene eodemque tempore spectavit patris triumphum, duorumque fratrum funera; adolescentulus tamen, ac propemodum puer, tanto animo tulit illam familiae suae, super ipsum Pauli triumphum concidentis, subitam vastitatem, quanto debuit ferre vir in hoc natus, ne urbi Romanae aut Scipio deesset, aut Carthago superesset.

XXXIV. Quid referam duorum Lucullorum direptam morte concordiam? quid Pompeios? quibus ne hoc quidem saeviens reliquit fortuna, ut una denique conciderent ruina. Vixit Sextus Pompeius, primum sorori superstes, cuius morte optime cohaerentis Romanae pacis vincula resoluta sunt. Idemque vixit superstes optimo fratri: quem fortuna in hoc erexerat, ne minus alte eum deiiceret, quam patrem deiecerat: et post hunc tamen casum non tantum dolori, sed bello suffecit. 2. Innumerabilia undique exempla separatorum morte fratrum succurrunt; immo contra, vix ulla unquam horum paria conspecta sunt una senescentia: sed contentus nostrae domus exemplis ero. Nemo enim tam expers erit sensus ac sanitatis, ut fortunam ulli queratur luctum intulisse: quam sciet etiam Caesarum lacrimas concupisse. Divus Augustus amisit Octaviam sororem carissimam, et ne ei quidem rerum natura lugendi necessitatem abstulit, cui coelum destinaverat: immo vero idem omni genere orbitatis vexatus, sororis filium successioni praeparatum suae perdidit. 3. Denique ne singulos eius luctus enumerem, et generos ille amisit, et liberos, et nepotes: ac nemo magis ex omnibus mortalibus hominem esse se, dum inter homines erat, sensit. Tamen tot tantosque luctus cepit rerum omnium capacissimum eius pectus, victorque divus Augustus non gentium tantummodo externarum, sed etiam dolorum fuit. 4. Caius Caesar, divi Augusti avunculi mei filius ac nepos, circa primos iuventae suae an-

nos Lucium fratrem carissimum sibi, princeps iuventutis principem eiusdem iuventutis amisit, in apparatu Parthici belli, et graviore multo animi vulnere, quam postea corporis, ictus est: quod utrumque piissime idem, et fortissime tulit. Caesar patruus meus, Drusum Germanicum patrem meum, minorem natu quam ipse erat fratrem, intima Germaniae recludentem, et gentes ferocissimas Romano subiicientem imperio, in complexu et osculis suis amisit, modum tamen lugendi non sibi tantum, sed etiam aliis fecit: ac totum exercitum, non solum moestum, sed etiam attonitum, corpus Drusi sui sibi vindicantem, ad morem Romani luctus redegit: iudicavitque non militandi tantum disciplinam esse servandam, sed etiam dolendi. Non potuisset ille lacrimas alienas compescere, nisi prius pressisset suas.

XXXV. M. Antonius avus meus, nullo minor nisi eo a quo victus est, tunc quum Rempublicam constitueret, et triumvirali potestate praeditus, nihil supra se, exceptis vero duobus collegis omnia infra se cerneret, fratrem interfectum audivit. Fortuna impotens, quales ex humanis malis tibi ipsa ludos facis! Eo ipso tempore, quo M. Antonius civium suorum vitae sedebat mortisque arbiter, M. Antonii frater duci iubebatur ad supplicium. Tulit hoc tamen tam triste vulnus eadem magnitudine animi, qua omnia alia adversa toleraverat: et hoc fuit ei lugere, viginti legionum sanguine fratri parentare. 2. Sed ut omnia alia exempla praeteream, ut in me quoque ipso alia taceam funera, bis me fraterno luctu fortuna aggressa est: bis intellexit laedi me posse, vinci non posse. Amisi Germanicum fratrem: quem quomodo amaverim, intelligit profecto, quisquis cogitat, quomodo suos fratres pii fratres ament. Sic tamen affectum meum rexi, ut nec relinquerem quidquam quod exigi deberet a bono fratre, nec facerem quod

reprehendi posset in principe. 3. Haec ergo puta tibi parentem publicum referre exempla, eundem ostendere quam nihil sacrum intactumque sit fortunae, quae ex his penatibus ausa est funera ducere, ex quibus erat deos petitura. Nemo itaque miretur, aliquid ab illa aut crudeliter fieri, aut inique. Potest enim haec adversus privatas domos ullam aequitatem nosse, aut ullam modestiam, cuius implacabilis saevitia totiens ipsa funestavit pulvinaria? 4. Faciamus licet illi convicium, non nostro tantum ore, sed etiam publico. non tamen mutabitur: adversus omnes se preces, omnesque ceremonias eriget. Hoc fuit in rebus humanis fortuna, hoc erit; nihil inausum sibi reliquit: nihil intactum relinquet. Ibit violentior per omnia, sicut semper est solita, eas quoque domos ausa iniuriae causa intrare, in quas per templa aditur, et atram laureatis foribus induet vestem.

XXXVI. Hoc unum obtineamus ab illa votis ac precibus publicis, si nondum illi genus humanum placuit consumere, si Romanum adhuc nomen propitia respicit, hunc principem, lapsis hominum rebus datum, sicut omnibus mortalibus, sibi esse sacrosanctum velit. Discat ab illo clementiam, atque sit mitissimo omnium principum mitis. 2. Debes itaque omnes intueri eos, quos paulo ante retuli, aut adscitos coelo, aut proximos, et ferre aequo animo fortunam, ad te quoque porrigentem manus, quas ne ab eis quidem, per quos vivimus, abstinet. Debes illorum imitari firmitatem in perferendis et evincendis doloribus, et in quantum modo homini fas est, per divina ire vestigia. 3. Quamvis in aliis rebus dignitatum ac nobilitatum magna discrimina sint, virtus in medio posita est: neminem dedignatur, qui modo dignum se illa iudicet. Optime certe illos imitaberis, qui quum indignari possent non esse ipsos

expertes huius mali, tamen in hoc uno se ceteris exaequari hominibus, non iniuriam, sed ius mortalitatis iudicaverunt; tuleruntque nec nimis acerbe et aspere quod acciderat, nec molliter et effeminate. Nam et non sentire mala sua, non est hominis: et non ferre, non est viri. 4. Non possum tamen, quum omnes circumiverim Caesares, quibus fortuna fratres et sorores eripuit, hunc praeterire ex omni Caesarum numero excerpendum: quem rerum natura in exitium opprobriumque humani generis edidit, a quo imperium eversum funditus, principis piissimi recreat clementia. C. Caesar, amissa sorore Drusilla, is homo qui non magis dolere quam gaudere principaliter posset, conspectum conversationemque civium suorum profugit, exequiisque sororis suae non interfuit, iusta sorori non praestitit, sed in Albano suo tesseris ac foro, et provocatis huiusmodi aliis occupationibus acerbissimi funeris levabat mala. 5. Pro pudor imperii! principis Romani, lugentis sororem, alea solatium animi fuit. Idem ille Caius furiosa inconstantia, modo barbam capillumque submittens, modo Italiae ac Siciliae oras errabundus permetiens, et nunquam satis certus utrum lugeri vellet, an coli sororem. Eodem enim tempore, quo templa illi constituebat ac pulvinaria, eos qui parum moesti fuerant, crudelissima afficiebat animadversione. 6. Eadem enim intemperie animi adversarum rerum ictus ferebat, qua secundarum elatus eventu, supra humanum intumescebat modum. Procul istud exemplum ab Romano viro, luctum suum aut intempestivis avocare lusibus, aut sordium ac squaloris foeditate irritare, aut alienis malis oblectare, minime humano solatio. Tibi vero nihil ex consuetudine mutandum tua, quoniam quidem ea instituisti amare studia, quae et optime felicitatem extollunt, et facillime minuunt ca-

lamitatem: eademque et ornamenta hominum maxima sunt, et solatia.

XXXVII. Nunc itaque te studiis tuis immerge altius, nunc illa tibi velut munimenta animi circumda, nec ex ulla tui parte inveniat introitum dolor. Fratris quoque tui produc memoriam aliquo scriptorum monumento tuorum: hoc enim unum est rebus humanis opus, cui nulla tempestas noceat, quod nulla consumat vetustas: cetera, quae per constructionem lapidum, et marmoreas moles, aut terrenos tumulos in magnam eductos altitudinem constant, non propagabunt longam diem, quippe et ipsa intereunt. 2. Immortalis est ingenii memoria: hanc tuo fratri largire, in hac eum colloca. Melius illum duraturo semper consecrabis ingenio, quam irrito dolore lugebis. Quod ad ipsam fortunam pertinet, etiamsi nunc agi apud te causa eius non potest: omnia enim illa quae nobis dedit, ob hoc ipsum, quod aliquid eripuit, invisa sunt: tunc tamen erit agenda, quum primum aequiorem te illi iudicem dies fecerit: tunc enim poteris in gratiam cum illa redire. Nam multa providit, quibus hanc emendaret iniuriam: multa etiam nunc dabit quibus redimat: denique ipsum quod abstulit, ipsa dederat tibi. 3. Noli ergo contra te ingenio uti tuo, noli adesse dolori tuo. Potest quidem eloquentia tua, quae parva sunt approbare pro magnis: rursus magna attenuare, et ad minima deducere: sed alia ista vires servet suas, nunc tota se in solatium tuum conferat. Sed tamen dispice, ne hoc iam quoque ipsum sit supervacuum: aliquid enim a nobis natura exigitur: plus vanitate contrahitur. 4. Nunquam autem ego a te, ne ex toto moereas, exigam. Et scio inveniri quosdam durae magis quam fortis prudentiae viros, qui negent doliturum esse sapientem. Hi vero videntur nunquam in huiusmodi casum incidisse: alioquin excussisset illis fortuna su-

perbam sapientiam, et ad confessionen eos veri etiam invitos compulisset. Satis praestiterit ratio, si id unum ex dolore, quod et superest et abundat, exciderit: ut quidem nullum omnino esse eum patiatur, nec sperandum ulli, nec concupiscendum est. 5. Hunc potius modum servet, qui nec impietatem imitetur, nec insaniam: et nos in eo teneat habitu, qui et piae mentis est, nec motae. Pluant lacrimae, sed eaedem desinant: trahantur ex imo pectore gemitus, sed iidem et finiantur. Sic rege animum tuum, ut et sapientibus te approbare possis, et fratribus. Effice, ut frequenter fratris tui memoriam tibi velis occurrere, ut illum et sermonibus celebres, et assidua recordatione repraesentes tibi. 6. Quod ita denique consequi poteris, si tibi memoriam eius iucundam magis, quam flebilem feceris. Naturale est enim, ut semper animus ab eo refugiat, ad quod cum tristitia revertitur. Cogita modestiam eius, cogita in rebus agendis solertiam, in exsequendis industriam, in promissis constantiam. Omnia dicta eius ac facta et aliis expone, et tibimet ipse commemora. Qualis fuerit cogita, qualisque sperari potuerit: quid enim de illo non tuto sponderi fratre posset? 7. Haec, utcunque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato animo composui: quae si aut parum respondere ingenio tuo, aut parum mederi dolori videbuntur, cogita quam non possit is alienae vacare consolationi, quem sua mala occupatum tenent; quam non facile Latina ei verba homini succurrant, quem barbarorum inconditus et barbaris quoque humanioribus gravis fremitus circumsonat.

AD MARCIAM
CONSOLATIO.
LIBER UNUS.

Nisi te, Marcia, scirem tam longe ab infirmitate muliebris animi, quam a ceteris vitiis recessisse, et mores tuos velut antiquum aliquod exemplar aspici: non auderem obviam ire dolori tuo, cui viri quoque libenter haerent et incubant, nec spem concepissem, tam iniquo tempore, tam inimico iudice, tam invidioso crimine, posse me efficere, ut fortunam tuam absolveres. Fiduciam mihi dedit exploratum iam robur animi, et magno experimento approbata virtus tua. 2. Non est ignotum, qualem te in personam patris tui gesseris, quem non minus quam liberos dilexisti, excepto eo, quod non optabas superstitem: nec scio an et optaveris. Permittit enim sibi quaedam et contra bonum morem magna pietas. Mortem A. Cremutii Cordi, parentis tui, quantum poteras, inhibuisti. Postquam tibi aperuit, inter Selianianos satellites illam unam patere servitutis fugam, non favisti consilio eius, sed dedisti manus victa, fudistique lacrimas palam, et gemitus devorasti quidem, non tamen hilari fronte texisti: et hoc illo seculo, quo magna pietas erat, nihil impie facere. 3. Ut vero aliquam occasionem mutatio temporum dedit,

ingenium patris tui, de quo sumtum erat supplicium, in usum hominum reduxisti, et a vera illum vindicasti morte, ac restituisti in publica monumenta libros, quos vir ille fortissimus sanguine suo scripserat. Optime meruisti de Romanis studiis; magna illorum pars arserat: optime de posteris, ad quos veniet incorrupta rerum fides, auctori suo magno imputata: optime de ipso, cuius viget vigebitque memoria, quamdiu fuerit in pretio, Romana cognosci; quamdiu quisquam erit, qui reverti velit ad acta maiorum; quamdiu quisquam, qui velit scire, quid sit vir Romanus, quid subactis iam cervicibus omnium, et ad Seianianum iugum adactis, indomitus sit homo, ingenio, animo, manu liber. 4. Magnum mehercule detrimentum respublica ceperat, si illum ob duas partes pulcherrimas in oblivionem coniectum, eloquentiam et libertatem, non eruisses. Legitur, floret, in manus hominum, in pectora receptus, vetustatem nullam timet. At illorum carnificum cito scelera quoque, quibus solis memoriam meruerunt, tacebunt. Haec magnitudo animi tui vetuit me ad sexum tuum respicere, vetuit ad vultum, quem tot annorum continua tristitia, ut semel obduxit, tenet. 5. Et vide quam non surrepam tibi, nec fucum facere affectibus tuis cogitem. Antiqua mala in memoriam reduxi: et vis scire hanc quoque plagam esse sanandam? ostendi tibi aeque magni vulneris cicatricem. Alii itaque molliter agant, et blandiantur: ego confligere cum tuo moerore constitui, et defessos exhaustosque oculos, si verum audire vis, magis iam ex consuetudine, quam ex desiderio fluentes, continebo, si fieri potuerit, te favente remediis tuis; sin minus, vel invita. Teneas licet et amplexeris dolorem tuum, quem tibi in filii locum superstitem fecisti. 6. Quis enim erit finis? Omnia in supervacuum tentata sunt. Fatigatae allocutiones amicorum; au-

ctoritates magnorum et affinium tibi virorum; studia, hereditarium et paternum bonum, surdas aures, irrito ac vix ad brevem occupationem proficiente solatio, transeunt. Illud ipsum naturale remedium temporis, quod maximas aerumnas quoque componit, in te una vim suam perdidit. 7. Tertius iam praeteriit annus, quum interim nihil ex primo illo impetu cecidit: renovat se, et corroborat quotidie luctus, et iam sibi ius morâ fecit, eoque adductus est, ut putet turpe, desinere. Quemadmodum omnia vitia penitus insidunt, nisi, dum surgunt, oppressa sint: ita quoque haec tristia et misera, et in se saevientia, ipsa novissime acerbitate pascuntur, et fit infelicis animi prava voluptas dolor. 8. Cupissem itaque primis temporibus ad istam curationem accedere. Leviore medicina fuisset oriens adhuc restinguenda vis; vehementius contra inveterata pugnandum est. Nam vulnerum quoque sanitas facilis est, dum a sanguine recentia sunt: tunc et uruntur, et in altum revocantur, et digitos scrutantium recipiunt. Ubi corrupta in malum ulcus veterarunt, difficilius curantur. Non possum nunc per obsequium, nec molliter assequi tam durum dolorem: frangendus est.

II. Scio, a praeceptis incipere omnes qui monere aliquem volunt, et in exempla desinere. Mutari hunc interim morem expedit. Aliter enim cum alio agendum est. Quosdam ratio ducit: quibusdam nomina clara opponenda sunt, et auctoritas, quae liberum non relinquat animum ad speciosa stupentem. 2. Duo tibi ponam ante oculos maxima, et sexus et seculi tui, exempla: alterius, feminae, quae se tradidit ferendam dolori: alterius, quae pari affecta casu, maiore damno, non tamen dedit longum in se malis suis dominium, sed cito animum in sedem suam reposuit. Octavia et Livia, altera soror Augusti, altera

uxor, amiserunt filios iuvenes, utraque spe futuri principis certâ. 3. Octavia Marcellum, cui et avunculus et socer incumbere coeperat, in quem onus imperii reclinare, adolescentem animo alacrem, ingenio potentem; sed et frugalitatis continentiaeque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum; patientem laboris, voluptatibus alienum; quantumcunque imponere illi avunculus, et (ut ita dicam) inaedificare voluisset, laturum. Bene legerat nulli cessura ponderi fundamenta. 4. Nullum finem, per omne vitae suae tempus, flendi gemendique fecit: nec ullas admisit voces, salutare aliquid afferentes. Ne avocari quidem se passa est. Intenta in unam rem et toto animo affixa, talis per omnem vitam fuit, qualis in funere: non dico, non ausa consurgere, sed allevari recusans; secundam orbitatem iudicans, lacrimas mittere. Nullam habere imaginem filii carissimi voluit, nullam sibi fieri de illo mentionem. 5. Oderat omnes matres, et in Liviam maxime furebat, quia videbatur ad illius filium transisse sibi promissa felicitas. Tenebris et solitudini familiarissima, ne ad fratrem quidem respiciens, carmina celebrandae Marcelli memoriae composita aliosque studiorum honores reiecit, et aures suas adversus omne solatium clausit: a solemnibus officiis seducta, et ipsam magnitudinis fraternae nimis circumlucentem fortunam exosa, defodit se, et abdidit. Assidentibus liberis, nepotibus, lugubrem vestem non deposuit, non sine contumelia omnium suorum, quibus salvis orba sibi videbatur.

III. Livia amiserat filium Drusum, magnum futurum principem, iam magnum ducem. Intraverat penitus Germaniam, et ibi signa Romana fixerat, ubi vix ullos esse Romanos notum erat. In expeditione victor decesserat, ipsis illum hostibus aegrum cum veneratione et pace mutua prosequentibus, nec opta-

re quod expediebat audentibus. Accedebat ad hanc mortem, quam ille pro republica obierat, ingens civium provinciarumque et totius Italiae desiderium, per quam, effusis in officium lugubre municipiis coloniisque, usque in urbem ductum erat funus triumpho simillimum. 2. Non licuerat matri, ultima filii oscula gratumque extremi sermonem oris haurire. Longo itinere reliquias Drusi sui prosecuta, tot per omnem Italiam ardentibus rogis, quasi totiens illum amitteret, irritata, ut primum tamen intulit tumulo, simul et illum et dolorem suum posuit: nec plus doluit quam aut honestum erat Caesari, aut aequum matri. Non desiit itaque Drusi sui celebrare nomen, ubique illum sibi privatim publiceque repraesentare, et libentissime de illo loqui, de illo audire: quum memoriam alterius nemo posset retinere ac frequentare, quin illam tristem sibi redderet. 3. Elige itaque, utrum exemplum putas probabilius. Si illud prius sequi vis, eximis te numero vivorum: aversaberis et alienos liberos et tuos ipsumque, desiderans; triste matribus omen occurres: voluptates honestas, permissas, tanquam parum decoras fortunae tuae reiicies, invisam habebis lucem, et aetati tuae, quod non praecipitet te quamprimum, et finiat, infestissima eris: quod turpissimum alienissimumque est animo tuo, in meliorem noto partem, ostendes te vivere nolle, mori non posse. 4. Si ad hoc maximae feminae te exemplum applicueris, moderatius ac mitius eris in aerumnis, nec te tormentis macerabis. Quae enim, malum, amentia est, poenas a se infelicitatis exigere, et mala sua augere! Quam in omni vita servasti morum probitatem et verecundiam, in hac quoque re praestabis: est enim quaedam et dolendi modestia. Illum ipsum iuvenem dignissime quietum, semper nominans cogitansque, facies, et meliore po-

nes loco, si matri suae, qualis vivus solebat, hilaris et cum gaudio occurrat.

IV. Nec te ad fortiora ducam praecepta, ut inhumano ferre humana iubeam modo, ut ipso funebri die oculos matris exsiccem: ad arbitrum tecum veniam: hoc inter nos quaeretur, „utrum magnus esse „debeat, an perpetuus dolor.“ Non dubito, quin Liviae Augustae, quam familiariter coluisti, magis tibi placeat exemplum. Illa te ad suum consilium vocat: illa in primo fervore, quum maxime impatientes ferocesque sunt miseriae, se consolandam Areo philosopho viri sui praebuit, et multum eam rem profuisse sibi confessa est: plus quam populum Romanum, quem nolebat tristem tristitiâ suâ facere: plus quam Augustum, qui subducto altero adminiculo titubabat, nec luctu suorum inclinandus erat: plus quam Tiberium filium, cuius pietas efficiebat, ut in illo acerbo et defleto gentibus funere, nihil sibi nisi numerum deesse sentiret. Hic, ut opinor, aditus illi fuit, hoc principium apud feminam opinionis suae custodem diligentissimam: 3. „Usque in hunc diem, Livia, (quantum quidem ego sciam, assiduus viri tui „comes, cui non tantum quae in publicum emittun„tur, nota sunt, sed omnes quoque secretiores ani„morum vestrorum motus) dedisti operam, ne quid „esset, quod in te quisquam reprehenderet. Nec id in „maioribus modo observasti, sed in minimis, ne quid „faceres, cui famam, liberrimam principum iudicem, „velles ignoscere. Nec quidquam pulchrius existi„mo in fastigio collocatis, quam multarum rerum ve„niam dare, nullius petere. Servandus itaque tibi „in hac re tuus mos est, ne quid committas, quod mi„nus aliterve factum velis.“

V. „Deinde oro atque obsecro, ne te difficilem „amicis et intractabilem praestes. Non est enim quod „ignores, omnes hos nescire quemadmodum se ge-

„rant: loquantur aliquid coram te de Druso, an ni-
„hil: ne aut oblivio clarissimi iuvenis illi faciat iniu-
„riam, aut mentio tibi. Quum secessimus, et in
„unum convenimus, facta eius dictaque, quanto me-
„ruit suspectu, celebramus: coram te altum nobis de
„illo silentium est. 2. Cares itaque maxima volu-
„ptate, filii tui laudibus, quas non dubito quin vel
„impendio vitae, si potestas detur, in aevum omne
„sis prorogatura. Quare patere, immo arcesse ser-
„mones, quibus ille narretur, et apertas aures prae-
„be ad nomen memoriamque filii tui: nec hoc grave
„duxeris, ceterorum more, qui in eiusmodi casibus
„partem mali putant, audire solatia. Nunc incubui-
„sti tota in alteram partem, et oblita meliorum, for-
„tunam tuam, quâ deterior est, aspicis. 3. Non con-
„vertis te ad convictus filii tui, occursusque iucun-
„dos, non ad pueriles dulcesque blanditias, non ad
„incrementa studiorum: ultimam illam faciem rerum
„premis. Illi, tanquam parum ipsa per se horrida
„sit, quidquid potes congeris. Ne, obsecro te, con-
„cupieris, perversissimam gloriam infelicissimam vi-
„deri. 4. Simul cogita, non esse magnum, se rebus
„prosperis fortem gerere, ubi secundo cursu vita
„procedit: nec gubernatoris quidem artem tranquil-
„lum mare et obsequens ventus ostendit: adversi
„aliquid incurrat oportet, quod animum probet. Pro-
„inde ne submiseris te, immo contra fige stabilem
„gradum: et quidquid onerum supra cecidit, sustine,
„primo dumtaxat strepitu conterrita. Nulla re maior
„invidia fortunae fit, quam aequo animo.“ Post hoc
„ostendit illi filium incolumem, ostendit ex amisso
„nepotes.

VI. Tuum illic, Marcia, negotium actum, tibi Areus assedit: te mutatâ personâ consolatus est. Sed puta, Marcia, ereptum tibi amplius, quam ulla unquam mater amiserit: (non permulceo te, nec exte-

nuo calamitatem tuam:) si fletibus fata vincuntur, conferamus: eat omnis inter luctus dies: noctem sine somno tristitia consumat: ingerantur lacerato pectori manus, et in ipsam faciem impetus fiat: atque omni se genere saevitiae profecturus moeror exerceat. 2. Sed si nullis planctibus defuncta revocantur, si sors immota, et in aeternum fixa, nullâ miseriâ mutatur, et mors tenet quidquid abstulit; desinat dolor, qui perit. Quare regamus: nec nos ista vis transversos auferat. Turpis est navigii rector, cui gubernacula fluctus eripuit, qui fluctuantia vela deseruit, permisit tempestati ratem: at ille vel in naufragio laudandus, quem obruit mare clavum tenentem et obnixum.

VII. „At enim naturale desiderium suorum est." Quis negat, quamdiu modicum est? nam ex discessu, non solum amissione carissimorum necessarius morsus est, et firmissimorum quoque animorum contractio. Sed plus est, quod opinio adiicit, quam quod natura imperavit. Adspice, mutorum animalium quam concitata sint desideria, et tamen quam brevia. Vaccarum uno die alterove mugitus auditur: nec diutius equarum vagus ille amensque discursus est. Ferae quum vestigia catulorum consectatae sunt, et silvas pervagatae, quum saepe ad cubilia expilata redierint, rabiem intra exiguum tempus exstinguunt. 2. Aves cum stridore magno inanes nidos circumfremunt: intra momentum tamen quietae, volatus suos repetunt. Nec ulli animali longum fetus sui desiderium est, nisi homini, qui adest dolori suo, nec tantum quantum sentit, sed quantum constituit, afficitur. Ut scias autem non esse hoc naturale, luctibus frangi, primum magis feminas quam viros, magis barbaros quam placidos eruditaeque gentis homines, magis indoctos quam doctos, eadem orbitas vulnerat. Atqui ea, quae a natura vim acceperunt, eandem in

omnibus servant. 3. Apparet non esse naturale, quod varium est. Ignis omnes aetates, omnium urbium cives, tam viros quam feminas, uret: ferrum in omni corpore exhibebit secandi potentiam. Quare? quia vires illi a natura datae sunt, quae nihil in personam constituit. Paupertatem, luctum, ambitionem alius aliter sentit, prout illum consuetudo infecit: et imbecillum impatientemque reddit praesumta opinio de non timendis terribilis.

VIII. Deinde quod naturale est, non decrescit morâ: dolorem dies consumit: licet contumacissimum, quotidie insurgentem, et contra remedia effervescentem; tamen illum, efficacissimum mitigandae ferociae tempus enervat. Manet quidem tibi, Marcia, etiamnunc ingens tristitia, et iam videtur duxisse callum, non illa concitata, qualis initio fuit, sed pertinax et obstinata: tamen hanc quoque aetas tibi minutatim eximet. 2. Quoties aliud egeris, animus relaxabitur: nunc te ipsa custodis. Multum autem interest, utrum tibi permittas moerere, an imperes. Quanto magis hoc morum tuorum elegantiae convenit, finem luctus potius facere, quam exspectare: nec illum opperiri diem, quo te invita dolor desinat? Ipsa illi renuntia.

IX. „Unde ergo tanta nobis pertinacia in deplo„ratione nostri, si id non fit naturae iussu?“ Quod nihil nobis mali, antequam eveniat, proponimus, sed, ut immunes ipsi et aliud pacatius ingressi iter, alienis non admonemur casibus, illos esse communes. Tot praeter domum nostram ducuntur exsequiae: de morte non cogitamus. Tot acerba funera: nos togam nostrorum infantium, nos militiam, et paternae hereditatis successionem animo agitamus. Tot divitum subita paupertas in oculos incidit: et nobis nunquam in mentem venit, nostras quoque opes aeque in lubrico positas. 2. Necesse est itaque magis

corruamus, qui quasi ex inopinato ferimur. Quae multo ante praevisa sunt, languidius incurrunt. Vis tu scire te ad omnes expositam ictus stare, et illa quae alios tela fixerunt, circa te vibrasse? velut murum aliquem, aut obsessum multo hoste locum, et arduum adscensu, inermis adeas, exspecta vulnus, et illa superne volantia cum sagittis pilisque saxa puta in tuum librata corpus. Quoties aut ad latus, aut pone tergum ceciderint, exclama: Non decipies me, fortuna, nec securam aut negligentem opprimes: scio quid pares: alium percussisti, me petisti. 3. Quis unquam res suas, quasi periturus, adspexit? quis unquam nostrûm de exsilio, de egestate, de luctu cogitare ausus est? Quis non, si admoneatur ut cogitet, tanquam dirum omen respuat, et in capita inimicorum aut ipsius intempestivi monitoris abire illa iubeat? Non putavi futurum! Quidquam tu putas non futurum, quod multis scis posse fieri, quod multis vides evenisse? 4. Egregium versum et dignum audi, qui non e Publio exiret:

Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.

Ille amisit liberos: et tu amittere potes. Ille damnatus est: et tua innocentia sub ictu est. Hic nos error decipit, hic effeminat, dum patimur, quae nunquam pati nos posse praevidimus. Aufert vim praesentibus malis, qui futura prospexit.

X. Quidquid est hoc, Marcia, quod circa nos ex adventitio fulget, liberi, honores, opes, ampla atria, et exclusorum clientium turbâ referta vestibula, clara, nobilis, aut formosa coniux, ceteraque ex incerta et mobili sorte pendentia: alieni commodatique apparatus sunt. Nihil horum dono datur: collatitiis et ad dominos redituris instrumentis scena adornatur. 2. Alia ex his primo die, alia secundo referentur: pauca usque ad finem perseverabunt. Ita non est quod nos suspiciamus, tanquam inter nostra positi:

mutuo accepimus. Ususfructus noster est, cuius tempus ille arbiter muneris sui temperat: nos oportet in promtu habere, quae in incertum diem data sunt, et appellatos sine querela reddere. Pessimi est debitoris, creditori facere convicium. Omnes ergo nostros, et quos superstites lege nascendi optamus, et quos praecedere iustissimum ipsorum votum est, sic amare debemus, tanquam nihil nobis de perpetuitate, immo nihil de diuturnitate eorum promissum sit. 3. Saepe admonendus est animus, amet ut recessura, immo tanquam recedentia. Quidquid a fortuna datum est, tanquam extemplo abiturum possideat. Rapite ex liberis voluptates, fruendos vos invicem liberis date, et sine dilatione omne gaudium haurite. Nihil de hodierna die promittitur. Nimis magnam advocationem dedi: nihil de hac hora. Festinandum est: instat a tergo mors: iam disiicietur iste comitatus: iam contubernia ista sublato clamore solventur. 4. Rapina rerum omnium est, (miseri, nescitis?) et fuga, vivere. — Si mortuum tibi filium doles, eius temporis, quo natus est, crimen est: mors enim illi nascenti denuntiata est. In hanc legem datus; hoc fatum ab utero statim prosequebatur. In regnum fortunae, et quidem durum atque invictum pervenimus, illius arbitrio digna atque indigna passuri. Corporibus nostris impotenter, contumeliose, crudeliter abutetur: alios ignibus peruret, vel in poenam admotis, vel in remedium: alios vinciet: id nunc hosti licebit, nunc civi: alios per incerta nudos maria iactabit, et luctatos cum fluctibus, ne in arenam quidem aut litus explodet, sed in alicuius ventrem immensae belluae decondet: alios morborum variis generibus emaceratos, diu inter vitam mortemque medios detinebit. 5. Ut varia et libidinosa, mancipiorumque suorum negligens domina, et poenis et muneribus errabit. Quid opus est partes deflere? tota

vita flebilis est. Urgebunt nova incommoda, priusquam veteribus satisfeceris. Moderandum est itaque, vobis maxime, quae immoderate fertis: et in metus, et in dolores humanum pectus dispensandum.

XI. Quae demum ista tuae publicaeque conditionis oblivio est? Mortalis nata es, mortales peperisti: putre ipsa fluidumque corpus, et causis morbisque repetita, sperasti tam imbecilla materia solida et aeterna gestasse? Decessit filius tuus, id est, decucurrit ad hunc finem, ad quem, quae feliciora partu tuo putas, properant. Huc omnis ista quae in foro litigat, in theatris desidet, in templis precatur turba, dispari gradu vadit. Et quae veneraris, et quae despicis, unus exaequabit cinis. 2. Hoc iubet illa Pythicis oraculis adscripta vox: Nosce te. Quid est homo? quodlibet quassum vas, et quodlibet fragile: iactatu, non tempestate magna, ut dissiperis, est opus. Ubicumque arietaveris, solveris. Quid est homo? imbecillum corpus, et fragile, nudum, suapte natura inerme, alienae opis indigens, ad omnem fortunae contumeliam proiectum: quum bene lacertos exercuit, cuiuslibet ferae pabulum, cuiuslibet victima, ex infirmis fluidisque contextum, et lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, aestus, laboris impatiens: ipso rursus situ et otio iturum in tabem, alimenta metuens sua, quorum modo inopiâ, modo copiâ rumpitur: anxiae solicitaeque tutelae, precarii spiritus, et male haerentis, quem pavor repentinus adiectusve ex improviso sonus auribus gravis excutit: soli semper sibi nutrimentum vitiosum et inutile. 3. Miramur in hoc mortem unius, quâ singulis opus est? Numquid enim ut concidat, res magni molimenti est? Odor illi saporque, et lassitudo, et vigilia, et humor, et cibus, et sine quibus vivere non potest, mortifera sunt. Quocumque se movet, infirmi-

tatis suae statim conscium, non omne coelum ferens, aquarum novitatibus, flatuque non familiaris aurae, et tenuissimis causis atque offensionibus morbidum, putre, causarium, fletu vitam auspicatum: quum interim quantos tumultus hoc tam contemtum animal movet? in quantas cogitationes oblitum conditionis suae venit? Immortalia, aeterna volutat animo, et in nepotes pronepotesque disponit: quum interim longa conantem eum mors opprimit: et hoc quod senectus vocatur, pauci sunt circuitus annorum.

XII. Dolor tuus, o Marcia, si modo illi ulla ratio est, utrum sua spectat incommoda, an eius qui decessit? Utrumne amisso filio movet, quod nullas ex illo voluptates cepisti: an quod maiores, si diutius vixisset, percipere potuisti? Si nullas te percepisse dixeris, tolerabilius efficies detrimentum tuum: minus enim homines desiderant ea, ex quibus nihil gaudii laetitiaeque perceperunt. Si confessa fueris percepisse magnas voluptates: oportet te non de eo quod detractum est queri, sed de eo gratias agere quod collegisti. 2. Provenerunt enim satis magni fructus laborum tuorum ex ipsa educatione, nisi forte hi, qui catulos avesque, et frivola animorum oblectamenta, summâ diligentiâ nutriunt, fruuntur aliqua voluptate ex visu tactuque et blanda adulatione mutorum; liberos nutrientibus, non fructus educationis ipsa educàtio est. Licet itaque tibi nihil industria eius contulerit, nihil diligentia custodierit, nihil prudentia quaesierit: ipsum quod habuisti, quod amasti, fructus est. „At potuit longior esse, et maior.“ 3. Melius tamen tecum actum est, quam si omnino non contigisset, quoniam, si ponatur electio, utrum satius sit, non diu felicem esse, an nunquam, melius est, discessura nobis bona, quam nulla contingere. Utrumne malles degenerem aliquem, et numerum tantum nomenque filii expleturum habuisse,

an tantae indolis, quantae tuus fuit? Iuvenis cito prudens, cito pius, cito maritus, cito pater, cito omnis officii curiosus, cito sacerdos: omnia tam propera. 4. Nulli fere et magna bona, et diuturna contingunt: non durat, nec ad ultimum exit, nisi lenta felicitas. Filium tibi dii immortales non diu daturi, statim talem dederunt, qualis diu effici potest. Ne illud quidem dicere potes, electam te a diis, cui frui non liceret filio. Circui per omnem notorum et ignotorum frequentiam oculis: occurrent tibi passi ubique maiora. Senserunt ista magni duces, senserunt principes: ne deos quidem fabulae immunes reliquerunt, puto, ut nostrorum funerum levamentum esset, etiam divina concidere. 5. Circumspice, inquam, omnes: nullam tam miseram nominabis domum, quae non inveniat in miseriore solatium. Non, mehercule, tam male de moribus tuis sentio, ut putem posse te levius pati casum tuum, si tibi ingentem numerum lugentium produxero: malevoli solatii genus est, turba miserorum. Quosdam tamen referam, non ut scias, hoc solere hominibus accidere: ridiculum est enim, mortalitatis exempla colligere: sed ut scias fuisse multos, qui lenierunt aspera ferendo placide. 6. A felicissimo incipiam. L. Sylla filium amisit: nec ea res aut militiam eius, et acerrimam virtutem in hostes civesque contudit, aut effecit, ut cognomen illud usurpasse salvo videretur, quod amisso filio assumsit: nec odia hominum veritus, quorum malis illius nimis secundae res constabant: nec invidiam deorum, quorum illud crimen erat, Sylla tam felix. Sed istud inter res nondum iudicatas habeatur, qualis Sylla fuerit: etiam inimici fatebuntur, bene illum arma sumsisse, bene posuisse: hoc, de quo agitur, constabit, non esse maximum malum, quod etiam ad felicissimos pervenit.

XIII. Ne nimis admiretur Graecia illum patrem,

qui in ipso sacrificio nuntiata filii morte, tibicinem tantum tacere iussit, et coronam capiti detraxit, cetera rite perfecit: Pulvillus effecit pontifex, cui postem tenenti, et Capitolium dedicanti, mors filii nuntiata est: quam ille exaudisse dissimulans, et sollemnia pontificalis carminis verba concepit, gemitu non interrumpente precationem, et ad filii sui nomen, Iove propitiato. Putasses eius luctus aliquem finem esse debere, cuius primus dies, primus impetus ab altaribus publicis, et fausta nuncupatione non abduxit patrem. 2. Dignus mehercule fuit memorabili dedicatione, dignus amplissimo sacerdotio, qui colere deos ne iratos quidem destitit. Idem tamen, ut rediit domum, et implevit oculos, et aliquas voces flebiles misit: et peractis, quae mos erat praestare defunctis, ad Capitolinum illum rediit vultum. Paullus circa illos nobilissimi triumphi dies, quo vinctum ante currum egit Persen, incluti regis nomen, duos filios in adoptionem dedit: quos sibi servaverat, extulit. Quales retentos putas, quum inter commodatos Scipio fuisset? 3. Non sine motu vacuum Paulli currum populus Romanus adspexit: concionatus est tamen, et egit diis gratias, quod compos voti factus esset. Precatum enim se, ut si quid ob ingentem victoriam invidiae dandum esset, id suo potius, quam publico damno solveretur. Vides quam magno animo tulerit? Orbitati suae gratulatus est. Ecquem magis poterat movere tanta mutatio? Solatia simul atque auxilia perdidit: non contigit tamen tristem Paullum Persi videre.

XIV. Quid nunc te per innumerabilia magnorum virorum exempla ducam, et quaeram miseros, quasi non difficilius sit, invenire felices? Quota quaeque domus usque ad exitum omnibus partibus suis constitit, in qua non aliquid turbatum sit? Unumquemlibet annum occupa, et ex eo magistratus cita. 2.

Marcum, si vis, Bibulum, et C. Caesarem: videbis inter collegas inimicissimos concordem fortunam. M. Bibuli, melioris quam fortioris viri, duo simul filii interfecti sunt: Aegyptio quidem militi ludibrio habiti: ut non minus ipsa orbitate, auctor eius, digna res lacrimis esset. Bibulus tamen, qui, toto honoris sui anno, ob invidiam collegae, domi latuerat, postero die quam geminum funus renuntiatum est, processit ad solita et publica officia. 3. Quid minus poterat, quam unum diem duobus filiis dare! tam cito liberorum luctum finivit, qui consulatum anno luxerat. C. Caesar quum Britanniam peragraret, nec Oceano felicitatem suam continere posset, audivit decessisse filiam, publica secum fata ducentem. In oculis erat iam Cn. Pompeius, non aequo laturus animo, quemquam alium esse in Republica magnum, et modum impositurus incrementis, quae gravia illi videbantur, etiam quum in commune crescerent. Tamen intra tertium diem imperatoria obiit munia, et tam cito dolorem vicit, quam omnia solebat.

XV. Quid aliorum tibi funera Caesarum referam? quos in hoc mihi interim videtur violare fortuna, ut sic quoque generi humano prosint, ostendentes, ne eos quidem, qui diis geniti deosque genituri dicantur, sic suam fortunam in potestate habere, quemadmodum alienam. 2. Divus Augustus, amissis liberis, nepotibus, exhausta Caesarum turba, adoptione desertam domum fulsit. Tulit tamen fortiter: tanquam eius iam res ageretur, cuius quum maxime intererat, de diis neminem queri. Tib. Caesar et quem genuerat, et quem adoptaverat, amisit: ipse tamen pro rostris laudavit filium, stetitque in conspectu, posito corpore, interiecto tantummodo velamento, quod pontificis oculos a funere arceret, et flente populo Romano non flexit vultum: experiendum se dedit Seiano ad latus stanti, quam patienter posset suos perdere. 3.

Videsne, quanta copia virorum maximorum sit, quos non excepit hic omnia prosternens casus, in quos tot animi bona, tot ornamenta publice privatimque congesta erant? Sed videlicet it in orbem ista tempestas, et sine dilectu vastat omnia, agitque ut sua. lube singulos conferre rationem: nulli contigit impune nasci.

XVI. Scio quid dicas: „Oblitus es, feminam te „consolari: virorum refers exempla.“ Quis autem dixerit, naturam maligne cum muliebribus ingeniis egisse, et virtutes illarum in arctum retraxisse? Par illis, mihi crede, vigor, par ad honesta (libeat!) facultas est: laborem doloremque ex aequo, si consuevere, patiuntur. In qua istud urbe, dii boni, loquimur? In qua regem Romanis capitibus Lucretia et Brutus deiecerunt. Bruto libertatem debemus, Lucretiae Brutum. In qua Cloeliam, contemto hoste et flumine, ob insignem audaciam tantum non in viros transcripsimus. Equestri insidens statuae, in sacra via, celeberrimo loco, Cloelia exprobrat iuvenibus nostris pulvinum ascendentibus, in ea illos urbe sic ingredi, in qua etiam feminas equo donavimus. 2. Quod tibi si vis exempla referri feminarum, quae suos fortiter desideraverunt, non ostiatim quaeram: ex una tibi familia duas Cornelias dabo. Primam Scipionis filiam, Gracchorum matrem. Duodecim illa partus, totidem funeribus recognovit. Et de ceteris facile est, quos nec editos, nec amissos civitas sensit. Ti. Gracchum, et Caium, quos etiam qui bonos viros negaverit, magnos fatebitur, et occisos vidit et insepultos: consolantibus tamen miseramque dicentibus, Nunquam, inquit, non felicem me dicam, quae Gracchos peperi. 3. Cornelia Livii Drusi, clarissimum iuvenem, illustris ingenii, vadentem per Gracchana vestigia, imperfectis tot rogationibus, intra penates interemtum suos amiserat, incerto caedis

auctore: tamen et acerbam mortem filii, et inultam, tam magno animo tulit, quam ipse leges tulerat. Iam cum fortuna in gratiam, Marcia, reverteris, si tela, quae in Scipiones, Scipionumque matres ac filios exegit, quibus Caesares petiit, ne a te quidem continuit. 4. Plena et infesta variis casibus vita est: a quibus nulli longa pax, vix induciae sunt. Quatuor liberos sustuleras, Marcia: nullum aiunt frustra cadere telum, quod in confertum agmen immissum est. Mirum est, tantam turbam non potuisse sine invidia damnove praetervehi? At hoc iniquior fortuna fuit, quod non tantum filios eripuit, sed elegit. Nunquam tamen iniuriam dixeris, ex aequo cum potentiore dividere: duas tibi reliquit filias, et harum nepotes: et ipsum quem maxime luges, prioris oblita, non ex toto abstulit. Habes ex illo duas filias; si male fers, magna onera: si bene, magna solatia. In hoc te perduxit, ut, illas quum videris, admonearis filii, non doloris. 5. Agricola, eversis arboribus, quas aut ventus radicitus evulsit, aut contortus repentino impetu turbo perfregit, sobolem ex illis residuam fovet, et amissarum semina statim plantasque disponit: et momento (nam ut in damna, ita ad incrementa rapidum veloxque tempus est) adolescunt amissis laetiora. 6. Has nunc Metilii tui filias in eius vicem substitue, et vacantem locum exple. Unum dolorem geminato solatio leva. Haec quidem natura mortalium est, ut nihil magis placeat, quam quod amissum est. Iniquiores sumus adversus relicta, ereptorum desiderio: sed si aestimare volueris, quam tibi valde fortuna, etiam quum saevierit, pepercerit, scies te habere plus quam solatia. Respice tot nepotes, duas filias.

XVII. Dic illud quoque, Marcia: „Moveret me, „si esset cuique pro moribus fortuna, nunquam mala „bonos sequerentur: nunc video, exemto discrimine,

„et eodem modo, malos bonosque iactari. Grave „est tamen, quem educaveris iuvenem, iam matri, „iam patri praesidium ac decus, amittere.“ Quis negat grave esse? sed humanum est. Ad hoc genita es ut perderes, ut perires, ut sperares, metueres, alios teque inquietares, mortem et timeres et optares, et, quod est pessimum, nunquam scires cuius esses status. 2. Si quis Syracusas petenti diceret: omnia incommoda, omnes voluptates futurae peregrinationis tuae ante cognosce, deinde ita naviga. Haec sunt quae mirari possis: videbis primum ipsam insulam ab Italia angusto intercisam freto, quam continenti quondam cohaesisse constat; subitum illo mare irrupit, et

Hesperium Siculo latus abscidit:

deinde videbis (licet enim tibi avidissimum maris verticem stringere) stratam illam fabulosam Charybdim, quamdju ab Austro vacat; at si quid inde vehementius spiravit, magno hiatu profundoque navigia sorbentem. 3. Videbis celebratissimum carminibus fontem Arethusam, nitidissimi ac perlucidi ad imum stagni, gelidissimas aquas profundentem: sive illas ibi primum nascentes invenit, sive immersum terris flumen integrum subter tot maria, et a confusione peioris undae servatum, reddidit. Videbis portum quietissimum omnium, quos aut natura posuit in tutelam classium, aut adiuvit manus, sic tutum, ut ne maximarum quidem tempestatum furori locus sit. 4. Videbis, ubi Athenarum potentia fracta: ubi tot millia captivorum, ille excisis in infinitam altitudinem saxis, lautumius carcer incluserat: ipsam ingentem civitatem, et laxius turritam, quam multarum urbium fines sint: tepidissima hiberna, et nullum diem sine interventu solis. Sed quum omnia ista cognoveris, gravis et insalubris aestas hiberni coeli beneficia corrumpet. Erit Dionysius illic ty-

rannus, libertatis, iustitiae, legum exitium, dominationis cupidus etiam post Platonem, vitae etiam post exsilium: alios uret, alios verberabit, alios ob levem offensam iubebit detruncari; arcesset ad libidinem mares feminasque, et inter foedos regiae intemperantiae greges parum erit, simul binis coire. 5. Audisti quid te invitare possit, quid absterrere: proinde aut naviga, aut resiste. Post hanc denuntiationem, si quis dixisset intrare se Syracusas velle, satisne iustam querelam de ullo, nisi de se, habere posset, qui non incidisset in illa, sed prudens sciensque venisset? Dicit omnibus nobis natura: Neminem decipio. Tu si filios sustuleris, poteris habere formosos, poteris et deformes: et si fortasse tibi multi nascentur, esse ex illis aliquis tam servator patriae, quam proditor poterit. Non est quod desperes tantae dignationis futuros, ut nemo tibi propter illos maledicere audeat: propone tamen et tantae futuros turpitudinis, ut ipsi maledictum sint. Nihil vetat illos tibi suprema praestare, et laudari te a liberis tuis: sed sic te para, tanquam in ignem positura, vel puerum, vel iuvenem, vel senem. Nil enim ad rem pertinent anni: quoniam nullum non acerbum funus est, quod parens sequitur. Post has leges propositas, si liberos tollis, omni deos invidiâ liberas, qui tibi nihil spoponderunt.

XVIII. Ad hanc imaginem agedum totius vitae introitum referamus. Syracusas visere deliberanti tibi, quidquid delectare poterat, quidquid offendere, exposui: puta nascenti me tibi venire in consilium. Intratura es urbem diis hominibusque communem, omnia complexam, certis legibus aeternisque devinctam, indefatigata coelestium officia volventem. Videbis illic innumerabiles stellas, miraberis uno sidere omnia impleri, solem quotidiano cursu diei noctisque spatia signantem, annuo aestates hiemesque

aequaliter dividentem. 2. Videbis nocturnam lunae successionem, a fraternis occursibus lene remissumque lumen mutuantem, et modo occultam, modo toto ore terris imminentem, accessionibus damnisque mutabilem, semper proximae dissimilem. Videbis quinque sidera diversas agentia vias, et in contrarium praecipiti mundo nitenti: ex horum levissimis motibus fortunae populorum dependent, et maxima ac minima perinde formantur, prout aequum iniquumve sidus incessit. Miraberis collecta nubila, et cadentes aquas, et obliqua fulmina, et coeli fragorem. 3. Quum satiatos spectaculo supernorum in terram oculos deieceris, excipiet te alia forma rerum, aliterque mirabilis. Hinc camporum in infinitum patentium fusa planities: hinc montium magnis et nivalibus surgentium iugis erecti in sublime vertices: deiectus fluminum, et ex uno fonte in Orientem Occidentemque defusi amnes; et summis cacuminibus nemora nutantia, et tantum silvarum cum suis animalibus, aviumque concentu dissono. Varii urbium situs, et seclusae nationes locorum difficultate; quarum aliae se in erectos subtrahunt montes, aliae ripis, lacu, vallibus, palude circumfunduntur: adiuta cultu seges, et arbusta sine cultore fertilia, et rivorum lenis inter prata discursus, et amoeni sinus, et litora in portum recedentia, sparsae tot per vastum insulae, quae interventu suo maria distinguunt. 4. Quid lapidum gemmarumque fulgor, et inter rapidorum cursum torrentium aurum arenis interfluens, et in mediis terris, medioque rursus mari nitentes igniium faces, et vinculum terrarum Oceanus, continuationem gentium triplici sinu scindens, et ingenti licentia exaestuans? Videbis his inquietis, et sine vento fluctuantibus aquis immani et excedenti terrestria magnitudine animalia, quaedam gravia et alieno se magisterio moventia, quaedam velocia,

concitatis perniciora remigiis, quaedam haurientia undas, et magno praenavigantium periculo efflantia. 5. Videbis hic navigia, quas non novere terras, quaerentia. Videbis nihil humanae audaciae intentatum, erisque et spectatrix, et ipsa pars magna conantium: disces docebisque artes, alias quae vitam instruant, alias quae ornent, alias quae regant. Sed istic erunt mille corporum et animorum pestes, et bella, et latrocinia, et venena, et naufragia, et intemperies coeli corporisque, et carissimorum acerba desideria, et mors, incertum, facilis, an per poenam cruciatumque. 6. Delibera tecum, et perpende quid velis. Ut in illa venias, per ista exeundum est. Respondebis, velle te vivere? Quidni? Immo, puto, ad id non accedes, ex quo tibi aliquid detrahi doles. Vive ergo, ut convenit. Nemo, inquis, nos consuluit. Consulti sunt de nobis parentes nostri: qui quum conditionem vitae nossent, in hanc nos sustulerunt.

XIX. Sed ut ad solatia veniam, videamus primum quid curandum sit, deinde quemadmodum. Movet lugentem desiderium eius, quem dilexit. Id per se tolerabile apparet. Absentes enim abfuturosque, dum viverent, non flemus, quamvis omnis usus illorum nobis et conspectus ereptus sit. Opinio est ergo, quae nos cruciat: et tanti quodque malum est, quanti illud taxavimus. In nostra potestate remedium habemus. Iudicemus illos abesse, et nosmetipsi nos fallamus. Dimisimus illos: immo consecuturi praemisimus. 2. Movet et illud lugentem „Non erit qui „me defendat, qui a contemtu vindicet.“ Ut minime probabili, sed vero solatio utar: in civitate nostra plus gratiae orbitas confert, quam eripit. Adeoque senectutem solitudo, quae solebat destruere, ad potentiam ducit, ut quidam odia filiorum simulent, et liberos eiurent, et orbitatem manu faciant. Scio quid dicas: „Non movent me detrimenta mea: ete-

„nim non est dignus solatio, qui filium sibi decessis-„se, sicut mancipium, moleste fert: cui quidquam „in filio respicere, praeter ipsum, vacat.“ 3. Quid igitur te, Marcia, movet? utrum, quod filius tuus decessit: an, quod non diu vixit? Si, quod decessit, semper debuisti dolere: semper enim scisti mori. Cogita, nullis defunctum malis affici; illa quae nobis inferos faciunt terribiles, fabulam esse; nullas imminere mortuis tenebras, nec carcerem, nec flumina flagrantia igne, nec oblivionis amnem, nec tribunalia, et reos, et in illa libertate tam laxa ullos iterum tyrannos. Luserunt ista poëtae, et vanis nos agitavere terroribus. 4. Mors omnium dolorum et solutio est et finis: ultra quam mala nostra non exeunt, quae nos in illam tranquillitatem, in qua, antequam nasceremur, iacuimus, reponit. Si mortuorum aliquis miseretur, et non natorum misereatur. Mors nec bonum nec malum est. Id enim potest aut bonum aut malum esse, quod aliquid est: quod vero ipsum nihil est, et omnia in nihilum redigit, nulli nos fortunae tradit. Mala enim bonaque circa aliquam versantur materiam. Non potest id fortuna tenere, quod natura dimisit: nec potest miser esse, qui nullus est. 5. Excessit filius tuus terminos, intra quos servitur. Excepit illum magna et aeterna pax: non paupertatis metu, non divitiarum cura, non libidinis per voluptatem animos carpentis stimulis incessitur, non invidia felicitatis alienae tangitur, nec suae premitur, nec conviciis quidem ullis verecundae aures verberantur: nulla publica clades prospicitur, nulla privata: non solicitus futuri pendet ex eventu, semper in deteriora dependenti. Tandem ibi constitit, unde nil eum pellat, ubi nil terreat.

XX. O ignaros malorum suorum, quibus non mors ut optimum inventum naturae laudatur! quae sive felicitatem includit, sive calamitatem repellit, sive

satietatem aut lassitudinem senis terminat, sive iuvenile aevum, dum meliora sperantur, in flore deducit, sive pueritiam ante duriores gradus revocat: omnibus finis, multis remedium, quibusdam votum, de nullis melius merita, quam de his ad quos venit antequam invocaretur. Haec servitutem invito domino remittit: haec captivorum catenas levat: haec e carcere deducit, quos exire imperium impotens vetuerat: haec exsulibus in patriam semper animum oculosque tendentibus, ostendit, nihil interesse inter quos quisque iaceat: haec, ubi res communes fortuna male divisit, et aequo iure genitos alium alii donavit, exaequat omnia: haec est, quae nihil quidquam alieno fecit arbitrio: haec est, in qua nemo humilitatem suam sensit: haec est, quae nulli paruit: haec est, Marcia, quam pater tuus concupivit. 3. Haec est, inquam, quae efficit, ut nasci non sit supplicium: quae efficit, ut non concidam adversus minas casuum, ut servare animum salvum ac potentem sui possim. Habeo quo appellam. Video istic cruces non unius quidem generis, sed aliter ab aliis fabricatas. Capite quidam conversos in terram suspendere, alii per obscoena stipitem egerunt, alii brachia patibulo explicuerunt. Video fidiculas, video verbera: et membris et singulis articulis singula machinamenta: sed video et mortem. Sunt istic hostes cruenti, cives superbi: sed video istic et mortem. 4. Non est molestum servire, ubi, si domini pertaesum est, licet uno gradu ad libertatem transire: contra iniurias vitae, beneficium mortis habeo. Cogita, quantum boni opportuna mors habeat, quam multis diutius vixisse nocuerit. Si Cn. Pompeium, decus istius firmamentumque imperii, Neapoli valetudo abstulisset, indubitatus populi Romani princeps excesserat. 5. At nunc exigui temporis adiectio fastigio illum suo depulit. Vidit legiones in conspectu suo

caesas: et ex illo proelio, in quo prima acies senatus fuit, quam infelices reliquiae sunt, imperatorem ipsum superfuisse! vidit Aegyptium carnificem, et sacrosanctum victoribus corpus satelliti praestitit, etiamsi incolumis fuisset poenitentiam salutis acturos. Quid enim erat turpius, quam Pompeium vivere beneficio regis? 6. M. Cicero si eo tempore, quo Catilinaesicae devitavit, quibus pariter cum patria petitus est, concidisset, liberatâ Republicâ conservator eius: si denique filiae suae funus secutus fuisset, etiam tunc felix mori potuit. Non vidisset strictos in civilia capita mucrones: nec divisa percussoribus occisorum bona, ut etiam de suo perirent: non hactenus consularia spolia vendentem: nec caedes, nec locata publice latrocinia, bella, rapinas, tantum Catilinarum. 7. Marcum Catonem si a Cypro et hereditatis regiae dispensatione redeuntem mare devorasset, vel cum illa pecunia, quam afferebat civili bello stipendium, nonne illo bene actum foret? hoc certe secum tulisset, neminem ausurum coram Catone peccare. Nunc annorum adiectio paucissimorum virum libertati non suae tantum sed publicae natum coëgit, Caesarem fugere, Pompeium sequi. Nihil ergo mali immatura mors attulit illi: omnium etiam malorum remisit patientiam. 8. „Nimis tamen cito periit, et immaturus.“ Primum, puta illum superfuisse: comprehende quantum plurimum procedere homini licet: quantulum est? Ad brevissimum tempus editi, cito cessuri loco, venienti in pactum hoc, prospicimus hospitium. De nostris aetatibus loquor, quas incredibili celeritate convolvi constat. Computa urbium secula: videbis quam non dum steterint, etiam quae vetustate gloriantur. Omnia humana brevia et caduca sunt, infiniti temporis nullam partem occupantia. 9. Terram hanc cum populis, urbibusque, et fluminibus, et ambitu maris, puncti

loco ponimus, ad universa referentes: minorem portionem aetas nostra quam puncti habet, si tempori comparetur omni: cuius maior est mensura quam mundi: utpote quum illo se intra huius spatium toties remetiatur. Quid ergo interest id extendere, cuius quantumcunque fuerit incrementum, non multum aberit a nihilo? Uno modo multum est quod vivimus: si satis est. 10. Licet mihi vivaces et in memoriam traditae senectutis viros nomines, centenos denosque percenseas annos: quum ad omne tempus dimiseris animum, nulla erit illa brevissimi longissimique aevi differentia, si inspecto quanto quis vixerit spatio, comparaveris quanto non vixerit. Deinde non immaturus decessit: vixit enim quantum debuit vivere. Nihil enim illi iam ultra supererat. Non una hominibus senectus est, ut ne animalibus quidem. Intra quatuordecim quaedam annos defatigantur: et haec illis longissima aetas est, quae homini prima. Dispar cuique vivendi facultas data est: nemo nimis cito moritur, qui victurus diutius quam vixit, non fuit. 11. Fixus est cuique terminus: manebit semper ubi positus est: nec illum ulterius diligentia aut gratia promovebit: scit libenter illum ulterius diligentiam ex consilio perdidisse. Tulit suum,

— *metasque dati pervenit ad aevi.*

Non est itaque quod sic te oneres: Potuit diutius vivere. Non est interrupta eius vita, nec unquam se annis casus interiecit. Solvitur quod cuique promissum est: eunt vi sua fata, nec adiiciunt quidquam, nec ex promisso semel demunt: frustra vota ac studia sunt. 12. Habebit quisque, quantum illi dies primus adscripsit. Ex illo, quo primum lucem vidit, iter mortis ingressus est, accessitque fato propior: et illi ipsi, qui adiiciebantur adolescentiae anni, vitae detrahebantur. In hoc omnes errore versamur, ut non putemus ad mortem, nisi senes inclinatosque

iam vergere: quum illo infantia statim, et iuventa, omnisque aetas ferat. Actura opus suum fata nobis sensum nostrae necis auferunt: quoque facilius obrepat mors, sub ipso vitae nomine latet. Infantem in se pueritia convertit, pueritiam pubertas, pubertatem iuventus, iuventutem senectus abstulit. Incrementa ipsa si bene computes, damna sunt.

XXI. Quereris, Marcia, non tam diu vixisse filium tuum, quam potuisset? Unde enim scis, an diutius illi expedierit? an illi hac morte consultum sit? Quem invenire hodie potes, cuius res tam bene positae sunt et fundatae, ut nihil illi, procedenti tempore, timendum sit? Labuntur humana, ac fluunt: neque pars vitae nostrae tam obnoxia aut tenera est, quam quae maxime placet. 2. Ideoque felicissimis optanda mors est, quia in tanta inconstantia turbaque rerum, nihil nisi quod praeteriit, certum est. Quis tibi recepit, illud pulcherrimum filii tui corpus, et summa pudoris custodia inter luxuriosae urbis oculos conservatum, potuisse ita morbos evadere, ut ad senectutem formae illaesum perferret decus?

XXII. Cogita animi mille labes. Neque enim recta ingenia, qualem in adolescentia spem sui fecerant, usque in senectutem pertulerunt: sed interversa plerumque sunt. Aut sera eoque foedior luxuria invasit, et coëgit dehonestare speciosa principia, aut in popinam ventremque praecoquis summa illis curarum fuit, quid essent, quid biberent. Adiice incendia, ruinas, naufragia, lacerationes medicorum ossa vivis legentium, et totas in viscera manus demittentium, et non simplici dolore pudenda curantium. 2. Post haec exsilium: non fuit innocentior filius tuus, quam Rutilius. Carcerem: non fuit sapientior, quam Socrates. Voluntario vulnere transfixum pectus: non fuit sanctior quam Cato. Quum ista perspexeris, scies optime cum his agi, quos natura, quia illos

hoc manebat vitae stipendium, cito in tutum recepit. Nihil est tam fallax, quam vita humana: nihil tam insidiosum. Non mehercule quisquam accepisset, nisi daretur insciis. Itaque si felicissimum est, non nasci: proximum puta, brevitate vitae defunctos, cito in integrum restitui. Propone illud acerbissimum tibi tempus, quo Seianus patrem tuum clienti suo Satrio Secundo congiarium dedit. Irascebatur illi ob unum aut alterum liberius dictum, quod tacitus ferre non potuerat, Seianum in cervices nostras nec imponi quidem, sed escendere. 3. Decernebatur illi statua in Pompeii theatro ponenda, quod exustum Caesar reficiebat. Exclamavit Cordus: „Tunc fere theatrum perire." Quis ergo non rumperetur, supra cineres Cn. Pompeii constitui Seianum, et in monumentis maximi imperatoris consecrari perfidum militem? consecratur subscriptione: et acerrimi canes, quos ille, ut sibi uni mansuetos, omnibus feros haberet, sanguine humano pascebat, circumlatrare hominem, et illum imperatum, incipiunt. 4. Quid faceret? si vivere vellet, Seianus rogandus erat: si mori, filia. Uterque inexorabilis: constituit filiam fallere. Usus itaque balneo, et quo plus virium poneret, in cubiculum se quasi gustaturus contulit, et dimissis pueris, quaedam per fenestram, ut videretur edisse, proiecit: a coena deinde, quasi iam satis in cubiculo edisset, abstinuit: alteroque die, et tertio idem fecit. Quarto, ipsa infirmitate corporis faciebat indicium. 5. Complexus itaque te, „Carissima," inquit, „filia, et hoc unum, totâ celata vitâ, iter „mortis ingressus sum, et iam medium fere teneo. „Revocare me nec debes, nec potes." Atque ita lumen omne praecludi iussit, et se in tenebris condidit. Cognito consilio eius, publica voluptas erat, quod e faucibus avidissimorum luporum educeretur praeda. Accusatores, Seiano auctore, adeunt consulum tri-

bunalia: queruntur mori Cordum, interpellantes quod coëgerant: adeo illis Cordus videbatur effugere. Magna res erat in quaestione, an morte rei prohiberentur. Dum deliberatur, dum accusatores iterum adeunt, ille se absolverat. Videsne, Marcia, quantae iniquorum temporum vices ex inopinato ingruant? Fles, quod alicui tuorum mori necesse fuit? Paene non licuit.

XXIII. Praeter hoc, quod omne futurum incertum est, et ad deteriora certius: facilius ad superos iter est animis cito ab humana conversatione dimissis: minus enim faecis ponderisque traxerunt: antequam obducerent, et altius terrena conciperent, liberati, leviores ad originem suam revolant, et facilius, quidquid est illud obsoleti illitique, eluunt. Nec unquam magnis ingeniis cara in corpore mora est: exire atque erumpere gestiunt, aegre has angustias ferunt, vagi per omne sublime, et ex alto assueti humana despicere. 2. Inde est quod Plato clamat: Sapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac semper cupidine ferri in exteriora tendentem. Quid tu, Marcia, quum videres senilem in iuvene prudentiam, victorem omnium voluptatum animum, emendatum, carentem vitio, divitias sine avaritia, honores sine ambitione, voluptates sine luxuria appetentem, diu tibi putabas illum sospitem posse contingere? Quidquid ad summum pervenit, ad exitum prope est. Eripit se aufertque ex oculis perfecta virtus: nec ultimum tempus exspectant, quae in primo maturuerunt. 3. Ignis quo clarior fulsit, citius exstinguitur; vivacior est, qui cum lenta difficilique materia commissus, fumoque demersus, ex sordido lucet: eadem enim detinet causa, quae malignae alit. Sic ingenia quo illustriora, eo breviora sunt. Nam ubi incremento locus non est, vicinus occasus est. Fabianus ait, quod nostri quoque pa-

rentes videre, puerum Romae fuisse, staturâ ingentis viri; sed hic cito decessit; et moriturum brevi nemo non prudens dixit. Non poterat enim ad illam aetatem pervenire, quam praeceperat. Ita est indicium imminentis exitii maturitas, et appetit finis, ubi incrementa consumta sunt.

XXIV. Incipe virtutibus illum, non annis aestimare: satis diu vixit. Pupillus relictus, sub tutorum cura usque ad decimum quartum annum fuit: sub matris tutela semper. Quum haberet suos penates, relinquere tuos noluit. Adolescens staturâ, pulchritudine, cetero corporis robore castris natus, militiam recusavit, ne a te discederet. Computa, Marcia, quam raro liberos videant, quae in diversis domibus habitant: cogita, tot illos perire annos matribus, et per solicitudinem exigi, quibus filios in exercitu habent: scies multum patuisse hoc tempus, ex quo nihil perdidisti. 2. Nunquam a conspectu tuo recessit: sub oculis tuis studia formavit, excellentis ingenii, et aequaturi avum, nisi obstitisset verecundia, quae multorum profectus silentio pressit. Adolescens rarissimae formae, in tam magnâ mulierum turba viros corrumpentium, nullius speise praebuit: et quum quarundam usque ad tentandum pervenisset improbitas, erubuit, quasi peccasset, quod placuerat. Hac sanctitate morum effecit, ut puer admodum dignus sacerdotio videretur, materna sine dubio suffragatione: sed ne mater quidem nisi pro bono candidato valuisset. Harum in contemplatione virtutum filium gere, tanquam si nunc ille tibi magis vacet. 3. Nunc nihil habet quo avocetur: nunquam tibi solicitudini, nunquam moerori erit. Quod unum ex tam bono filio poteras dolere, doluisti: cetera exemta casibus, plena voluptatis sunt, si modo uti filio scis, si modo quid in illo pretiosissimum fuerit, intelligis. Imago dumtaxat filii tui periit, et effigies

non simillima: ipse quidem aeternus, meliorisque nunc status est, despoliatus oneribus alienis, et sibi relictus. 4. Haec quae vides ossa circumvoluta nervis, et obductam cutem, vultumque, et ministras manus, et cetera quibus involuti sumus, vincula animorum tenebraeque sunt. Obruitur his animus, offuscatur, inficitur, arcetur a veris et suis, in falsa coniectus: omne illi cum hac carne gravi certamen est, ne abstrahatur et sidat: nititur illo, unde dimissus est: ibi illum aeterna requies manet, e confusis crassisque pura et liquida visentem.

XXV. Proinde non est, quod ad sepulcrum filii tui curras: pessima eius, et ipsi molestissima, istic iacent, ossa cineresque: non magis illius partes, quam vestes aliaque tegumenta corporum. Integer ille nihilque in terris relinquens, fugit et totus excessit: paulumque supra nos commoratus, dum expurgatur, et inhaerentia vitia situmque omnis mortalis aevi excutit, deinde ad excelsa sublatus, inter felices currit animas; excipitque illum coetus sacer, Scipiones, Catonesque, utique contemtores vitae, et mortis beneficio liberi. 2. Parens tuus, Marcia, illic nepotem suum, quamquam illic omnibus omne cognatum est, applicat sibi, nova luce gaudentem, et vicinorum siderum meatus docet, nec ex coniecturis, sed omnium ex vero peritus, in arcana naturae libens ducit. Utque ignotarum urbium monstratus hospiti gratus est, ita sciscitanti coelestium causas, domesticus interpres. In profunda terrarum permittere aciem iuvat: delectat enim ex alto relicta respicere. 3. Sic itaque, Marcia, te gere, tanquam sub oculis patris filiique posita, non illorum quos noveras, sed tanto excellentiorum, et in summo locatorum: erubesce quidquam humile aut vulgare, et mutatos in melius tuos flere. In aeterna rerum per vasta et libera spatia dimissos, non illos interfusa maria discludunt,

nec altitudo montium, aut imae valles, aut incerta vada Syrtium: tramites omnia plani, et ex facili mobiles, et expediti, et invicem pervii sunt, intermixtique sideribus.

XXVI. Puta itaque ex illa arce coelesti patrem tuum, Marcia, cui tantum apud te auctoritatis erat, quantum tibi apud filium tuum, non illo ingenio, quo civilia bella deflevit, quo proscribentes in aeternum ipse proscripsit, sed tanto elatiore, quanto est ipse sublimior, dicere: „Cur te, filia, tam longa tenet aegritudo? Cur in tanta veri ignorantia versaris, ut inique actum iudices cum filio tuo, quod in taedium versus vitae, ipse ad maiores se recepit suos? Nescis quantis fortuna procellis disturbet omnia? quam nullis benignam facilemque se praestiterit, nisi qui minimum cum illa contraxerant? 2. Regesne tibi nominem felicissimos futuros, si maturius illos mors instantibus subtraxisset malis? An Romanos duces, quorum nihil magnitudini deerit, si aliquid aetati detraxeris? an nobilissimos viros clarissimosque ad ictum militaris gladii composita cervice formatos? Respice patrem atque avum tuum. 3. Ille in alieni percussoris venit arbitrium. Ego nihil in me cuiquam permisi, et cibo prohibitus ostendi. Quam magno me iuvat animo scripsisse! Cur in domo nostra diutissime lugetur, qui felicissime moritur? Coimus in unum omnes, videmusque non alta nocte circumdati, nil apud vos, ut putatis, optabile, nil excelsum, nil splendidum: sed humilia cuncta, et gravia, et anxia, et quotam partem luminis nostri cernentia? 4. Quid dicam, nulla hic arma mutuis furere concursibus, nec classes classibus frangi, nec parricidia aut fingi, aut cogitari, nec fora litibus strepere dies perpetuos: nihil in obscuro, detectas mentes, et aperta praecordia, et in publico medioque vitam, et omnis aevi prospectum, eventumque? Iuva-

bat unius seculi me facta componere, in parte ultima mundi, et inter paucissimos gesta: tot secula, tot aetatum contextum et seriem, quidquid annorum est, licet visere: licet surrectura, licet ruitura regna prospicere, et magnarum urbium lapsus, et maris novos cursus. 5. Nam si potest tibi solatio esse desiderii tui commune fatum, nihil quo stat loco stabit: omnia aeternet, abducetque secum vetustas: nec hominibus solum, (quota enim ista fortuitae potentiae portio est?) sed locis, sed regionibus, sed mundi partibus ludet: tot supprimet montes: et alibi rupes in altum novas exprimet: maria sorbebit, flumina avertet: et commercio gentium rapto, societatem generis humani coetusque dissolvet. Alibi hiatibus vastis subducet urbes, tremoribus quatiet, et ex infimo pestilentiae halitus mittet, et inundationibus, quidquid habitatur, obducet: necabitque omne animal orbe submerso, et ignibus vastis torrebit incendetque mortalia. 6. Et quum tempus advenerit, quo se mundus renovaturus exstinguat: viribus ista se suis caedent, et sidera sideribus incurrent, et omni flagrante materia, uno igne, quidquid nunc ex disposito lucet, ardebit. Nos quoque felices animae, et aeterna sortitae, quum Deo visum erit iterum ista moliri, labentibus cunctis, et ipsae parva ruinae ingentis accessio, in antiqua elementa vertemur. Felicem filium tuum, Marcia, qui ista iam novit."

DE
PROVIDENTIA
SIVE
QUARE BONIS VIRIS MALA ACCIDANT
QUUM SIT PROVIDENTIA.

Quaesisti a me, Lucili, quid ita, si Providentiâ mundus ageretur, multa bonis viris acciderent mala? Hoc commodius in contextu operis redderetur, quum praeesse universis providentiam probaremus, et interesse nobis Deum: sed quoniam a toto particulam revelli placet, et unam contradictionem, manente lite integra, solvere; faciam rem non difficilem, causam deorum agam. 2. Supervacuum est in praesentia ostendere, non sine aliquo custode tantum opus stare, nec hunc siderum certum discursum fortuiti impetus esse, et quae casus incitat, saepe turbari et cito arietare: hanc inoffensam velocitatem procedere aeternae legis imperio, tantum rerum terra marique gestantem, tantum clarissimorum luminum et ex dispositione lucentium: non esse materiae errantis hunc ordinem, neque quae temere coierunt, tanta arte pendere, ut terrarum gravissimum pondus sedeat immotum, et circa se properantis coeli fugam spectet; ut

infusa vallibus maria molliant terras, nec ullum incrementum fluminum sentiant; ut ex minimis seminibus nascantur ingentia. 3. Ne illa quidem quae videntur confusa et incerta, pluvias dico nubesque, et elisorum fulminum iactus, et incendia ruptis montium verticibus effusa, tremores labantis soli, et alia quae tumultuosa pars rerum circa terras movet, sine ratione; quamvis subita sint, accidunt: sed suas et illa causas habent non minus, quam quae alienis locis conspecta miracula sunt, ut in mediis fluctibus calentes aquae, et nova insularum in vasto exsilientium mari spatia. 4. Iam vero si quis observaverit nudari litora pelago in se recedente, eademque intra exiguum tempus operiri, credet caeca quadam volutatione modo contrahi undas, et introrsum agi, modo erumpere, et magno cursu repetere sedem suam: quum illae interim portionibus crescunt, et ad horam ac diem subeunt, ampliores minoresque, prout illas lunare sidus elicuit, ad cuius arbitrium oceanus exundat? Suo ista tempori reserventur: eo quidem magis, quod tu non dubitas de providentia, sed quereris. 5. In gratiam te reducam cum diis, adversus optimos optimis. Neque enim rerum natura patitur, ut unquam bona bonis noceant. Inter bonos viros ac Deum amicitia est, conciliante virtute. Amicitiam dico? immo etiam necessitudo et similitudo: quoniam quidem bonus ipse tempore tantum a Deo differt, discipulus eius, aemulatorque, et vera progenies: quem parens ille magnificus, virtutum non lenis exactor, sicut severi patres, durius educat. 6. Itaque quum videris bonos viros acceptosque diis, laborare, sudare, per arduum ascendere, malos autem lascivire, et voluptatibus fluere; cogita filiorum nos modestia delectari, vernularum licentia: illos disciplina tristiori contineri, horum ali audaciam. Idem tibi de Deo

liqueat! bonum virum in deliciis non habet: experitur, indurat, sibi illum praeparat.

II. „Quare multa bonis viris adversa eveniunt?“ Nihil accidere bono viro mali potest. Non miscentur contraria. Quemadmodum tot amnes, tantum superne deiectorum imbrium, tanta medicatorum vis fontium, non mutant saporem maris, nec remittunt quidem: ita adversarum impetus rerum viri fortis non vertit animum. Manet in statu, et quidquid evenit, in suum colorem trahit. Est enim omnibus externis potentior: nec hoc dico, non sentit illa: sed vincit, et alioquin quietus placidusque, contra incurrentia attollitur. 2. Omnia adversa, exercitationes putat. Quis autem, vir modo, et erectus ad honesta, non est laboris appetens iusti, et ad officia cum periculo promtus? cui non industrioso otium poena est? Athletas videmus, quibus virium cura est, cum fortissimis quibusque confligere, et exigere ab his, per quos certamini praeparantur, ut totis contra ipsos viribus utantur: caedi se vexarique patiuntur, et si non inveniunt singulos pares, pluribus simul obiiciuntur. 3. Marcet sine adversario virtus. Tunc apparet quanta sit, quantum valeat, quantumque polleat, quum, quid possit, patientia ostendit. Scias licet, idem viris bonis esse faciendum, ut dura ac difficilia non reformident, nec de fato querantur. Quidquid accidit, boni consulant, in bonum vertant. Non quid, sed quemadmodum feras, interest. Non vides, quanto aliter patres, aliter matres indulgeant? Illi excitari iubent liberos ad studia obeunda mature; feriatis quoque diebus non patiuntur esse otiosos, et sudorem illis, et interdum lacrimas, excutiunt: at matres fovere in sinu, continere in umbra volunt; nunquam flere, nunquam tristari, nunquam laborare. 4. Patrium habet Deus adversus bonos viros animum, et illos fortiter amat: et, „Operibus,“ inquit, „do-

„loribus, ac damnis exagitentur, ut verum colligant „robur!“ Languent per inertiam saginata, nec labore tantum, sed motu, et ipso sui onere deficiunt. Non fert ullum ictum illaesa felicitas: at ubi assidua fuit cum incommodis suis rixa, callum per iniurias ducit, nec ulli malo cedit: sed etiamsi occiderit, de genu pugnat. 5. Miraris tu, si Deus ille bonorum amantissimus, qui illos quam optimos esse atque excellentissimos vult, fortunam illis cum qua exerceantur assignat? Ego vero non miror, si quando impetum capiunt dii spectandi magnos viros, colluctantes cum aliqua calamitate. Nobis interdum voluptati est, si adolescens constantis animi irruentem feram venabulo excepit, si leonis incursum interritus pertulit: tantoque spectaculum est gratius, quanto id honestior fecit. 6. Non sunt ista, quae possunt deorum in se vultum convertere, sed puerilia, et humanae oblectamenta levitatis. Ecce spectaculum dignum, ad quod respiciat intentus operi suo Deus: ecce par Deo dignum, vir fortis cum mala fortuna compositus, utique si et provocavit. Non video, inquam, quid habeat in terris Iupiter pulchrius, si convertere animum velit, quam ut spectet Catonem, iam partibus non semel fractis, stantem nihilominus inter ruinas publicas rectum. 7. Licet, inquit, omnia in unius ditionem concesserint, custodiantur legionibus terrae, classibus maria, Caesarianus portas miles obsideat; Cato, qua exeat, habet. Una manu latam libertati viam faciet: ferrum istud, etiam civili bello purum et innoxium, bonas tandem ac nobiles edet operas: libertatem, quam patriae non potuit, Catoni dabit. Aggredere, anime, diu meditatum opus; eripe te rebus humanis. 8. Iam Petreius et Iuba concurrerunt, iacentque alter alterius manu caesi. Fortis et egregia fati conventio, sed quae non deceat magnitudinem nostram! Tam turpe est Catoni, mortem ab

ullo petere, quam vitam. Liquet mihi, cum magno spectasse gaudio deos, quum iam ille vir, acerrimus sui vindex, alienae saluti consulit, et instruit discedentium fugam: dum etiam studia nocte ultima tractat, dum gladium sacro pectori infigit, dum viscera spargit, et illam sanctissimam animam, indignamque quae ferro contaminaretur, manu educit. 9. Inde crediderim fuisse parum certum et efficax vulnus. Non fuit Diis immortalibus satis, spectare Catonem semel: retenta ac revocata virtus est, ut in difficiliori parte se ostenderet. Non enim tam magno animo mors initur, quam repetitur. Quidni libenter spectarent alumnum suum, tam claro ac memorabili exitu evadentem? Mors illos consecrat, quorum exitum et qui timent, laudant.

III. Sed iam procedente oratione ostendam, quam non sint, quae videntur, mala. Nunc illud dico, ista quae tu vocas aspera, quae adversa et abominanda, primum pro ipsis esse, quibus accidunt; deinde pro universis; quorum maior diis cura est, quam singulorum: post haec, volentibus accidere; ac dignos malo esse, si nolint. His adiiciam, fato ista fieri, et recte eadem lege bonis evenire, quâ sunt boni: persuadebo inde tibi, ne unquam boni viri miserearis: potest enim miser dici, non potest esse. 2. Difficillimum ex omnibus quae proposui, videtur quod primum dixi: pro ipsis esse quibus eveniunt ista, quae horremus ac tremimus. Pro ipsis est, inquis, in exsilium proiici, in egestatem deduci liberos, coniugem efferre, ignominiâ affici, debilitari? Si miranis, hoc pro aliquo esse, miraberis quosdam ferro et igne urari, nec minus fame ac siti. Sed si cogitaveris tecum, remedii causa quibusdam et radi ossa et legi, et extrahi venas, et quaedam amputari membra, quae sine totius pernicie corporis haerere non poterant: hoc quoque patieris probari tibi, quaedam incommo-

da pro his esse, quibus accidunt: tam mehercules, quam quaedam quae laudantur atque appetuntur, contra eos esse, quos delectaverunt, simillima cruditatibus ebrietatibusque et ceteris, quae necant per voluptatem. 3. Inter multa magnifica Demetrii nostri, et haec vox est, a qua recens sum: sonat adhuc, et vibrat in auribus meis. „Nihil," inquit, „mihi „videtur infelicius eo, cui nihil unquam evenit adversi." Non licuit enim illi se experiri. Ut ex voto illi fluxerint omnia, ut ante votum, male tamen de illo dii iudicaverunt; indignus visus est, a quo vinceretur aliquando fortuna, quae ignavissimum quemque refugit, quasi dicat: Quid ego istum mihi adversarium assumam? Statim arma submittet. Non opus est in illum tota potentia mea; levi comminatione pelletur: non potest sustinere vultum meum. 4. Alius circumspiciatur, cum quo conferre possimus manum: pudet congredi cum homine vinci parato. Ignominiam iudicat gladiator, cum inferiore componi: et scit eum sine gloria vinci, qui sine periculo vincitur. Idem facit fortuna, fortissimos sibi pares quaerit, quosdam fastidio transit. Contumacissimum quemque et rectissimum aggreditur, adversus quem vim suam intendat. 5. Ignem experitur in Mucio, paupertatem in Fabricio, exsilium in Rutilio, tormenta in Regulo; venenum in Socrate, mortem in Catone. Magnum exemplum, nisi mala fortuna, non invenit. Infelix est Mucius, quod dextera ignes hostium premit, et ipse a se exigit erroris sui poenas? quod Regem, quem armata manu non potuit, exusta fugat? Quid ergo? felicior esset, si in sinu amicae foveret manum? 6. Infelix est Fabricius, quod rus suum, quantum a republica vacavit, fodit? quod bellum tam cum Pyrrho, quam cum divitiis gerit? quod ad focum coenat illas ipsas radices et herbas, quas in agro triumphalis senex vulsit? Quid ergo? felicior esset,

si in ventrem suum longinqui litoris pisces, et peregrina aucupia congereret? si conchyliis superi atque inferi maris, pigritiam stomachi nauseantis erigeret? si ingenti pomorum strue cingeret primae formae feras, captas multa caede venantium? 7. Infelix est Rutilius, quod qui illum damnaverunt, causam dicent omnibus seculis? quod aequiore animo passus est se patriae eripi, quam sibi exsilium? quod Sullae dictatori solus aliquid negavit, et revocatus non tantum retro cessit, sed longius fugit? Viderint, inquit, isti, quos Romae deprehendit felicitas tua. Videant largum in foro sanguinem, et supra Servilium lacum (id enim proscriptionis Sullanae spoliarium est) senatorum capita, et passim vagantes per urbem percussorum greges: et multa millia civium Romanorum, uno loco post fidem, immo per ipsam fidem trucidata. Videant ista, qui exsulare non possunt! 8. Quid ergo? felix est L. Sulla, quod illi descendenti ad forum gladio submovetur, quod capita consularium virorum patitur appendi, et pretium caedis per quaestorem ac tabulas publicas numerat? Et haec omnia facit ille, qui legem Corneliam tulit! Veniamus ad Regulum: quid illi fortuna nocuit, quod illum documentum fidei, documentum patientiae fecit? Figunt cutem clavi, et quocunque fatigatum corpus reclinavit, vulneri incumbit, et in perpetuam vigiliam suspensa sunt lumina. 9. Quanto plus tormenti, tanto plus erit gloriae. Vis scire, quam non poeniteat hoc pretio aestimasse virtutem? Refice tu illum, et mitte in senatum: eandem sententiam dicet. Feliciorem ergo tu Maecenatem putas, cui amoribus anxio, et morosae uxoris quotidiana repudia deflenti, somnus per symphoniarum cantum, ex longinquo lene resonantium, quaeritur? Mero se licet sopiat, et aquarum fragoribus avocet, et mille voluptatibus mentem anxiam fallat: tam vigilabit in pluma, quam illo in

cruce. Sed illi solatium est, pro honesto dura tolerare, et ad causam a patientia respicit: hunc voluptatibus marcidum, et felicitate nimia laborantem, magis his quae patitur vexat causa patiendi. 10. Non usque eo in possessionem generis humani vitia venerunt, ut dubium sit, an electione fati data plures Reguli nasci, quam Maecenates velint. Aut si quis fuerit, qui audeat dicere, Maecenatem se quam Regulum nasci maluisse: idem iste, taceat licet, nasci se Terentiam maluit. Male tractatum Socratem iudicas, quod illam potionem publice mixtam, non aliter quam medicamentum immortalitatis obduxit, et de morte disputavit usque ad ipsam? male cum illo actum est, quod gelatus est sanguis, ac paulatim frigore inducto venarum vigor constitit? 11. Quanto magis huic invidendum est, quam illis quibus gemma ministratur, quibus exoletus omnia pati doctus, exsectae virilitatis, aut dubiae, suspensam auro nivem diluit? Hi quidquid biberint, vomitu remetientur tristes, et bilem suam regustantes: at ille, venenum laetus et libens hauriet. Quod ad Catonem pertinet, satis dictum est: summamque illi felicitatem contigisse, consensus hominum fatebitur: quem sibi rerum natura delegit, cum quo metuenda collideret. 12. „Inimicitiae potentum graves sunt? opponatur „simul Pompeio, Caesari, Crasso. Grave est, a de„terioribus honore anteiri? Vatinio postferatur. „Grave est, civilibus bellis interesse? toto terrarum „orbe pro causa bona tam infeliciter, quam pertina„citer, militet. Grave est, sibi manus afferre? faciat. „Quid per hoc consequar? ut omnes sciant, non esse „haec mala, quibus ego dignum Catonem putavi.“

IV. Prospera in plebem ac vilia ingenia deveniunt: at calamitates terroresque mortalium sub iugum mittere, proprium magni viri est. Semper vero esse felicem, et sine morsu animi transire vitam,

ignorare est rerum naturae alteram partem. Magnus es vir: sed unde scio, si tibi fortuna non dat facultatem exhibendae virtutis? 2. Descendisti ad Olympia: si nemo praeter te, coronam habes, victoriam non habes. Non gratulor tanquam viro forti, sed tanquam consulatum praeturamve adepto: honore auctus es. 3. Idem dicere et bono viro possum, si illi nullam occasionem difficilior casus dedit, in qua una vim sui animi ostenderet: miserum te iudico, quod nunquam fuisti miser; transisti sine adversario vitam. Nemo sciet, quid potúeris: ne tu quidem ipse. Opus est enim ad notitiam sui, experimento. Quod quisque posset, nisi tentando non didicit. Itaque quidam ultro se cessantibus malis obtulerunt, et virtuti iturae in obscurum occasionem, per quam emitesceret, quaesierunt. 4. Gaudent, inquam, magni viri aliquando rebus adversis, non aliter quam fortes milites bellis. [Triumpho] ego mirmillonem sub C. Caesare de raritate munerum audivi querentem: „Quam bella," inquit, „aetas perit!" Avida est periculi virtus, et quo tendat, non quid passura sit, cogitat: quoniam et quod passura est, gloriae pars est. Militares viri gloriantur vulneribus, laeti fluentem meliori casu sanguinem ostentant. Idem licet fecerint, qui integri revertuntur ex acie, magis spectatur qui saucius redit. 5. Ipsis, inquam, Deus consulit, quos esse quam honestissimos cupit, quoties illis materiam praebet aliquid animose fortiterque faciendi: ad quam rem opus est aliqua rerum difficultate. Gubernatorem in tempestate, in acie militem intelligas. Unde possum scire, quantum adversus paupertatem tibi animi sit, si divitiis diffluis? Unde possum scire, quantum adversus ignominiam et infamiam, odiumque populare, constantiae habeas, si inter plausus senescis? si te inexpugnabilis, et inclinatione quadam mentium pronus favor sequitur? 6. Unde scio,

quam aequo animo laturus sis orbitatem, si, quoscunque sustulisti, vides? Audivi te quum alios consolareris: tunc conspexissem, si te ipse consolatus esses, si te ipse dolere vetuisses. Nolite, obsecro vos, expavescere ista, quae dii immortales velut stimulos admovent animis! Calamitas virtutis occasio est. Illos merito quis dixerit miseros, qui nimia felicitate torpescunt, quos velut in mari lento tranquillitas iners detinet. 7. Quidquid illis inciderit, novum veniet. Magis urgent saeva inexpertos. Grave est tenerae cervici iugum. Ad suspicionem vulneris tiro pallescit: audaciter veteranus cruorem suum spectat, qui scit se saepe vicisse post sanguinem. Hos itaque Deus, quos probat, quos amat, indurat, recognoscit, exercet: eos autem quibus indulgere videtur, quibus parcere, molles venturis malis servat. Erratis enim, si quem iudicatis exceptum: veniet ad illum diu felicem sua portio. 8. Quisquis videtur dimissus esse, dilatus est. Quare Deus optimum quemque aut mala valetudine, aut aliis incommodis, afficit? Quare in castris quoque periculosa fortissimis imperantur? Dux lectissimos mittit, qui nocturnis hostes aggrediantur insidiis, aut explorent iter, aut praesidium loco deiiciant. Nemo eorum qui exeunt, dicit, „Male de me imperator meruit:“ sed, „Bene iudicavit.“ Idem dicant quicunque iubentur pati timidis ignavisque flebilia: Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati. Fugite delicias: fugite enervatam felicitatem, qua animi permadescunt, nisi aliquid intervenit, quod humanae sortis admoneat, velut perpetua ebrietate sopiti. 9. Quem specularia semper ab adflatu vindicarunt, cuius pedes inter fomenta subinde mutata tepuerunt, cuius coenationes subditus et parietibus circumfusus calor temperavit, hunc levis aura non sine periculo strin-

get. Quum omnia, quae excesserunt modum, noceant: periculosissima felicitatis intemperantia est. Movet cerebrum, in vanas mentem imagines evocat, multum inter falsum ac verum mediae caliginis fundit. 10. Quidni satius sit, perpetuam infelicitatem, quae advocat ad virtutem, sustinere, quam infinitis atque immodicis bonis rumpi? Levior ieiunio mors est: cruditate dissiliunt. Hanc itaque rationem dii sequuntur in bonis viris, quam in discipulis suis praeceptores: qui plus laboris ab his exigunt, in quibus certior spes est. Numquid tu invisos esse Lacedaemoniis liberos suos credis, quorum experiuntur indolem publice verberibus admotis? ipsi illos patres adhortantur, ut ictus flagellorum fortiter perferant, et laceros ac semianimes rogant, perseverent vulnera praebere vulneribus. 11. Quid mirum, si dure generosos spiritus Deus tentat? Nunquam virtutis molle documentum est. Verberat nos et lacerat fortuna? patiamur: non est saevitia: certamen est. Quo saepius adierimus, fortiores erimus. Solidissima pars est corporis, quam frequens usus agitavit. Praebendi fortunae sumus, ut contra ipsam ab ipsa duremur. Paulatim nos sibi pares faciat. Contemtum periculorum assiduitas perielitandi dabit. Sic sunt nauticis corpora ferendo mari dura: agricolis manus tritae: ad excutienda tela militares lacerti valent: agilia sunt membra cursoribus. Id in quoque solidissimum est, quod exercuit. 12. Ad contemnendam malorum potentiam, animus patientia pervenit: quae quid in nobis efficere possit, scies, si adspexeris, quantum nationibus nudis et inopia fortioribus, labor praestet. Omnes considera gentes, in quibus Romana pax desinit: Germanos dico, et quidquid circa Istrum vagarum gentium occursat. Perpetua illos hiems, triste coelum premit, maligne solum sterile sustentat, imbrem culmo aut fronde

defendunt, super durata glacie stagna persultant, in alimentum feras captant. 13. Miseri tibi videntur? nihil miserum est, quod in naturam consuetudo perduxit. Paulatim enim voluptati sunt, quae necessitate coeperunt. Nulla illis domicilia, nullae sedes sunt, nisi quas lassitudo in diem posuit; vilis, et hic quaerendus manu, victus; horrenda iniquitas coeli, intecta corpora: hoc quod tibi calamitas videtur, tot gentium vita est. 14. Quid miraris bonos viros, ut confirmentur, concuti? Non est arbor solida, nec fortis, nisi in quam frequens ventus incursat: ipsa enim vexatione constringitur, et radices certius figit. Fragiles sunt, quae in aprica valle creverunt. Pro ipsis ergo bonis viris est, ut esse interriti possint, multum inter formidolosa versari, et aequo animo ferre quae non sunt mala, nisi mala sustinenti.

V. Adhice nunc, quod pro omnibus est, optimum quemque, ut ita dicam, militare, et edere operas. Hoc est propositum Deo, quod sapienti viro, ostendere haec quae vulgus appetit, quae reformidat, nec bona esse nec mala: apparebunt autem bona esse, si illa non nisi bonis viris tribuerit; et mala esse, si malis tantum irrogaverit. Detestabilis erit caecitas, si nemo oculos perdiderit, nisi cui eruendi sunt. Itaque careant luce Appius et Metellus. 2. Non sunt divitiae bonum. Itaque habeat illas et Ellius leno: ut homines pecuniam quum in templis consecraverint, videant et in fornice. Nullo modo magis potest Deus concupita traducere, quam si illa ad turpissimos defert, ab optimis abigit. „At iniquum est, „bonum virum debilitari, aut configi, aut alligari; „malos integris corporibus solutos ac delicatos in„cedere.“ 3. Quid porro? non est iniquum, fortes viros arma sumere, et in castris pernoctare, et pro vallo obligatis stare vulneribus: interim in urbe securos esse, percisos et professos impudicitiam? Quid

porro? non est iniquum, nobilissimas virgines ad sacra facienda noctibus excitari, altissimo somno inquinatas frui? Labor optimos citat. Senatus per totum diem saepe consulitur, quum illo tempore vilissimus quisque, aut in campo otium suum oblectet, aut in popina lateat, aut tempus in aliquo circulo terat. Idem in hac magna republica fit: boni viri laborant, impendunt, impenduntur, et volentes quidem: non trahuntur a fortuna, sequuntur illam, et aequant gradus. Si scissent, antecessissent. 4. Hanc quoque animosam Demetrii fortissimi viri vocem audisse me memini: „Hoc unum," inquit, „dii immortales, „de vobis queri possum, quod non ante mihi voluntatem vestram notam fecistis. Prior enim ad ista „venissem, ad quae nunc vocatus adeum. Vultis liberos sumere? illos vobis sustuli. Vultis aliquam „partem corporis? sumite. Non magnam rem pro„mitto: cito totum relinquam. Vultis spiritum? „Quidni? nullam moram faciam, quominus recipia„tis, quod dedistis: a volente feretis, quidquid pe„tieritis. Quid ergo est? maluissem offerre, quam „tradere. Quid opus fuit auferre? accipere potui„stis. Sed ne nunc quidem auferetis: quia nihil eripitur, nisi retinenti. Nihil cogor, nihil patior in„vitus: nec servio Deo, sed assentio: eo quidem ma„gis, quod scio omnia certa et in aeternum dicta lege „decurrere." 5. Fata nos ducunt, et quantum cuique restet, prima nascentium hora disposuit. Causa pendet ex causa; privata ac publica longus ordo rerum trahit. Ideo fortiter omne ferendum est: quia non, ut putamus, incidunt cuncta, sed veniunt. Olim constitutum est, quid gaudeas, quid fleas: et quamvis magno videatur varietate singulorum vita distingui, summa in unum venit: accepimus peritura perituri. 6. Quid ita indignamur? quid querimur? ad hoc parati sumus. Utatur, ut vult, suis natura corpo-

ribus: nos laeti ad omnia et fortes cogitemus, nihil perire de nostro. Quid est boni viri? praebere se fato. Grande solatium est, cum universo rapi. Quidquid est quod nos sic vivere iussit, sic mori: eadem necessitate et deos alligat. Irrevocabilis humana pariter ac divina cursus vehit. Ille ipse omnium conditor ac rector scripsit quidem fata, sed sequitur. Semper paret, semel iussit. 7. „Quare tamen Deus tam iniquus in distributione fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, et acerba funera adscriberet?" Non potest artifex mutare materiem: haec passa est. Quaedam separari a quibusdam non possunt; cohaerent, individua sunt. Languida ingenia, et in somnum itura, aut in vigiliam somno simillimam, inertibus nectuntur elementis: ut efficiatur vir cum cura dicendus, fortiore fato opus est. Non erit illi planum iter: sursum oportet ac deorsum eat, fluctuetur, ac navigium in turbido regat: contra fortunam illi tenendus est cursus. 8. Multa accident dura, aspera, sed quae molliat et complaneat ipse. Ignis aurum probat, miseria fortes viros. Vide quam alte ascendere debeat virtus: scies, illi non per secura vadendum esse.

Ardua prima via est, et qua vix mane recentes
Enitantur equi: medio est altissima caelo:
Unde mare et terras ipsi mihi saepe videre
Fit timor, et pavida trepidat formidine pectus.
Ultima prona via est, et eget moderamine certo.
Tunc etiam, quae me subiectis exoipit undis,
Ne ferar in praeceps, Tethys solet ipsa vereri.

9. Haec quum audisset ille generosus adolescens, „Placet," inquit, „via: escendo: est tanti per ista ire casuro." Non desinit acrem animum metu territare:

Utque viam teneas, nulloque errore traharis,
Per tamen adversi gradieris cornua Tauri,
Aemoniosque arcus, violentique ora Leonis.

Post haec ait: Iunge datos currus! his quibus deterreri me putas, incitor: libet illic stare, ubi ipse sol trepidat. Humilis et inertis est, tuta sectari: per alta virtus it.

VI. „Quare tamen bonis viris patitur aliquid mali Deus fieri?" Ille vero non patitur. Omnia mala ab illis removit, scelera et flagitia, et cogitationes improbas, et avida consilia, et libidinem caecam, et alieno imminentem avaritiam: ipsos tuetur ac vindicat. Numquid hoc quoque a Deo aliquis exigit, ut bonorum virorum etiam sarcinas servet? Remittunt ipsi hanc Deo curam: externa contemnunt. Democritus divitias proiecit, onus illas bonae mentis existimans: quid ergo miraris, si id Deus bono accidere patitur, quod vir bonus aliquando vult sibi accidere? 2. „Filios amittunt viri boni." Quidni, quum aliquando et ipsi occidant? „In exsilium mittuntur." Quidni, quum aliquando ipsi patriam non repetituri relinquant? „Occiduntur." Quidni, quum aliquando ipsi sibi manus afferant? „Quare quaedam dura patiuntur?" Ut alios pati doceant: nati sunt in exemplar. 3. Puta itaque Deum dicere: „Quid habetis, quod de me queri possitis vos, quibus recta placuerunt? Aliis bona falsa circumdedi, et animos inanes velut longo fallacique somnio lusi: auro illos, argento et ebore ornavi: intus boni nihil est. Isti, quos pro felicibus aspicitis, si non, qua occurrunt, sed qua latent, videritis, miseri sunt, sordidi, turpes, ad similitudinem parietum suorum extrinsecus culti. Non est ista solida et sincera felicitas: crusta est, et quidem tenuis. 4. Itaque dum illis licet stare, et ad arbitrium suum ostendi, nitent et imponunt: quum aliquid incidit, quod disturbet ac detegat, tunc apparet, quantum altae ac verae foeditatis alienus splendor absconderit. Vobis dedi bona certa, mansura: quanto magis versaveritis, et

undique inspexeritis, meliora maioraque. Permisi vobis, metuenda contemnere, cupiditates fastidire. Non fulgetis extrinsecus: bona vestra introrsus obversa sunt. Sic mundus exteriora contemsit, spectaculo sui laetus. Intus omne posui bonum: non egere felicitate, felicitas vestra est. 5. „At multa inci„dunt tristia, horrenda, dura toleratu!“ Quia non poteram vos istis subducere, animos vestros adversus omnia armavi. Ferte fortiter: hoc est, quo Deum antecedatis. Ille extra patientiam malorum est, vos supra patientiam. Contemnite paupertatem: nemo tam pauper vivit, quam natus est. Contemnite dolorem: aut solvetur, aut solvet. Contemnite fortunam: nullum illi telum, quo feriret animum, dedi. Contemnite mortem: quae vos aut finit, aut transfert. 6. Ante omnia cavi, ne quis vos teneret invitos: patet exitus. Si pugnare non vultis, licet fugere. Ideoque ex omnibus rebus, quas esse vobis necessarias volui, nihil feci facilius, quam mori. Prono animam loco posui: trahitur. Attendite modo, et videbitis, quam brevis ad libertatem, et quam expedita ducat via. Non tam longas in exitu vobis, quam intrantibus, moras posui: alioqui magnum in vos regnum fortuna tenuisset, si homo tam tarde moreretur, quam nascitur. 7. Omne tempus, omnis vos locus doceat, quam facile sit renuntiare naturae, et munus suum illi impingere. Inter ipsa altaria et solemnes sacrificantium ritus, dum optatur vita, mortem condiscite. Corpora opima taurorum exiguo concidunt vulnere, et magnarum virium animalia humanae manus ictus impellit. Tenui ferro commissura cervicis abrumpitur: et quum articulus ille, qui caput collumque connectit, incisus est, tanta illa moles corruit. 8. Non in alto latet spiritus, nec utique ferro eruendus est: non sunt vulnere impresso penitus scrutanda praecordia: in proximo mors est. Non certum ad

hos ictus destinavi locum: quacunque pervium est. Ipsum illud quod vocatur mori, quo anima discedit a corpore, brevius est, quam ut sentiri tanta velocitas possit. Sive fauces nodus elisit; sive spiramentum aqua praeclusit; sive in caput lapsos subiacentis soli duritia comminuit; sive haustus ignis cursum animae remeantis interscidit: quidquid est, properat. Ecquid erubescitis? Quod tam cito fit, timetis diu?

DE
TRANQUILLITATE ANIMI
AD ANNAEUM SERENUM.

Inquirenti mihi in me quaedam vitia apparebant, Seneca, in aperto posita, quae manu prenderem: quaedam obscuriora, et in recessu: quaedam non continua, sed ex intervallis redeuntia, quae vel molestissima dixerim, ut hostes vagos, et ex occasionibus assilientes, per quos neutrum licet, nec tanquam in bello paratum esse, nec tanquam in pace securum. Illum tamen habitum in me maxime deprehendo (quare enim non verum, ut medico, fatear?) nec bona fide liberatum iis, quae timebam et oderam, nec rursus obnoxium. 2. In statu ut non pessimo, ita maxime querulo et moroso positus sum: nec aegroto, nec valeo. Non est quod dicas, omnium virtutum tenera esse principia: tempore ipsis duramentum et

robur accedere. Non ignoro, etiam quae in speciem laborant, dignitatem dico, et eloquentiae famam, et quidquid ad alienum suffragium venit, mora convalescere: et quae veras vires parant, et quae ad placendum fuco quodam subornantur, exspectant annos, donec paulatim colorem diuturnitas ducat: sed ego vereor, ne consuetudo, quae rebus affert constantiam, hoc vitium in me altius figat. 3. Tam bonorum quam malorum longa conversatio amorem induit. Haec animi inter utrumque dubii, nec ad recta fortiter, nec ad prava vergentis, infirmitas qualis sit, non tam semel tibi possum quam per partes ostendere. Dicam quae accidant mihi: tu morbo nomen invenies. 4. Tenet me summus amor parcimoniae, fateor: placet non in ambitionem cubile compositum, non ex arcula prolata vestis, non mille ponderibus aut tormentis splendere cogentibus pressa: sed domestica et vilis, nec servata, nec sumenda sollicite: placet cibus, quem nec parent familiae, nec spectent: non ante multos imperatus dies; nec multorum manibus ministratus, sed parabilis facilisque, nihil habens arcessiti pretiosive, ubilibet non defuturus, nec patrimonio gravis, nec corpori, nec rediturus qua intraverat. Placet minister incultus et rudis vernula: argentum grave rustici patris, sine ullo opere et nomine artificis; et mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones civitati nota: sed in usum posita, quae nullius convivae oculos nec voluptate moretur, nec accendat invidia. 5. Quum bene ista placuerunt, praestringit animum apparatus alicuius paedagogii, diligentius, quam in tralatu, vestita, et auro culta mancipia, et agmen servorum nitentium. Iam domus, etiam qua calcatur, pretiosa, et divitiis per omnes angulos dissipatis, tecta ipsa fulgentia, et assectator comesque patrimoniorum

pereuntium populus. Quid perlucentes ad imum aquas, et circumfluentes ipsa convivia? quid epulas loquar, scena sua dignas? 6. Circumfudit me ex longo frugalitatis situ venientem multo splendore luxuria, et undique circumsonuit. Paulum titubat acies: facilius adversus illam animum, quam oculos attollo. Recedo itaque non peior, sed tristior: nec inter illa frivola mea tam altus incedo, tacitusque morsus subit, et dubitatio, numquid illa meliora sint. Nihil horum me mutat, nihil tamen non concutit. Placet vim praeceptorum sequi, et in mediam ire Rempublicam: placet honores fascesque, non purpura aut virgis adductum capessere, sed ut amicis propinquisque, et omnibus civibus, omnibus deinde mortalibus paratior utiliorque sim. 7. Propius compositus sequor Zenonem, Cleanthem, Chrysippum: quorum tamen nemo ad Rempublicam accessit, nemo non misit. Ubi aliquid animum, insolitum arietari, percussit, ubi aliquid occurrit, aut indignum (ut in omni vita humana multa sunt) aut parum ex facili fluens, aut multum temporis res non magno aestimandae poposcerunt, ad otium convertor, et quemadmodum pecoribus, fatigatis quoque, velocior domum gradus est: placet intra parietes suos vitam coërcere. 8. Nemo ullum auferat diem, nihil dignum tanto impendio redditurus. Sibi ipse animus haereat, se colat, nihil alieni agat, nihil quod ad iudicem spectet: ametur expers publicae privataeque curae tranquillitas. Sed ubi lectio fortior erexit animum, et aculeos subdiderunt exempla nobilia: prosilire libet in forum, commodare alteri vocem, alteri operam, etsi nihil profuturam, tamen conaturam prodesse: alicuius coërcere in foro superbiam, male secundis rebus elati. 9. In studiis, puto mehercule, melius esse, res ipsas intueri et harum causa loqui, ceterum verba rebus permittere, ut qua duxerint

hac inelaborata sequatur oratio. Quid opus est seculis duratura componere? Vis tu nunc id agere, ne te posteri taceant? Morti natus es: minus molestiarum habet funus tacitum. Itaque occupandi temporis causa, in usum tuum, non in praeconium, aliquid simplici stylo scribe: minore labore opus est studentibus in diem. 10. Rursus, ubi se animus cogitationis magnitudine levavit, ambitiosus in verba est, altiusque ut spirare, ita eloqui gestit, et ad dignitatem rerum exit oratio: oblitus tum legis pressiorisque iudicii, sublimis feror, et ore iam non meo. Ne singula diutius persequar, in omnibus rebus haec me sequitur bonae mentis infirmitas: cui ne paulatim defluam vereor, aut quod est solicitius, ne semper casuro similis pendeam, et plus fortasse sit, quam quod ipse provideo: familiariter enim domestica aspicimus, et semper iudicio favor officit. 11. Puto, multos potuisse ad sapientiam pervenire, nisi putassent se pervenisse, nisi quaedam in se dissimulassent, quaedam apertis oculis transiluissent. Non est enim, quod nos magis aliena iudices adulatione perire, quam nostra. Quis sibi verum dicere ausus est? quis non inter laudantium blandientiumque positus greges, plurimum tamen sibi ipse assentatus est? 12. Rogo itaque, si quod habes remedium, quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum putes me, qui tibi tranquillitatem debeam. Non esse periculosos motus animi, nec quidquam tumultuosi afferentes, scio. Ut vera tibi similitudine id de quo queror exprimam, non tempestate vexor, sed nausea. Detrahe ergo quidquid hoc est mali, et succurre in conspectu terrarum laboranti.

II. Quaero mehercule iamdudum, Serene, ipse tacitus, cui talem affectum animi similem putem: nec ullius propius admoverim exemplo, quam eorum qui ex longa et gravi valetudine expliciti, motiuncu-

his levibusque interim offensis perstringuntur, et quum reliquias effugerint, suspicionibus tamen inquietantur, medicisque iam sani manum porrigunt, et omnem calorem corporis sui calumniantur. Horum, Serene, non parum sanum est corpus, sed sanitati parum assuevit: sicut est quidam tremor etiam tranquilli maris, aut lacus, quum ex tempestate requievit. 2. Opus est itaque non illis durioribus, quae etiam transcurrimus, ut alicubi obstes tibi, alicubi irascaris, alicubi instes gravius; sed illud, quod ultimum venit, ut fidem tibi habeas, et recta ire via te credas, nihil avocatus transversis multorum vestigiis, passim discurrentium, quorundam circa ipsam errantium viam. 3. Quod desideras autem, magnum et summum est, Deoque vicinum, non concuti. Hanc stabilem animi sedem Graeci *Εὐθυμίαν* vocant, de qua Democriti volumen egregium est: ego Tranquillitatem voco. Nec enim imitari, et transferre verba ad illorum formam necesse est: res ipsa, de qua agitur, aliquo signanda nomine est, quod appellationis Graecae vim debet habere, non faciem. 4. Ergo quaerimus: quomodo animus semper aequali secundoque cursu eat, propitiusque sibi sit, et sua laetus adspiciat: et hoc gaudium non interrumpat, sed placido statu maneat, nec attollens se unquam, nec deprimens. Id Tranquillitas erit. Quomodo ad hanc perveniri possit, in universum quaeramus: sumes tu ex publico remedio, quantum voles. Totum interim vitium in medium protrahendum est, ex quo cognoscet quisque partem suam; simul tu intelliges, quanto minus negotii habeas cum fastidio tui, quam hi quos ad professionem speciosam alligatos, et sub ingenti titulo laborantes, in sua simulatione pudor magis, quam voluntas tenet. 5. Omnes in eadem causa sunt, et hi qui levitate vexantur, ac taedio, assiduaque mutatione propositi, quibus semper magis placet

quod reliquerunt: et illi, qui marcent et oscitantur. Adiice illos, qui non aliter, quam quibus difficilis somnus est, versant se, et hoc atque illo modo componunt, donec quietem lassitudine inveniant: statum vitae suae formando subinde, in eo novissime manent, in quo illos non mutandi odium, sed senectus ad novandum pigra deprehendit. Adiice et illos, qui non constantia in vita parum leves sunt, sed inertia. Vivunt, non quomodo volunt, sed quomodo coeperunt. Innumerabiles deinceps proprietates sunt, sed unus effectus vitii, displicere sibi. 6. Hoc oritur ab intemperie animi, et cupiditatibus timidis, aut parum prosperis, ubi aut non audent, quantum concupiscunt, aut non consequuntur, et in spem toti prominent, semper instabiles mobilesque: quod necesse est accidere pendentibus ad vota sua. Omni vita pendent, et inhonesta se ac difficilia docent, coguntque: et ubi sine praemio labor est, torquet illos irritum dedecus, nec dolent, prava sed frustra voluisse. 7. Tunc illos et poenitentia coepti tenet, et incipiendi timor, subrepitque illa iactatio animi, non invenientis exitum, quia nec cupiditatibus suis imperare, nec obsequi possunt; et cunctatio vitae parum se explicantis, et inter destituta vota torpentis animi situs. Quae omnia graviora sunt, ubi odio infelicitatis operosae ad otium perfugerunt, et ad secreta studia, quae pati non potest animus ad civilia erectus, agendique cupidus, et natura inquietus, parum scilicet in se solatiorum habens: ideoque detractis oblectationibus, quas ipsae occupationes discurrentibus praebent, domum, solitudinem, parietes non fert, invitus adspicit se sibi relictus. 8. Hinc illud est taedium, et displicentia sui, et nusquam residentis animi volutatio, et otii sui tristis atque aegra patientia: utique ubi causas fateri pudet, tormenta introrsus egit verecundia, in angusto inclusae cupidi-

tates, sine exitu, se ipsae strangulant. Inde moeror marcorque, et mille fluctus mentis incertae, quam inchoata habent suspensam, deplorata tristem: inde ille affectus otium suum detestantium, querentiumque nihil ipsos habere quod agant, et alienis incrementis inimicissima invidia. 9. Alit enim livorem infelix inertia: et omnes destrui cupiunt, quia se non potuerunt provehere: et ex hac deinde aversatione alienorum processuum, et suorum desperatione obirascens fortunae animus, et de seculo querens, et in anguloa se retrahens, et poenae incubans suae, dum taedet sui, pigetque. Natura enim humanus animus agilis est, et pronus ad motus: grata omnis illi excitandi se abstrahendique materia est; gratior pessimis quibusque ingeniis, quae occupationibus libenter deteruntur. 10. Ut ulcera quaedam nocituras manus appetunt, et tactu gaudent, et foedam corporum scabiem delectat, quidquid exasperat: non aliter dixerim his mentibus, in quas cupiditates velut mala ulcera eruperunt, voluptati esse laborem vexationemque. Sunt enim quaedam, quae corpus quoque nostrum cum quodam dolore delectant: ut, versare se, et mutare nondum fessum latus, et alio atque alio positu ventilari. 11. Qualis ille Homericus Achilles est, modo pronus, modo supinus, in varios habitus se ipse componens: quod proprium aegri est, nihil diu pati, et mutationibus ut remediis uti. Inde peregrinationes suscipiuntur vagae, et litora pererrantur, et modo mari se, modo terra experitur semper praesentibus infesta levitas. Nunc Campaniam petamus! iam delicata fastidio sunt: inculta videantur: Bruttios et Lucanos saltus persequamur! Aliquid tamen inter deserta amoeni requiratur, in quo luxuriosi oculi longo locorum horrentium squalore releventur. 12. Tarentum petatur, laudatusque portus, et hiberna coeli mitioris, et tecta vel antiquae satis opulenta

turbae. Iam flectamus cursum ad urbem: nimis diu a plausu et fragore aures vacaverunt: iuvat iam et humano sanguine frui. Aliud ex alio iter suscipitur, et spectacula spectaculis mutantur: ut ait Lucretius,

Hoc se quisque modo semper fugit.

13. Sed quid prodest, si non effugit? Sequitur se ipse, et urget gravissimus comes. Itaque scire debemus, non locorum vitium esse quo laboramus, sed nostrum. Infirmi sumus ad omne tolerandum, nec laboris patientes, nec voluptatis, nec nostrae, nec ullius rei diutius. Hoc quosdam egit ad mortem, quod proposita saepe mutando, in eadem revolvebantur, et non reliquerant novitati locum. Fastidio illis esse coepit vita, et ipse mundus: et subit illud rabidarum deliciarum: Quousque eadem?

III. Adversus hoc taedium quo auxilio putem utendum, quaeris. „Optimum erat (ut ait Athenodorus) actione rerum et Reipublicae tractatione et „officiis civilibus se detinere. Nam ut quidam sole, „et exercitatione, et cura corporis, diem educunt, „athletisque utilissimum est, lacertos suos, roburque „cui se uni dicaverunt, maiore temporis parte nutri„re: ita nobis animum ad rerum civilium certamen „parantibus, in opere esse, non longe pulcherrimum „est? Nam quum utilem se efficere civibus mortali„busque propositum habeat, simul et exercetur et „proficit, qui in mediis se officiis posuit, communia „privataque pro facultate administrans. — 2. Sed „quia in hac," inquit, tam insana hominum ambitio„ne, tot calumniatoribus in deterius recta torquenti„bus, parum tuta simplicitas est, et plus futurum „semper est quod obstet, quam quod succedat, a fo„ro quidem et publico recedendum est: sed habet, ubi „se etiam in privato lare explicet magnus animus: „nec, ut leonum animaliumque impetus caveis coër-

„cetur, sic hominum, quorum maxime in seducto „actiones sunt. 3. Ita tamen delituerit, ut, ubicun„que otium suum absconderit, prodesse velit et sin„gulis et universis, ingenio, voce, consilio. Nec „enim is solus Reipublicae prodest, qui candidatos „extrahit, et tuetur reos, et de pace belloque censet: „sed qui iuventutem exhortatur, qui in tanta bono„rum praeceptorum inopia, virtute instruit animos, „qui ad pecuniam luxuriamque cursu ruentes pren„sat ac retrahit, et si nihil aliud, certe moratur, in „privato publicum negotium agit. 4. An ille plus „praestat, qui inter peregrinos et cives, aut urbanus „praetor adeuntibus assessoris verba pronuntiat: „quam qui docet quid sit iustitia, quid pietas, quid „patientia, quid fortitudo, quid mortis contemtus, „quid deorum intellectus, quam gratuitum bonum „sit bona conscientia? Ergo si tempus in studia con„feras, quod subduxeris officiis, non deserueris, nec „munus detrectaveris. 5. Neque enim ille plus mili„tat, qui in acie stat, et cornu dextrum laevumque „defendit: sed et qui portas tuetur, et statione mi„nus periculosa, non otiosa tamen fungitur, vigilias„que servat, et armamentario praeest. Quae mini„steria quamvis incruenta sint, in numerum sti„pendiorum veniunt. Si te ad studia revocaveris, „omne vitae fastidium effugeris: nec noctem fieri „optabis taedio lucis, nec tibi gravis eris, nec aliis „supervacuus: multos in amicitiam attrahes, affluet„que ad te optimus quisque. 6. Nunquam enim quam„vis obscura virtus latet, sed mittit sui signa. Quis„quis dignus fuerit, vestigiis illam colliget. Nam si „omnem conversationem tollimus, et generi humano „renuntiamus, vivimusque in nos tantum conversi; se„quetur hanc solitudinem, omni studio carentem, „inopia rerum agendarum. Incipiemus aedificia alia „ponere, alia subvertere, et mare submovere, et aquas

„contra difficultates locorum ducere, et male dispen-
„sare tempus, quod nobis natura consumendum dedit.
„7. Alii parce illo utimur, alii prodige: alii sic im-
„pendimus, ut possimus rationem reddere: alii, ut
„nullas habeamus reliquias. Quare nihil turpius est,
„quam grandis natu senex, qui nullum aliud habet
„argumentum, quo se probet diu vixisse, praeter ae-
„tatem." Mihi, carissime Serene, nimis videtur sub-
misisse temporibus se Athenodorus, nimis cito refu-
gisse. Nec ego negaverim, aliquando cedendum: sed
sensim relato gradu, et salvis signis, salva militari
dignitate. Sanctiores tutioresque sunt hostibus suis,
qui in fidem cum armis veniunt. 8. Hoc puto virtu-
ti faciendum, studiosoque virtutis. Si praevalebit
fortuna, et praecidet agendi facultatem; non statim
aversus inermisque fugiat, latebras quaerens, quasi
ullus locus sit, in quo non possit fortuna persequi:
sed parcius se inferat officiis, et cum dilectu inveniat
aliquid, in quo utilis civitati sit. Militare non licet?
honores spectet: privato vivendum est? sit orator.
silentium indictum est? tacita advocatione cives iu-
vet. Periculosum etiam ingressu forum est? in do-
mibus, in spectaculis, in conviviis, bonum contuber-
nalem, amicum fidelem, temperantem convivam agat.
9. Officia si civis amiserit, hominis exerceat. Ideo
magno animo nos non unius urbis moenibus clausi-
mus, sed in totius orbis commercium emisimus, pa-
triamque nobis mundum professi sumus: ut liceret
latiorem virtuti campum dare. Praeclusum tibi tri-
bunal est, et rostris prohiberis, aut comitiis? respice
post te, quantum latissimarum regionum pateat,
quantum populorum! Nunquam tibi ita magna pars
obstruetur, ut non maior relinquatur! 10. Sed vide,
ne totum istud vitium tuum sit. Non vis enim nisi
consul, aut prytanes, aut ceryx, aut sufes admini-
strare Rempublicam. Quid si militare nolis, nisi im-

perator, aut tribunus? Etiamsi alii primam frontem tenebunt, te sors inter triarios posuit: inde voce, adhortatione, exemplo, animo milita. Praecisis quoque manibus ille in proelio invenit, quod partibus conferat: qui stat tantum, et clamore iuvat. Tale quiddam facies, si a prima te Reipublicae parte fortuna submoverit; stes tamen, clamore iuves: si quis fauces oppresserit, stes tamen et silentio iuves. 11. Nunquam inutilis est opera civis boni: auditu enim, visu, vultu, nutu, obstinatione tacita, incessuque ipso prodest. Ut salutaria quaedam, citra gustum tactumque, odore proficiunt: ita virtus utilitatem etiam ex longinquo et latens fundit, sive spatiatur et se utitur suo iure; sive precarios habet accessus, cogiturque vela contrahere; sive otiosa mutaque est, et angusto circumscripta, sive adaperta; in quocunque habitu est, prodest. Quid? tu parum utile putas exemplum bene quiescentis? 12. Longe itaque optimum est miscere otium rebus, quotiens actuosa vita impedimentis fortuitis, aut civitatis conditione prohibetur. Nunquam enim usque eo interclusa sunt omnia, ut nulli actioni honestae locus sit. Numquid potes invenire urbem miseriorem, quam Atheniensium fuit, quum illam triginta tyranni divellerent. Mille trecentos cives, optimum quemque, occiderant: nec finem ideo faciebat, sed irritabat se ipsa saevitia. 13. In qua civitate erat Ariopagos, religiosissimum iudicium, in qua senatus populusque senatui similis: coibat quotidie carnificum triste collegium, et infelix curia tyrannis angusta. Poteratne illa civitas conquiescere, in qua tot tyranni erant, quot satellites essent? Ne spes quidem ulla recipiendae libertatis animis poterat offerri: nec ulli remedio locus apparebat, contra tantam vim malorum: unde enim miserae civitati tot Harmodios? 14. Socrates tamen in medio erat, et lugentes patres consolabatur, et de-

sperantes de Republica exhortabatur, et divitibus, opes suas metuentibus, exprobrabat seram periculosae avaritiae poenitentiam; et imitari volentibus magnum circumferebat exemplar, quum inter triginta dominos liber incederet. Hunc tamen Athenae ipsae in carcere occiderunt: et qui tuto insultaverat agmini tyrannorum, eius libertatem libertas non tulit: ut scias et in afflicta Republica esse occasionem sapienti viro ad se proferendum, et in florenti ac beata, pecuniam, invidiam, mille alia vitia inermia regnare. 15. Utcunque ergo se Respublica dabit, utcunque fortuna permittet, ita aut explicabimus nos, aut contrahemus: utique movebimus, nec alligati metu torpebimus. Immo ille vir fuerit, qui periculis undique imminentibus, armis circa et catenis frementibus, non alliserit virtutem nec absconderit. Non enim debet; servare se voluit, nec obruere. 16. Ut opinor, Curius Dentatus aiebat, Malle esse se mortuum, quam vivere. Ultimum malorum est, ex vivorum numero exire, antequam moriaris. Sed faciendum erit, si in Reipublicae tempus minus tractabile incideris, ut plus otio ac literis vindices: nec aliter quam in periculosa navigatione, subinde portum petas: nec exspectes donec res te dimittant, sed ab illis te ipse disiungas.

IV. Inspicere autem debemus primum nosmetipsos, deinde quae aggredimur negotia, deinde eos quorum causa, aut cum quibus agendum est. Ante omnia necesse est se ipsum aestimare, quia fere plus nobis videmur posse, quam possumus. Alius eloquentiae fiducia prolabitur: alius patrimono suo plus imperavit, quam ferre possit: alius infirmum corpus laborioso oppressit officio. 2. Quorundam parum idonea est verecundia rebus civilibus, quae firmam frontem desiderant: quorundam contumacia non facit ad aulam. Quidam non habent iram in potestate:

et illos ad temeraria verba quaelibet indignatio effert. Quidam urbanitatem nesciunt continere, nec periculosis abstinent salibus. Omnibus his utilior negotio quies est: ferox impatiensque natura, irritamenta nociturae libertatis evitet.

V. Aestimanda sunt deinde ipsa, quae aggredimur, et vires nostrae cum rebus, quas tentaturi sumus, comparandae. Debet enim semper plus esse virium in actore, quam in onere: necesse est opprimant onera, quae ferente maiora sunt. Quaedam praeterea non tam magna sunt negotia, quam fecunda, multumque negotiorum ferunt: et haec refugienda sunt, ex quibus nova occupatio multiplexque nascetur. Nec accedendum eo, unde liber regressus non sit: his admovenda manus es, quorum finem aut facere, aut certe sperare possis. Relinquenda, quae latius actu procedunt, nec ubi proposueris, desinunt.

VI. Hominum utique delectus habendus est: an digni sint, quibus partem vitae nostrae impendamus, an ad illos temporis nostri iactura perveniat. Quidam enim ultro officia nostra nobis imputant. Athenodorus ait: „ne ad coenam quidem se iturum ad „eum, qui sibi nil pro hoc debiturus sit.“ Puto intelligis, multo minus ad eos iturum, qui cum amicorum officiis parem mensam faciunt, qui fercula pro congiariis numerant: quasi in alienum honorem intemperantes sint. 2. Deme illis testes spectatoresque, non delectabit popina secreta. Considerandum est, utrum natura tua agendis rebus, an otioso studio contemplationique aptior sit: et eo inclinandum, quo te vis ingenii defert. Isocrates Ephorum iniecta manu a foro subduxit, utiliorem componendis monumentis historiarum ratus. Male enim respondent coacta ingenia; reluctante natura irritus labor est. * *

VII. Nihil tamen aeque oblectaverit animum, quam amicitia fidelis et dulcis. Quantum bonum est, ubi sunt praeparata pectora, in quae tuto secretum omne descendat, quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo solicitudinem leniat, sententia consilium expediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet? Quos scilicet vacuos, quantum fieri poterit, a cupiditatibus, eligemus. 2. Serpunt enim vitia, et in proximum quemque transiliunt, et contactu nocent. Itaque, ut in pestilentia curandum est, ne corruptis iam corporibus et morbo flagrantibus assideamus, quia pericula trahemus, afflatuque ipso laborabimus: ita in amicorum legendis ingeniis dabimus operam, ut quam minime inquinatos assumamus. Initium morbi est, aegris sana miscere. Nec hoc praeceperim tibi, ut neminem nisi Sapientem sequaris, aut attrahas: ubi enim istum invenies, quem tot seculis quaerimus? Pro optimo est minime malus. 3. Vix tibi esset facultas delectus felicioris, si inter Platonas et Xenophontas, et illum Socratici fetus proventum bonos quaereres: aut si tibi potestas Catonianae fieret aetatis, quae plerosque dignos tulit, qui Catonis seculo nascerentur, sicut multos peiores, quam unquam alias, maximorumque molitores scelerum. Utraque enim turba opus erat, ut Cato posset intelligi. Habere debuit et bonos, quibus se approbaret: et malos, in quibus vim suam experiretur. 4. Nunc vero in tanta bonorum egestate, minus fastidiosa fiat electio. Praecipue tamen vitentur tristes, et omnia deplorantes, quibus nulla non causa in querelas placet. Constet illi licet fides et benevolentia, tranquillitati tamen inimicus est comes perturbatus, et omnia gemens.

VIII. Transeamus ad patrimonia, maximam humanarum aerumnarum materiam. Nam si omnia alia, quibus angimur, commodes, quartes, aegrotatio-

BIBLIOTHECA BOLEIANA

nes, metus, desideria, dolorum laborumque patientiam, cum iis quae nobis mala pecunia nostra exhibet; haec pars multum praegravabit. Itaque cogitandum est, quanto levior dolor sit, non habere, quam perdere: et intelligemus, paupertati eo minorem tormentorum, quo minorem damnorum esse materiam. 2. Erras enim, si putas animosius detrimenta divites ferre: maximis minimisque corporibus par est dolor vulneris. Bion eleganter ait: „Non minus „molestum esse calvis, quam comatis, pilos velli." Idem scias licet de pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum: utrisque enim pecunia sua obhaesit, nec sine sensu revelli potest. Tolerabilius autem est, ut dixi, faciliusque, non acquirere, quam amittere: ideoque laetiores videbis, quos nunquam fortuna respexit, quam quos deseruit. 3. Vidit hoc Diogenes, vir ingentis animi, et effecit ne quid sibi eripi posset. Tu istud paupertatem, inopiam, egestatem voca, et quod voles ignominiosum securitati nomen impone: putabo hunc non esse felicem, si quem mihi alium inveneris, cui nihil pereat. Aut ego fallor, aut regnum est, inter avaros, circumscriptores, latrones, plagiarios, unum esse, cui noceri non possit. Si quis de felicitate Diogenis dubitat, potest idem dubitare et de deorum immortalium statu, an parum beate degant, quod illis non praedia, nec horti sint, nec alieno colono rura pretiosa, nec grande in foro foenus. 4. Non te pudet, quisquis divitiis adstupes? Respice agedum mundum: nudos videbis deos, omnia dantes, nihil habentes. Hunc tu pauperem putas, an diis immortalibus similem, qui se fortuitis omnibus exuit? Feliciorem tu Demetrium Pompeianum vocas, quem non puduit locupletiorem esse Pompeio? Numerus illi quotidie servorum, velut imperatori exercitus, referebatur, cui iam dudum divitiae esse debuerant duo vicarii, et cella

laxior. 5. At Diogeni servus unicus fugit, nec eum reducere, quum monstraretur, tanti putavit. „Turpe „est," inquit, „Manen sine Diogene posse vivere, „Diogenem sine Mane non posse." Videtur mihi dixisse: Age tuum negotium, fortuna: nihil apud Diogenem iam tuum est. Fugit mihi servus? immo liber abiit. Familia vestiarium petit, victumque: tot ventres avidissimorum animalium tuendi sunt: emenda vestis, et custodiendae rapacissimae manus, et flentium detestantiumque ministeriis utendum. 6. Quanto ille felicior, qui nihil ulli debet, nisi, cui facillime negat, sibi? Sed quoniam non est tantum roboris nobis, angustanda certe sunt patrimonia, ut minus ad iniurias fortunae simus expositi: Habiliora sunt corpora pusilla, quae in arma sua contrahi possunt, quam quae superfunduntur, et undique magnitudo sua vulneribus obiecit. Optimus pecuniae modus est, qui nec in paupertatem cadit, nec procul a paupertate discedit.

IX. Placebit autem haec nobis mensura, si prius parcimonia placuerit: sine qua nec ullae opes sufficiunt, nec ullae non satis patent: praesertim quum in vicino remedium sit, et possit ipsa paupertas in divitias se, advocata frugalitate, convertere. Assuescamus a nobis removere pompam, et usus rerum, non ornamenta metiri. Cibus famem domet, potio sitim, libido qua necesse est fluat. Discamus membris nostris inniti: cultum victumque non ad nova exempla componere, sed ut maiorum suadent mores. 2. Discamus continentiam augere, luxuriam coërcere, gulam temperare, iracundiam lenire, paupertatem aequis oculis adspicere, frugalitatem colere, (etiamsi nos pudebit desideriis naturalibus parvo parata remedia adhibere) spes effrenatas, et animum in futura eminentem velut sub vinculis habere, id agere, ut divitias a nobis potius quam a fortuna petamus.

Non potest, inquam, tanta varietas et iniquitas casuum ita depelli, ut non multum procellarum irruat magna armamenta pandentibus: cogendae in arctum res sunt, ut tela in vanum cadant. 3. Ideoque exsilia interim calamitatesque in remedium cessere, et levioribus incommodis graviora sanata sunt, ubi parum audit praecepta animus, nec curari mollius potest. Quid ni consulitur, si et paupertas et ignominia, et rerum eversio adhibetur? malo malum opponitur. Assuescamus ergo coenare posse sine populo, et servis paucioribus serviri, et vestes parare in quod inventae sunt, habitare contractius. Non in cursu tantum circique certamine, sed in his spatiis vitae interius flectendum est. 4. Studiorum quoque, quae liberalissima impensa est, tamdiu rationem habebo, quamdiu modum. Quo mihi innumerabiles libros et bibliothecas, quarum dominus vix tota vita sua indices perlegit? Onerat discentem turba, non instruit: multoque satius est paucis te auctoribus tradere, quam errare per multos. Quadringenta millia librorum Alexandriae arserunt: pulcherrimum regiae opulentiae monumentum. Alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiae regum curaeque egregium id opus ait fuisse. 5. Non fuit elegantia illud, aut cura, sed studiosa luxuria: immo ne studiosa quidem, quoniam non in studium, sed in spectaculum comparaverant; sicut plerisque, ignaris etiam servilium literarum, libri non studiorum instrumenta, sed coenationum ornamenta sunt. Paretur itaque librorum quantum satis sit, nihil in apparatum. 6. Honestius, inquis, in hos impensas, quam in Corinthia pictasque tabulas effuderim. Vitiosum est ubique, quod nimium est. Quid habes, cur ignoscas homini armarium cedro atque ebore captanti, corpora conquirenti aut ignotorum auctorum, aut improbatorum, et inter tot millia librorum oscitanti, cui voluminum

suorum frontes maxime placent, titulique? 7. Apud desidiosissimos ergo videbis, quidquid orationum historiarumque est, et tecto tenus exstructa loculamenta: iam enim inter balnearia et thermas bibliotheca quoque, ut necessarium domus ornamentum, expolitur. Ignoscerem plane, si e studiorum nimia cupidine oriretur: nunc ista exquisita, et cum imaginibus suis descripta sacrorum opera ingeniorum, in speciem et cultum parietum comparantur.

X. At in aliquod genus vitae difficile incidisti, et tibi ignoranti vel publica fortuna vel privata laqueum impugit, quem nec solvere possis, nec abrumpere. Cogita compeditos primo aegre ferre onera, et impedimenta crurum: deinde, ubi non indignari illa sed pati proposuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo facile. Invenies in quolibet genere vitae oblectamenta, et remissiones, et voluptates, si nolueris malam putare vitam potius, quam invidiosam facere. 2. Nullo melius nomine de nobis natura meruit, quam quod, quum sciret, quibus aerumnis nasceremur, calamitatum mollimentum, consuetudinem, invenit, cito in familiaritatem gravissima adducens. Nemo duraret, si rerum adversarum eandem vim assiduitas haberet, quam primus ictus. Omnes cum fortuna copulati sumus: aliorum aurea catena est et laxa: aliorum arcta et sordida. 3. Sed quid refert? eadem custodia universos circumdedit: alligatique sunt etiam qui alligaverunt, nisi tu forte leviorem in sinistra catenam putas. Alium honores, alium opes vinciunt: quosdam nobilitas, quosdam humilitas premit: quibusdam aliena supra caput imperia sunt, quibusdam sua: quosdam exsilia uno loco tenent, quosdam sacerdotia. 4. Omnis vita servitium est. Assuescendum itaque conditioni suae, et quam minimum de illa querendum: et quidquid habet circa se commodi, apprehendendum est. Nihil

tam acerbum est, in quo non aequus animus solatium inveniat. Exiguae saepe areae in multos usus, describentis arte, patuere, et quamvis angustum pedem dispositio fecit habitabilem. Adhibe rationem difficultatibus: possunt et dura molliri, et angusta laxari, et gravia scite ferentes minus premere. 5. Non sunt praeterea cupiditates in longinquum mittendae, sed in vicinum illis egredi permittamus, quoniam includi ex toto non patiuntur. Relictis his, quae aut non possunt fieri, aut difficulter possunt, prope posita speique nostrae alludentia sequamur: sed sciamus, omnia aeque levia esse, extrinsecus diversas facies habentia, introrsus pariter vana. Nec invideamus altius stantibus: quae excelsa videbantur, praerupta sunt. 6. Illi rursus, quos sors iniqua in ancipiti posuit, tutiores erunt superbiam detrahendo rebus per se superbis, et fortunam suam quam maxime poterunt, in planum deferendo. Multi quidem sunt, quibus necessario haerendum sit in fastigio suo, ex quo non possunt, nisi cadendo descendere: sed hoc ipsum testentur, maximum onus suum esse, quod aliis graves esse cogantur, nec sublevatos se, sed suffixos: iustitia, mansuetudine, humana lege, et benigna manu praeparent multa ad secundos casus praesidia, quorum spe securius pendeant. 7. Nihil tamen aeque hos ab his animi fluctibus vindicaverit, quam semper aliquem incrementis terminum figere: nec fortunae arbitrium desinendi dare, sed se ipsos, multo quidem citra extrema, hortentur consistere. Sic et aliquae cupiditates animum acuent, sed finitae: non in immensum incertumque producent.

XI. Ad imperfectos et mediocres et male sanos hic meus sermo pertinet, non ad sapientem. Huic non timide, nec pedetentim ambulandum est: tanta enim fiducia sui est, ut obviam fortunae ire non dubitet, nec unquam loco illi cessurus sit: nec hab-

ubi illam timeat, quia non mancipia tantum possessionesque et dignitatem, sed corpus quoque suum, et oculos et manum, et quidquid est cariorem vitam facturum, seque ipsum, inter precaria numerat, vivitque ut commodatus sibi, et reposcentibus sine tristitia redditurus. 2. Nec ideo est vilis sibi, quia scit se suum non esse: sed omnia tam diligenter faciet, tam circumspecte, quam religiosus homo sanctusque solet tueri fidei commissa. Quandocunque autem reddere iubebitur, non queretur cum fortuna, sed dicet: „Gratias ago pro eo quod possedi, „habuique. Magna quidem res tuas mercede colui; „sed quia imperas, cedo gratus libensque. Si quid „habere me tui volueris, etiamnunc servabo: si aliud „placet, ego vero factum signatumque argentum, do„mum, familiamque meam reddo, restituo.“ 3. Appellaverit natura, quae prior nobis credidit; et huic dicemus: „Recipe animum meliorem quam dedisti: „non tergiversor, nec refugio. Paratum habes a „volente, quod non sentienti dedisti: aufer!“ Reverti unde veneris, quid grave est? male vivet quisquis nesciet bene mori. Huic itaque primum rei pretium detrahendum est, et spiritus inter servitia numerandus. Gladiatores, ait Cicero, invisos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt: favemus, si contemtum eius prae se ferunt: idem evenire nobis scias. Saepe enim causa moriendi est, timide mori. 4. Fortuna illa quae ludos sibi facit, „Quo,“ inquit, „te reservem, malum et trepidum animal? Eo magis „convulneraberis et confodieris, quia nescis praebere „iugulum. At tu et vives diutius, et morieris expe„ditius, qui ferrum non subducta cervice, nec mani„bus oppositis, sed animose recipis!“ Qui mortem timebit, nihil unquam pro homine vivo faciet: at qui scit, hoc sibi quum conciperetur, statim condictum, vivet ad formulam, et simul illud quoque eodem ani-

mi robore praestabit, ne quid ex his quae eveniunt, subitum sit. 5. Quidquid enim fieri potest, quasi futurum prospiciendo, malorum omnium impetus molliet. Qui ad praeparatos exspectantesque nihil afferunt novi, securis et beata tantum spectantibus graves eveniunt. Morbus enim, captivitas, ruina, ignis, nihil horum repentinum est. Sciebam in quam tumultuosum me contubernium natura clusisset. Totiens in vicinia mea conclamatum est, totiens praeter limen immaturas exsequias fax cereusque praecessit: saepe altius ruentis aedificii fragor sonuit: multos ex his quos forum, curia, sermo mecum contraxerat, nox abstulit, et vinctas ad sodalitium manus copulatas intercidit. 6. Mirer aliquando ad me pericula accessisse, quae circa me semper erraverunt? Magna pars hominum est, quae navigatura de tempestate non cogitat. Nunquam me in bona re mali pudebit auctoris. Publius, tragicis comicisque vehementior ingeniis, quotiens mimicas ineptias, et verba ad summam caveam spectantia reliquit, inter multa alia cothurno, non tantum sipario, fortiora, et hoc ait:

Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.

7. Hoc si quis in medullas demiserit, et omnia aliena mala, quorum ingens quotidie copia est, sic adspexerit, tanquam illis liberum et ad se iter sit; multo ante se armabit, quam petatur. Sero animus ad periculorum patientiam post pericula instruitur. „Non „putavi hoc futurum: nunquam hoc eventurum cre„didissem!“ Quare autem non? Quae sunt divitiae, quas non egestas, et fames, et mendicitas a tergo sequatur? Quae dignitas, cuius non praetextam et augurale et lora patricia et sordes comitentur, et exportatio, et notae, et mille maculae, et extrema contemtio? 8. Quod regnum est, cui non parata sit ruina, et proculcatio, et dominus, et carnifex? nec

magnis ista intervallis divisa, sed horae momentum interest inter solium et aliena genua. Scito ergo, omnem conditionem versabilem esse; et quidquid in ullum incurrit, posse in te quoque incurrere. Locuples es? numquid ditior Pompeio? cui quum Caius vetus cognatus, hospes novus, aperuisset Caesaris domum, ut suam cluderet, defuit panis et aqua: quum tot flumina possideret in suo orientia, et suo cadentia, mendicavit stillicidia: fame ac siti periit, in palatio cognati, dum illi heres publicum funus esurienti locat. 9. Honoribus summis functus es? numquid aut tam magnis, aut tam insperatis, aut tam universis, quam Seianus? Quo die illum senatus deduxerat, populus in frusta divisit: in quem quidquid congeri poterat, dii hominesque contulerant, ex eo nihil superfuit, quod carnifex traheret. Rex es? non ad Croesum te mittam, qui rogum suum et escendit iussus, et exstingui vidit; factus non regno tantum, sed etiam morti suae superstes: non ad Iugurtham, quem populus Romanus intra annum quam timuerat, spectavit. 10. Ptolemaeum Africae regem, Armeniae Mithridatem, inter Caianas custodias vidimus: alter in exsilium missus est: alter ut meliori fide mitteretur, optabat. In tanta rerum, sursum ac deorsum euntium, versatione, si non quidquid fieri potest, pro futuro habes, das in te vires rebus adversis, quas infregit, quisquis prior vidit. 11. Proximum ab his erit, ne aut in supervacuis, aut ex supervacuo laboremus: id est, ne aut quae non possumus consequi, concupiscamus; aut adepti, cupiditatum vanitatem nostrarum sero, post multum pudorem, intelligamus: id est, ne aut labor irritus sine effectu sit, aut effectus labore indignus. Fere enim ex his tristitia sequitur, si aut non successit, aut successus pudet.

XII. Circumcidenda est concursatio, qualis est magnae parti hominum, domos, et theatra, et fora

pererrantium. Alienis se negotiis offerunt, semper aliquid agentibus similes. Horum si aliquem exeuntem de domo interrogaveris: Quo tu? quid cogitas? respondebit tibi: „Non mehercule scio, sed aliquos videbo, aliquid agam.“ Sine proposito vagantur, quaerentes negotia: nec quae destinaverunt, agunt, sed in quae incurrerunt. Inconsultus illis vanusque cursus est, qualis formicis, per arbusta repentibus; quae in summum cacumen, deinde in imum inanes aguntur. 2. His plerique similem vitam agunt, quorum non immerito quis inquietam inertiam dixerit. Quorundam, quasi ad incendium currentium, misereberis: usque eo impellunt obvios, et se aliosque praecipitant: quum interim cucurrerint, aut salutaturi aliquem non resalutaturum, aut funus ignoti hominis prosecuturi, aut iudicium saepe litigantis, aut sponsalia saepe nubentis, et lecticam assectati, quibusdam locis et ipsi tulerint: deinde domum cum supervacua redeuntes lassitudine, iurant nescisse se ipsos, quare exierint, ubi fuerint, postero die erraturi per eadem illa vestigia. Omnis itaque labor aliquo referatur, aliquo respiciat. 3. Non industria, inquietos et insanos, falsae rerum imagines agitant: nam ne illi quidem sine aliqua spe moventur; proritat illos alicuius rei species, cuius vanitatem capta mens non coarguit. Eodem modo unumquemque ex his, qui ad augendam turbam exeunt, inanes et leves causae per urbem circumducunt, nihilque habentem in quo laboret, lux orta expellit: et quum multorum frustra liminibus illisus nomenclatores persalutavit; a multis exclusus, neminem ex omnibus difficilius domi, quam se, convenit. 4. Ex hoc malo dependet illud teterrimum vitium, auscultatio, et publicorum secretorumque inquisitio, et multarum rerum scientia, quae nec tuto narrantur, nec tuto audiuntur Hoc secutum puto Democritum, ita coepisse: „C

„tranquille volet vivere, nec privatim agat multa, nec publice!“ ad supervacua scilicet referentem. Nam si necessaria sunt, et privatim et publicè non tantum multa, sed innumerabilia agenda sunt: ubi vero nullum officium solemne nos citat, inhibendae actiones sunt.

XIII. Nam qui multa agit, saepe fortunae potestatem sui facit: quam tutissimum est raro experiri, ceterum semper de illa cogitare, et sibi nihil de fide eius promittere. Navigabo, nisi si quid inciderit: et praetor fiam, nisi si quid obstiterit: et negotiatio mihi respondebit, nisi si quid intervenerit. 2. Hoc est, quare sapienti nihil contra opinionem dicamus accidere. Non illum casibus hominum excepimus, sed erroribus: nec illi omnia, ut voluit, cedunt, sed ut cogitavit. Inprimis autem cogitavit, aliud posse propositis suis resistere. Necesse est autem levius ad animum pervenire destitutae cupiditatis dolorem, cui successum non utique promiseris.

XIV. Faciles etiam nos facere debemus, ne nimis destinatis rebus indulgeamus. Transeamus in ea, in quae nos casus deduxerit: nec mutationes aut consilii aut status pertimescamus: dummodo nos levitas, inimicissimum quieti vitium, non excipiat. Nam et pertinacia necesse est anxia et misera sit, cui fortuna saepe aliquid extorquet: et levitas multo gravior, nusquam se continens. Utrumque infestum est tranquillitati, et nihil mutare posse, et nihil pati. 2. Utique animus ab omnibus externis in se revocandus est: sibi confidat, se gaudeat, sua suspiciat; recedat, quantum potest, ab alienis, et se sibi applicet, damna non sentiat, etiam adversa benigne interpretetur. Nuntiato naufragio, Zeno noster, quum omnia sua audiret submersa, Iubet, inquit, me fortuna expeditius philosophari. Minabatur Theodoro philosopho tyrannus mortem, et quidem insepultam. Habes, in-

quit, cur tibi placeas; hemina sanguinis in tua potestate est: nam quod ad sepulturam pertinet, o te ineptum, si putas interesse, supra terram, an infra putrescam. 3. Canus Iulius, vir inprimis magnus, cuius admirationi ne hoc quidem obstat, quod nostro seculo natus est, cum Caio diu altercatus, postquam abeunti Phalaris ille dixit: „Ne forte inepta spe tibi blandiaris, duci te iussi:“ „Gratias,“ inquit, ago, optime princeps!“ Quid senserit, dubito: multa enim occurrunt mihi. Contumeliosus esse voluit, et ostendere quanta crudelitas esset, in qua mors beneficium erat? An exprobravit illi quotidianam dementiam? Agebant enim gratias, et quorum liberi occisi, et quorum bona ablata erant. 4. An tanquam libertatem libenter accepit? Quidquid est, magno animo respondit. Dicet aliquis: Potuit post haec iubere illum Caius vivere. Non timuit hoc Canus: nota erat Caii in talibus imperiis fides. Credisne, illum decem medios usque ad supplicium dies sine ulla sollicitudine exegisse? Verisimile non est, quae vir ille dixerit, quae fecerit, quam in tranquillo fuerit! Ludebat latrunculis, quum centurio, agmen periturorum trahens, illum quoque excitari iubet. Vocatus, numeravit calculos, et sodali suo: „Vide,“ inquit, „ne post „mortem meam mentiaris te vicisse!“ 5. Tum annuens centurioni, „Testis,“ inquit, „eris, uno me „antecedere.“ Lusisse tu Canum illa tabula putas? illusit. Tristes erant amici, talem amissuri virum. „Quid moesti, inquit, „estis? Vos quaeritis, an im„mortales animae sint: ego iam sciam.“ Nec desiit in ipso veritatem fine scrutari, et ex morte sua quaestionem habere. Prosequebatur illum philosophus suus: nec iam procul erat tumulus, in quo Caesari Deo nostro fiebat quotidianum sacrum. „Quid,“ inquit, „Cane, nunc cogitas? aut quae tibi mens est?“ „Observare,“ inquit Canus, „proposui illo velocissi-

„mo momento, an sensurus sit animus, exire se;“ promisitque, si quid explorasset, circumiturum amicos, et indicaturum quis esset animarum status. 6. Ecce in media tempestate tranquillitas! ecce animus aeternitate dignus, qui fatum suum in argumentum veri vocat, qui in ultimo illo gradu positus exeuntem animam percontatur, nec usque ad mortem tantum, sed aliquid etiam ex ipsa morte discit? Nemo diutius philosophatus! sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus: dabimus te in omnem memoriam, clarissimum caput, Caianae cladis magna portio!

XV. Sed nihil prodest privatae tristitiae causas abiecisse. Occupat enim nonnunquam odium generis humani, et occurrit tot scelerum felicium turba, quum cogitaveris, quam sit rara simplicitas, quam ignota innocentia, et vix unquam, nisi quum expedit, fides, et libidinis lucra damnaque pariter invisa, et ambitio usque eo iam se suis non continens terminis, ut per turpitudinem splendeat. Agitur animus in noctem, et velut eversis virtutibus, quas nec sperare licet, nec habere prodest, tenebrae oboriuntur. 2. In hoc itaque flectendi sumus, ut omnia vulgi vitia non invisa nobis, sed ridicula videantur: et Democritum potius imitemur, quam Heraclitum. Hic enim quoties in publicum processerat, flebat: ille ridebat. Huic omnia quae agimus, miseriae; illi ineptiae videbantur. Elevanda ergo omnia, et facili animo ferenda: humanius est deridere vitam, quam deplorare. 3. Adiice, quod de humano quoque genere melius meretur qui ridet illud, quam qui luget. Ille et spei bonae aliquid relinquit: hic tamen stulte deflet, quae corrigi posse desperat; et universa contemplatus, maioris animi est, qui risum non tenet, quam qui lacrimas, quando levissimum affectum animi movet, et nihil magnum, nihil severum, nec se-

rium quidem, ex tanto apparatu putat. Singula, propter quae laeti ac tristes sumus, sibi quisque proponat, et sciat verum esse, quod Bion dixit: „Omnia „hominum negotia similia initiis esse, nec vitam „illorum magis sanctam aut severam esse, quam con„ceptus inchoatos." 4. Sed satius est, publicos mores et humana vitia placide accipere, nec in lacrimas excidere. Nam alienis malis torqueri, aeterna miseria est: alienis delectari malis, voluptas inhumana: sicut illa inutilis humanitas, flere, quia aliquis filium efferat, et frontem suam fingere. In tuis quoque malis id agere te oportet, ut dolori tantum des quantum poscit ratio, non quantum consuetudo. Plerique enim lacrimas fundunt, ut ostendant; et toties siccos oculos habent, quoties spectator defuit; turpe iudicantes, non flere, quum omnes faciant. 5. Adeo penitus hoc se malum fixit, ex aliena opinione pendere, ut in simulationem etiam simplicissima res, dolor, veniat! Sequitur pars, quae solet non immerito contristare, et in solicitudinem adducere, ubi bonorum exitus mali sunt. Ut Socrates cogitur in carcere mori, Rutilius in exsilio vivere, Pompeius et Cicero clientibus suis praebere cervicem: Cato ille, virtutum viva imago, incumbens gladio, simul de se ac de Republica palam facere. 6. Necesse est torqueri, tam iniqua praemia fortunam persolvere. Et quid sibi quisque nunc speret, quum videat pessima optimos pati? Quid ergo est? vide quomodo quisque illorum tulerit: et si fortes fuerunt, ipsorum illos animos desidera; si muliebriter et ignave periere, nihil periit. Aut digni sunt, quorum virtus tibi placeat: aut indigni, quorum desideretur ignavia. Quid enim est turpius, quam si maximi viri timidos fortiter moriendo faciunt? Laudemus toties dignum laudibus, et dicamus: Tanto fortior, tanto felicior! humanos effugisti casus, livorem, morbum: existi e-

custodia: non tu dignus mala fortuna diis visus es, sed indignus in quem iam aliquid fortuna posset! 7. Subducentibus vero se, et in ipsa morte ad vitam respectantibus manus iniiciendae sunt. Neminem flebo laetum, neminem flentem. Ille lacrimas meas ipse abstersit: hic suis lacrimis effecit, ne ullis dignus sit. Ego Herculem fleam, quod vivus uritur, aut Regulum, quod tot clavis configitur, aut Catonem, quod vulnera sua fortiter tulit? Omnes isti levi temporis impensa invenerunt, quomodo aeterni fierent: ad immortalitatem moriendo venerunt. 8. Est et illa solicitudinum non mediocris materia, si te anxie componas, nec ulli simpliciter ostendas: qualis multorum vita est, ficta, et ostentationi parata. Torquet enim assidua observatio sui, et deprehendi aliter, ac solet, metuit: ne unquam cura solvimur, ubi toties nos aestimari putamus, quoties aspici. Nam et multa incidunt, quae invitos denudent: et ut bene cedat tanta sui diligentia, non tamen incunda vita, aut secura est, semper sub persona viventium. 9. At illa quantum habet voluptatis, sincera et per se ornata simplicitas, nihil obtendens moribus suis? Subit tamen et haec vita contemtus periculum, si omnia omnibus patent: sunt enim qui fastidiant, quidquid propius adierunt. Sed nec virtuti periculum est, ne admota oculis revilescat: et satius est simplicitate contemni, quam perpetua simulatione torqueri. 10. Modum tamen rei adhibeamus: multum interest, simpliciter vivas, an negligenter. Multum et in se recedendum est; conversatio enim dissimilium, bene composita disturbat, et renovat affectus, et quidquid imbecillum in animo, nec percuratum est, exulcerat. Miscenda tamen ista, et alternanda sunt, solitudo, et frequentia. Illa nobis faciet hominum desiderium, haec nostri: et erit altera alterius remedium. Odium turbae sanabit solitudo, tae-

dium solitudinis turba. Nec in eadem intentione aequaliter retinenda mens est, sed ad iocos revocanda. 11. Cum pueris Socrates ludere non erubescebat: et Cato vino laxabat animum, curis publicis fatigatum: et Scipio triumphale illud et militare corpus movit ad numeros, non molliter se infringens, ut nunc mos est etiam incessu ipso ultra muliebrem mollitiem fluentibus; sed ut illi antiqui viri solebant, inter lusum ac festa tempora, virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur. Danda est remissio animis: meliores acrioresque requieti surgent. Ut fertilibus agris non est imperandum, cito enim exhauriet illos nunquam intermissa fecunditas: ita animorum impetus assiduus labor frangit. Vires recipient paulum resoluti et remissi. 12. Nascitur ex assiduitate laborum, animorum hebetatio quaedam, et languor: nec ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, nisi naturalem quandam voluptatem haberet lusus iocusque, quorum frequens usus, omne animis pondus omnemque vim eripiet. Nam et somnus refectioni necessarius est: hunc tamen si per diem noctemque continues, mors erit. Multum interest, remittas aliquid, an solvas. Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice cogerentur: tanquam necessarium laboribus interponentes temperamentum. 13. Et magni, ut didici, viri quidam sibi menstruas certis diebus ferias dabant: quidam nullum non diem inter et otium et curas dividebant; qualem Pollionem Asinium, oratorem magnum, meminimus, quem nulla res ultra decimam retinuit: ne epistolas quidem post eam horam legebat, ne quid novae curae nasceretur, sed totius diei lassitudinem duabus illis horis ponebat. Quidam medio die interiunxerunt, et in postmeridianas horas aliquid levioris operae distulerunt. Maiores quoque

nostri novam relationem, post horam decimam, in senatu fieri vetabant. Miles vigilias dividit, et nox immunis est ab expeditione redeuntium. 14. Indulgendum est animo: dandumque subinde otium, quod alimenti ac virium loco sit: et in ambulationibus apertis vagandum, ut coelo libero et multo spiritu augeat attollatque se animus. Aliquando vectatio iterque et mutata regio vigorem dabunt, convictusque et liberalior potio: nonnunquam et usque ad ebrietatem veniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat. 15. Eluit enim curas, et ab imo animum movet: et ut morbis quibusdam, ita tristitiae medetur: Liberque non ob licentiam linguae dictus est inventor vini, sed quia liberat servitio curarum animum, et asserit, vegetatque et audaciorem in omnes conatus facit. Sed ut libertatis, ita vini salubris moderatio est. Et Solonem, Arcesilaumque indulsisse vino credunt. Catoni ebrietas obiecta est: facilius efficiet, quisquis obiecerit, hoc crimen honestum, quam turpem Catonem. 16. Sed nec saepe faciendum est, ne animus malam consuetudinem ducat: et aliquando tamen in exsultationem libertatemque extrahendus, tristisque sobrietas removenda paulisper. Nam, sive Graeco poëtae credimus, „aliquando et insanire iucundum est:“ sive Platoni, „frustra poëticas fores compos sui pepulit:“ sive Aristoteli, „nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae „fuit.“ Non potest grande aliquid et supra ceteros loqui, nisi mota mens. Quum vulgaria et solita contempsit, instinctuque sacro surrexit excelsior, tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali. 17. Non potest sublime quidquam et in arduo positum contingere, quamdiu apud se est. Desciscat oportet a solito, et efferatur, et mordeat frenos, et rectorem rapiat suum; eoque ferat, quo per se timuisset escen-

dere. Habes, Serene carissime, quae possint tranquillitatem tueri, quae restituere, quae surrepentibus vitiis resistant. Illud tamen scito, nihil horum satis esse validum, rem imbecillam servantibus, nisi intenta et assidua cura circumeat animum labentem.

DE
CONSTANTIA SAPIENTIS
SIVE
QUOD IN SAPIENTEM NON CADIT INIURIA
AD
ANNAEUM SERENUM.

Tantum inter Stoicos, Serene, et ceteros sapientiam professos interesse, quantum inter feminas et mares, non immerito dixerim: quum utraque turba ad vitae societatem tantundem conferat, sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata sit. Ceteri sapientes molliter et blande, ut fere domestici et familiares medici aegris corporibus, non qua optimum et celerrimum est, medentur, sed qua licet: Stoici virilem ingressi viam, non ut amoena ineuntibus videatur curae habent, sed ut quamprimum nos eripiant, et in illum editum verticem educant, qui adeo extra omnem teli iactum surrexit, ut supra fortunam emineat. 2. At ardua per quae vocamur, et confragosa sunt. Quid enim plano aditur excelsum? Sed ne tam abrupta quidem sunt, quam quidam putant: prima tantum pars saxa rupesque habet, et invii speciem, sicut pleraque ex longinquo speculantibus abscissa et connexa videri solent, quum aciem longinquitas fallat: deinde propius adeuntibus eadem illa, quae in unum congesserat error

oculorum, paulatim adaperiuntur: tum illis, quae praecipitia ex intervallo apparebant, redit lene fastigium. 3. Nuper quum incidisset mentio M. Catonis, indigne ferebas (sicut es iniquitatis impatiens) quod Catonem aetas sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et Caesares surgentem infra Vatinios posuisset: et tibi indignum videbatur, quod illi dissuasuro legem, toga in foro esset erepta, quodque a Rostris usque ad arcum Fabianum per seditiosae factionis manus tractus, voces improbas, et sputa, et omnes alias insanae multitudinis contumelias pertulisset. Tunc ego respondi, habere te quod Reipublicae nomine movereris, quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius, ac pessimus quisque venundabat, et caeca cupiditate corrupti, non intelligebant, se, dum vendunt, et venire.

II. Pro ipso quidem Catone securum te esse iussi: nullum enim sapientem nec iniuriam accipere, nec contumeliam posse; Catonem autem certus exemplar sapientis viri nobis deos immortales dedisse, quam Ulyssem et Herculem prioribus seculis. Hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiaverunt, invictos laboribus, et contemtores voluptatis, et victores omnium terrorum. 2. Cato cum feris manus non contulit, quas consectari venatoris agrestisque est: nec monstra igne ac ferro persecutus est, nec in ea tempora incidit, quibus credi posset coelum unius humeris inniti, excussa iam antiqua credulitate, et seculo ad summam perducto solertiam. 3. Cum ambitu congressus, multiformi malo, et cum potentiae immensa cupiditate, quam totus orbis in tres divisus satiare non poterat, adversus vitia civitatis degenerantis, et pessum sua mole sidentis, stetit solus, et cadentem Rempublicam, quantum modo una retrahi manu poterat, retinuit: donec vel abreptus, vel abstractus, comitem se diu sustentatae ruinae

dedit: simulque exstincta sunt, quae nefas erat dividi. 4. Neque enim Cato post libertatem vixit, nec libertas post Catonem. Hinc tu putas iniuriam fieri potuisse a populo, quod aut praeturam illi detraxit, aut togam? quod sacrum illud caput purgamentis oris aspersit? Tutus est sapiens, nec ulla affici aut iniuria aut contumelia potest.

III. Videor mihi intueri animum tuum incensum et effervescentem; paras acclamare: „Haec sunt quae auctoritatem praeceptis vestris detrahant! Magna promittis, et quae ne optari quidem, nedum credi possint: deinde ingentia locuti, quum pauperem negastis esse sapientem, non negatis solere illi et servum, et vestem, et tectum, et cibum deesse; quum sapientem negastis insanire, non negatis et alienari, et parum sana verba emittere, et quidquid vis morbi cogit, audere; 2. quum sapientem negastis servum esse, iidem non itis infitias, et venum iturum, et imperata facturum, et domino suo servilia praestiturum ministeria. Ita, sublato alte supercilio, in eadem quae ceteri, descenditis, mutatis rerum nominibus. Tale itaque aliquid et in hoc esse suspicor, quod prima specie pulchrum atque magnificum est: nec iniuriam nec contumeliam accepturum esse sapientem. 3. Multum autem interest, utrum sapientem extra indignationem, an extra iniuriam ponas. Nam si dicis, illum aequo animo laturum, nullum habet privilegium; contigit illi res vulgaris, et quae discitur ipsa iniuriarum assiduitate, patientia. Si negas accepturum iniuriam, id est, neminem illi tentaturum facere; omnibus relictis negotiis, Stoicus fio.“ 4. Ego vero sapientem non imaginario honore verborum exornare constitui, sed eo loco ponere quo nulla permittatur iniuria. „Quid ergo? nemo erit qui lacessat, qui tentet?“ Nihil in rerum natura tam sacrum est, quod sacrilegum non inveniat: sed

non ideo divina minus in sublimi sunt, si exsistunt, qui magnitudinem, multum ultra se positam, non icturi appetant. 5. Invulnerabile est, non quod non feritur, sed quod non laeditur. Ex hac tibi nota sapientem exhibeo. Numquid dubium est, quin certius robur sit, quod non vincitur, quam quod non lacessitur? quum dubiae sint vires inexpertae: ac merito certissima firmitas habeatur, quae omnes incursus respuit. Sic tu sapientem melioris scito esse naturae, si nullius illi iniuria nocet, quam si nulla sit. 6. Et illum fortem virum dicam, quem bella non subigunt, nec admota vis hostilis exterret: non cui pingue otium est, inter desides populos. Huiusmodi igitur sapientem nulli esse iniuriae obnoxium. Itaque non refert, quam multa in illum coniiciantur tela, quum sit nulli penetrabilis. 7. Quomodo quorundam lapidum inexpugnabilis ferro duritia est, nec secari adamas, aut caedi, vel deteri potest, sed incurrentia ultro retundit: quemadmodum quaedam non possunt igne consumi, sed flamma circumfusa rigorem suum habitumque conservant: quemadmodum proiecti in altum scopuli mare frangunt, nec ipsi ulla saevitiae vestigia, tot verberati seculis ostentant: ita sapientis animus solidus est, et id roboris collegit, ut tam tutus sit ab iniuria, quam illa quae retuli.

IV. „Quid igitur? non erit aliquis qui sapienti facere tentet iniuriam?" Tentabit, sed non perventuram ad eum. Maiore enim intervallo a contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla vis noxia usque ad illum vires suas perferat. Etiam quum potentes, et imperio editi, et consensu servientium validi, nocere ei intendent: tam citra sapientem omnes eorum impetus deficient, quam quae nervo tormentisve in altum exprimuntur, quum extra visum exsilierunt, citra coelum tamen flectuntur. 2. Quid? tu putas, quum stolidus ille rex multitudine telorum

ctutis exercens, facere iniuriam possit, cui bellum et hostis ille egregiam artem quassandarum urbium professus, eripere nihil potuit. Inter micantes ubique gladios, et militarem in rapina tumultum, inter flammas et sanguinem stragemque impulsae civitatis, inter fragorem templorum super deos suos cadentium, uni homini pax fuit.

VI. Non est itaque quod audax iudices promissum: cuius tibi, si parum fidei habeo, sponsorem dabo. Vix enim credis tantum firmitatis in hominem, aut tantam animi magnitudinem cadere; sed si prodit in medium, qui dicat: „Non est, quod dubites, an tollere se homo natus supra humana possit, an dolores, damna, ulcerationes, vulnera, magnos motus rerum circa se frementium securus adspiciat, et dura placide ferat, et secunda moderate: nec illis cedens, nec his fretus, unus idemque inter diversa sit, nec quidquam suum, nisi se, putet esse, ea quaque parte qua melior est. 2. En adsum hoc vobis probaturus, sub isto tot civitatum eversore, munimenta incussu arietis labefieri, et turrium altitudinem cuniculis ac latentibus fossis repente residere, et aequaturum editissimas arces aggerem crescere: at nulla machinamenta posse reperiri, quae bene fundatum animum agitent. Erepai modo e ruinis domus, et incendiis undique relucentibus, flammas per sanguinem fugi. Filias meas qui casus habeat, an peior publico, nescio. Solus, et senior, et hostilia circa me omnia videns, tamen integrum incolumemque esse censum meum profiteor; teneo, habeo quidquid mei habui. 3. Non est quod me victum, victoremque te credas: vicit fortuna tua fortunam meam! Caduca illa, et dominum mutantia, ubi sint nescio: quod ad res meas pertinet, mecum sunt, mecum erunt. Perdiderunt isti divites patrimonia, libidinosi amores suos, et magno pudoris impendio dilecta scor-

ta, ambitiosi curiam, et forum, et loca exercendis in publico vitiis destinata; feneratores perdiderunt tabellas suas, quibus avaritia falso laeta divitias imaginatur: ego quidem omnia integra illibataque habeo. Proinde istos interroga qui flent, qui lamentantur, strictis gladiis nuda pro pecunia corpora opponunt, qui hostem onerato sinu fugiunt." 5. Ergo ita habe, Serene, perfectum illum virum, humanis divinisque virtutibus plenum, nihil perdere. Bona eius solidis et inexsuperabilibus munimentis praecincta sunt. Non Babylonios illi muros contuleris, quos Alexander intravit: non Carthaginis aut Numantiae moenia, una manu capta; non Capitolium, arcemve; habent ista hostile vestigium. Illa, quae sapientem tuentur, a flamma et ab incursu tuta sunt: nullum introitum praebent, excelsa, inexpugnabilia, diis aequa.

VII. Non est quod dicas, ita ut soles, hunc sapientem nostrum nusquam inveniri. Non fingimus istud humani ingenii vanum decus, nec ingentem imaginem falsae rei concipimus; sed qualem confirmamus, exhibuimus, et exhibebimus. Raro forsitan, magnisque aetatum intervallis invenitur: neque enim magna, et excedentia solitum ac vulgarem modum, crebro gignuntur. Ceterum hic ipse M. Cato, a cuius mentione haec disputatio processit, vereor ne supra nostrum exemplar sit. 2. Denique validius debet esse quod laedit, eo quod laeditur. Non est autem fortior nequitia virtute: non potest ergo laedi sapiens. Iniuria in bonos nisi a malis non tentatur: bonis inter se pax est: mali tam bonis perniciosi quam inter se. Quodsi laedi nisi infirmior non potest: malus autem bono infirmior est: nec iniuria bonis, nisi a dispari, verenda est: iniuria in sapientem virum non cadit. Illud enim iam non es admonendus, neminem bonum esse nisi sapientem. 3. „Si in„iuste," inquis, „Socrates damnatus est, iniuriam ac-

cepit." Hoc loco intelligere nos oportet, posse evenire, ut faciat aliquis iniuriam mihi, et ego non accipiam: tanquam si quis rem quam e villa mea surripuit, in domo mea ponat: ille furtum fecerit, ego nihil perdiderim. Potest aliquis nocens fieri, quamvis non nocuerit. Si quis cum uxore sua tanquam aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa adultera non sit. 4. Aliquis mihi venenum dedit, sed vim suam remixtum cibo perdidit: venenum illud dando, scelere se obligavit, etiamsi non nocuit. Non minus latro est, cuius telum opposita veste elusum est, Omnia scelera etiam ante effectum operis, quantum culpae satis est, perfecta sunt. Quaedam eius conditionis sunt, et hac vice copulantur, ut alterum sine altero esse possit, alterum sine altero non possit. 5. Quod dico, conabor facere manifestum. Possum pedes movere, ut non curram: currere non possum, ut pedes non moveam. Possum, quamvis in aqua sim, non natare: si nato, non possum in aqua non esse. Ex hac sorte et hoc est, de quo agitur. Si iniuriam accepi, necesse est factam esse; si est facta, non est necesse accepisse me. Multa enim incidere possunt, quae submoveant iniuriam. Ut intentam manum deiicere casus potest, et emissa tela declinare: ita iniurias qualescunque potest aliqua res depellere, et in medio intercipere, ut et factae sint, nec acceptae.

VIII. Praeterea nihil iniustum iustitia pati potest, quia non coëunt contraria: iniuria autem non potest fieri, nisi iniuste: ergo sapienti iniuria non potest fieri. Nec est quod mireris, si nemo potest illi iniuriam facere, nec prodesse quidem quisquam potest. Et sapienti nihil deest, quod accipere possit loco muneris: et malus nihil potest tribuere sapienti. Habere enim prius debet, quam dare: nihil autem habet quod ad se transferri sapiens gaviturus sit.

2. Non potest ergo quisquam aut nocere sapienti, aut prodesse: quemadmodum divina nec iuvari desiderant, nec laedi possunt Sapiens autem vicinus proximusque diis consistit, excepta mortalitate, similis Deo. Ad illa nitens pergensque excelsa, ordinata, intrepida, aequali et concordi cursu fluentia, secura, benigna, bono publico natus, et sibi et aliis salutaris, nihil humile concupiscet, nihil flebit, qui rationi innixus, per humanos casus divino incedet animo. Non habet ubi accipiat iniuriam: ab homine me tantum dicere putas? nec a fortuna quidem: quae quotiens cum virtute congressa est, nunquam par recessit. 3. Si maximum illud, ultra quod nihil habent iratae leges, aut saevissimi domini minantur, in quo imperium suum fortuna consumit, aequo placidoque animo accipimus, et scimus mortem malum non esse, ob hoc ne iniuriam quidem: multo facilius alia tolerabimus, damna, dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia. Quae sapientem, etiamsi universa circumveniant, non mergunt; nedum ad singulorum impulsus moereat. Et si fortunae iniurias moderate fert; quanto magis hominum potentium, quos scit fortunae manus esse?

IX. Omnia itaque sic patitur, ut hiemis rigorem, ut intemperantiam coeli, ut fervores morbosque, et cetera forte accidentia. Nec de quoquam tam bene iudicat, ut illum quidquam putet consilio fecisse; quod in uno sapiente est: aliorum omnium non consilia, sed fraudes, et insidiae, et motus animorum inconditi sunt: quos casibus adnumerat. Omne autem fortuitum citra nos saevit, et iniuriatur. Illud quoque cogitat, iniuriarum latissime patere materiam illis, per quae periculum nobis quaesitum est, ut, accusatore submisso, aut criminatione falsa, aut irritatis in nos potentiorum motibus, quaeque alia inter togatos latrocinia sunt. 2. Est et illa iniuria fre-

quens, si lucrum alicui excussum est, aut praemium diu captatum; si magno labore affectata hereditas aversa est, et quaestuosae domus gratia erepta. Haec effugit sapiens, qui nescit nec in spe, nec in metu vivere. Adiice nunc, quod iniuriam nemo immota mente accipit, sed ad sensum eius perturbatur: caret autem perturbatione vir erectus, moderator sui, altae quietis et placidae. Nam si illum tangit iniuria, et movet, et impedit: caret autem ira sapiens, quam excitat iniuriae species: nec aliter careret ira, nisi et iniuria, quam scit sibi non posse fieri. 3. Inde tam erectus laetusque est, inde continuo gaudio elatus, adeo ad offensiones rerum hominumque non contrahitur, ut ipsa illi iniuria usui sit, per quam experimentum sui capit, et virtutem tentat. Faveamus, obsecro vos, huic proposito, aequisque et animis et auribus assimus, dum sapiens iniuriae excipitur: nec quidquam ideo petulantiae nostrae aut rapacissimis cupiditatibus, aut caecae temeritati superbiaeque detrahitur. 4. Salvis vitiis vestris, haec sapienti libertas quaeritur: non, ut vobis facere non liceat iniuriam, agimus; sed ut ille omnes iniurias in altum dimittat, patientiaque se ac magnitudine animi defendat. Sic in certaminibus sacris plerique vicere, caedentium manus obstinata patientia fatigando. Ex hoc puta genere sapientem eorum, qui exercitatione longa ac fideli, robur perpetiendi lassandique omnem inimicam vim consecuti sunt.

X. Quoniam priorem partem percurrimus, ad alteram transeamus: qua iam quibusdam propriis, plerisque vero communibus contumeliam refutabimus. Est minor iniuria, quam queri magis quam exsequi possumus, quam leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. Hunc affectum movet humilitas animi contrahentis se ob factum dictumque inhonorificum. Ille me hodie non admisit, quum alios

admitteret; sermonem meum aut superbe aversatus est, aut palam risit: et non in medio me lecto, sed imo collocavit: et alia huius notae. 2. Quae quid vocem nisi querelas nauseantis animi, in quas fere delicati et felices incidunt? Non vacat enim haec notare, cui peiora instant. Nimio otio ingenia natura infirma et muliebria, et inopia verae iniuriae lascivientia, his commoventur, quorum pars maior constat vitio interpretantis. Itaque nec prudentiae quidquam in se esse, nec fiduciae ostendit, qui contumelia afficitur. Non dubie enim contemtum se iudicat: et hic morsus non sine quadam humilitate animi evenit, supprimentis se ac descendentis. 3. Sapiens autem a nullo contemnitur; magnitudinem suam novit: nullique tantum de se licere renuntiat sibi: et omnes has quas non miserias animorum, sed molestias dixerim, non vincit, sed ne sentit quidem. Alia sunt quae sapientem feriunt, etiamsi non pervertunt: ut dolor corporis, et debilitas, aut amicorum liberorumque amissio, et patriae bello flagrantis calamitas. Haec non nego sentire sapientem: nec enim lapidis illi duritiam ferrive asserimus. Nulla virtus est, quae non sentias, perpeti.

XI. Quid ergo est? Quosdam ictus recipit: sed receptos evincit, sanat, et comprimit. Haec vero minora ne sentit quidem, nec adversus ea solita illa virtute utitur dura tolerandi: sed aut non annotat, aut digna risu putat. Praeterea, quum magnam partem contumeliarum superbi insolentesque faciant, et male felicitatem ferentes: habet, quo istum affectum inflatum resonat. pulcherrimam virtutem omnium, ani-
[illegible]nitudinemque. Illa, quidquid hu-
[illegible]urrit, ut vanas somniorum spe-
[illegible]rnos, nihil habentes solidi atque
[illegible]id cogitat, omnes inferiores esse,
[illegible]ia sit, tanto excelsiora despicere

Contumelia a contemtu dicta est: quia nemo, nisi quem contemsit, tali iniuria notat. Nemo autem maiorem melioremque contemnit, etiamsi facit aliquid quod contemnentes solent. Nam et pueri os parentum feriunt, et crines matris turbavit laceravitque infans, et sputo aspersit, aut nudavit in conspectu suorum tegenda, et verbis obscoenioribus non pepercit: et nihil horum contumeliam dicimus. Quare? quia qui fecit, contemnere non potest. 3. Eadem causa est, cur nos mancipiorum nostrorum urbanitas, in dominos contumeliosa, delectet: quorum audacia ita demum sibi in convivas ius facit, si coepit a domino. Ut quisque contemtissimus et ludibrio est, ita solutissimae linguae est. Pueros quidem in hoc mercantur procaces, et eorum impudentiam acuunt, et sub magistro habent, qui probra meditate effundant: nec has contumelias vocamus, sed argutias.

XII. Quanta autem dementia est, iisdem modo delectari, modo offendi: et rem ab amico dictam maledictum vocare, a servulo, ioculare convicium? Quem animum nos adversus pueros habemus, hunc sapiens adversus omnes, quibus etiam post iuventam canosque puerilitas est. An quidquam isti profecerunt, quibus animi mala sunt, auctique in maius errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt; ceterum non minus vagi incertique, voluptatum sine dilectu appetentes, trepidi, et non ingenio, sed formidine quieti? 2. Non ideo quidquam inter illos puerosque interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumque et aeris minuti avaritia est, his auri argentique et urbium: quod illi inter ipsos magistratus gerunt, et praetextam fascesque ac tribunal imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia sorio ludunt: illi in litoribus arenae congestu simulacra domuum excitant, hi ut magnum aliquid agentes, in lapidibus ac parietibus, et tectis molien-

dis occupati, ad tutelam corporum inventa in periculum verterunt? 3. Ergo par pueris, longiusque progressis, sed in alia maioraque error est. Non immerito itaque horum contumelias sapiens, ut iocos, accipit: et aliquando illos, tanquam pueros, malo poenaque admonet et afficit: non quia accepit iniuriam, sed quia fecerunt, et ut desinant facere. Sic enim et pecora verbere domantur: nec irascimur illis, quum sessorem recusaverint, sed compescimus, ut dolor contumaciam vincat. Ergo et illud solutum scies, quod nobis opponitur. Quare, si non accepit iniuriam nec contumeliam sapiens, punit eos, qui fecerunt? Non enim se ulciscitur, sed illos emendat.

XIII. Quid est autem, quare hanc animi firmitatem non credas in virum sapientem cadere, quum tibi in aliis idem notare, sed non ex eadem causa liceat? Quis enim phrenetico medicus irascitur? quis febricitantis et a frigida prohibiti maledicta in malam partem accipit? Hunc affectum adversus omnes habet sapiens, quem adversus aegros suos medicus, quorum nec obscoena, si remedio egent, contrectare, nec reliquias et effusa intueri dedignatur, nec per furorem saevientium excipere convicia. 2. Scit sapiens, omnes hos, qui togati purpuratique incedunt, valentes coloratosque male sanos esse: quos non aliter videt, quam aegros intemperantes. Itaque ne succenset quidem, si quid in morbo petulantius ausi sunt adversus medentem, et quo animo honores eorum nihilo aestimat, eodem parum honorifice facta. 3. Quemadmodum non placet sibi, si illum mendicus coluerit, nec contumeliam iudicabit, si illi homo plebis ultimae salutanti mutuam salutationem non reddiderit: sic nec se suspiciet quidem, si illum multi divites suspexerint; scit enim illos nihil a mendicis differre, immo miseriores esse; illi enim exiguo, hi multo egent. 4. Et rursum non tangetur, si illum

rex Medorum, Attalusve Asiae, salutantem silentio ac vultu arroganti transierit. Scit statum eius non magis habere quidquam invidendum, quam eius cui in magna familia cura obtigit, aegros insanosque compescere. Num moleste feram, si mihi non reddiderit nomen aliquis ex his, qui ad Castoris negotiantur, nequam mancipia ementes vendentesque, quorum tabernae pessimorum servorum turba refertae sunt? Non, ut puto. Quid enim is boni habet, sub quo nemo nisi malus est? 5. Ergo ut huius humanitatem inhumanitatemque negligit, ita et regis. Habes sub te Parthos, Medos, et Bactrianos: sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi non contigit, sed postremos, sed venales, sed novum aucupantes dominium. 6. Nullius ergo movebitur contumelia: omnes enim inter se differunt: sapiens quidem pares illos, ob aequalem stultitiam, omnes putat. Nam si semel se demiserit eo, ut aut iniuria moveatur, aut contumelia; non poterit unquam esse securus: securitas autem proprium bonum sapientis est. Nec committet, ut vindicando sibi contumeliam factam, honorem habeat ei qui fecit; necesse est enim, a quo quisque contemni moleste fert, suspici gaudeat.

XIV. Tanta quosdam dementia tenet, ut contumeliam sibi posse fieri putent a muliere. Quid refert, quantum habeat, quot lecticarios, quam oneratas aures, quam laxam sellam? Aeque imprudens animal est, et nisi scientia accessit ac multa eruditio, ferum, cupiditatum incontinens. Quidam se a cinerario impulsos moleste ferunt, et contumeliam vocant ostiarii difficultatem, nomenclatoris superbiam, cubicularii supercilium. O quantus inter ista risus tollendus est, quanta voluptate implendus animus, ex alienorum errorum tumultu, contemplanti quietem suam! 2. „Quid ergo? sapiens non accedet

ad fores, quas durus ianitor obsidet?" Ille vero, si res necessaria vocabit, experietur, et illum, quisquis erit, tanquam canem acrem, obiecto cibo leniet; nec indignabitur aliquid impendere, ut limen transeat, cogitans et in pontibus quibusdam pro transitu dari. Itaque illi quoque, quisquis erit, qui hoc salutationum publicum exercet, donabit: scit emere venalia. Ille pusilli animi est, qui sibi placet, quod ostiario libere respondit, quod virgam eius fregit: quod ad dominum accessit, et petiit eorium. 3. Fecit se adversarium qui contendit, et ut vincat, par fuit. „At sapiens colaphis percussus, quid faciet?" Quod Cato, quum illi os percussum esset: non excanduit, non vindicavit iniuriam: nec remisit quidem, sed factam negavit. Maiore animo non agnovit, quam ignovisset. Non diu in hoc haerebimus; quis enim nescit, nihil ex his, quae creduntur bona aut mala, ita videri sapienti, ut omnibus? Non respicit quid homines turpe iudicent, aut miserum: non it qua populus: sed ut sidera contrarium mundo iter intendunt, ita hic adversus opinionem omnium vadit.

XV. Desinite itaque dicere: „Non accipiet ergo sapiens iniuriam, si caedetur? si oculus illi eruetur? non accipiet contumeliam, si obscoenorum vocibus improbis per forum agetur? si in convivio regis, recumbere infra mensam, vescique cum servis ignominiosa officia sortitis iubebitur? si quid aliud ferre cogetur eorum, quae excogitari pudori ingenuo molesta possunt?" In quantumcunque ista vel numero, vel magnitudine creverint, eiusdem naturae erunt. 2. Si non tangent illum parva, ne maiora quidem: si non tangent pauca, ne plura quidem. Sed ex imbecillitate vestra coniecturam capitis ingentis animi: et quum cogitastis, quantum putetis vos pati posse, sapientis patientiae paulo ulteriorem terminum ponitis. At illum in aliis mundi finibus sua vir-

tus collocavit, nihil vobiscum commune habentem. Quare etsi aspera, et quantumcunque toleratu gravia sint, auditutque et visu refugienda, non obruetur eorum coetu, et qualis singulis, talis universis obsistet. Qui dicit, illud tolerabile sapienti, illud intolerabile, et animi magnitudinem intra certos fines tenet: male agit; vincit nos fortuna, nisi tota vincatur. 3. Nec putes istam Stoicam esse duritiam: Epicurus, quem vos patronum inertiae vestrae assumitis, putatisque mollia ac desidiosa praecipere, et ad voluptates ducentia, „Raro," inquit, „sapienti intervenit Fortuna." Quam paene emisit viri vocem! Vis tu fortius loqui, et illam ex toto submovere? Domus haec sapientis angusta, sine cultu, sine strepitu, sine apparatu, nullis observatur ianitoribus, turbam venali fastidio digerentibus: sed per hoc limen vacuum, et ab ostiariis liberum, Fortuna non transit; scit non esse illic sibi locum, ubi sui nihil est. 4. Quodsi Epicurus quoque, qui corpori plurimum indulsit, adversus iniurias exsurgit: quid apud nos incredibile videri potest, aut supra humanae naturae mensuram? Ille ait iniurias tolerabiles esse sapienti, nos iniurias non esse.

XVI. Nec est quod dicas, hoc naturae repugnare. Non negamus rem incommodam esse, verberari et impelli, et aliquo membro carere, sed omnia ista negamus iniurias esse. Non sensum illis doloris detrahimus, sed nomen iniuriae, quod non potest recipi virtute salva. Uter verius dicat, videbimus: ad contemtum quidem iniuriae uterque consentit. Quaeris quid inter duos intersit? Quod inter gladiatores fortissimos: quorum alter premit vulnus, et stat in gradu, alter respiciens ad clamantem populum, significat nihil esse, et intercedi non patitur. 2. Non est, quod putes magnum, quo dissidemus. Illud, quo de agitur, quod unum ad nos pertinet, utraque exempla

hortantur: contemnere iniurias, et, quas iniuriarum umbras ac suspiciones dixerim, contumelias, ad quas despiciendas non sapienti opus est viro, sed tantum conspiciente, qui sibi possit dicere: „Utrum merito mihi ista accidunt, an immerito? 3. Si merito, non est contumelia, iudicium est: si immerito, illi, qui iniusta facit, erubescendum est. Et quid est illud, quod contumelia dicitur? In capitis mei laevitatem iocatus est, et in oculorum valetudinem, et in crurum gracilitatem, et in staturam. Quae contumelia est, quod apparet, audire? Coram uno aliquid dictum ridemus, coram pluribus indignamur: et eorum aliis libertatem non relinquimus, quae ipsi in nos dicere assuevimus. Iocis temperatis delectamur, immodicis irascimur."

XVII. Chrysippus ait, quendam indignatum, quod illum aliquis Vervecem marinum dixerat. In senatu flentem vidimus Fidum Cornelium, Nasonis generum, quum illum Corbulo Struthiocamelum depilatum dixisset. Adversus alia maledicta, mores et vitam convulnerantia, frontis illi firmitas constitit: adversus hoc tam absurdum lacrimae prociderunt. Tanta animorum imbecillitas est, ubi ratio discessit! 2. Quid, quod offendimur, si quis sermonem nostrum imitatur, si quis incessum, si quis vitium aliquod corporis aut linguae exprimit? Quasi notiora illa fiant alio imitante, quam nobis facientibus. Senectutem quidam inviti audiunt, et canos, et alia, ad quae voto pervenitur. Paupertatis maledictum quosdam perussit: quam sibi obiecit, quisquis abscondit. Itaque materia petulantibus et per contumeliam urbanis detrahitur, si ultro illam et prior occupes. Nemo aliis risum praebuit, qui ex se cepit. 3. Vatinium hominem natum et ad risum, et ad odium, scurram fuisse venustum ac dicacem, memoriae proditum est. In pedes suos ipse plurima dicebat, et in fauces concisas:

sic inimicorum, quos plures habebat quam morbos, et in primis Ciceronis urbanitatem effugit. Si ille hoc potuit duritia oris, qui assiduis conviciis depudere didicerat: cur is non possit, qui studiis liberalibus, et sapientiae cultu, ad aliquem profectum pervenerit? 4. Adiice, quod genus ultionis est, eripere qui qui fecit, contumeliae voluptatem. Solent dicere: Miserum me, puto non intellexit! adeo fructus contumeliae in sensu et indignatione patientis est. Deinde non deerit illi, aliquando parem invenire, qui te quoque vindicet.

XVIII. C. Caesar inter cetera vitia, quibus abundabat, contumeliosus mirabiliter ferebatur omnibus aliqua nota feriendis, ipse materia risus benignissima. Tanta illi palloris insaniam testantis foeditas erat, tanta oculorum sub fronte anili latentium torvitas, tanta capitis destituti, et emendicatis capillis aspersi deformitas. Adiice obsessam setis cervicem, et exilitatem crurum, et enormitatem pedum. Immensum est, si velim singula referre, per quae in patres avosque suos contumeliosus fuit, per quae in universos ordines: ea referam, quae illum exitio dederunt. 2. Asiaticum Valerium in primis amicis habebat, ferocem virum, et vix aequo animo alienas contumelias laturum. Huic in convivio, item in concione, voce clarissima, qualis in concubitu esset uxor eius, obiecit. Dii boni, hoc virum audire, Principem scire, et usque eo licentiam pervenisse, ut non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito Princeps et adulterium suum narret, et fastidium! Chaereae, tribuno militum, sermo non pro manu erat, languidus sono, et infracta voce suspectior. 3. Huic Caius signum petenti modo Veneris, modo Priapi dabat: aliter atque aliter exprobrans armato mollitiam. Haec ipse perlucidus, crepidatus, auratus. Coegit itaque illum uti ferro, ne saepius signum pete-

ret. Ille primus inter coniuratos manum sustulit: ille cervicem mediam uno ictu discidit: plurimum deinde undique publicas ac privatas iniurias ulciscentium gladiorum ingestum est. Sed primus vir fuit, qui minime visus est. 4. At idem Caius omnia contumelias putabat, et sicut ferendarum impatiens, faciendarum cupidissimus. Iratus fuit Herennio Macro, quod illum Caium salutaverat: nec impune cessit primipilario, quod Caligulam dixerat. Hoc enim in castris natus, et alumnus legionum vocari solebat, nullo nomine militibus familiarior unquam factus: sed iam Caligulam convicium et probrum iudicabat cothurnatus. Ergo hoc ipsum solatio erit, etiamsi nostra facilitas ultionem omiserit, futurum aliquem, qui poenas exigat a procace, et superbo, et iniurioso: quae vitia nunquam in uno homine, et in una contumelia consumuntur. 5. Respiciamus eorum exempla, quorum laudamus patientiam: ut Socratis, qui comoediarum publicatos in se et spectatos sales, in partem bonam accepit, risitque non minus, quam quum ab uxore Xanthippe immunda aqua perfunderetur. Antistheni mater barbara et Thressa obiciebatur: respondit, et deorum matrem Idaeam esse.

XIX. Non est in rixam colluctationemque veniendum: procul auferendi pedes sunt, et quidquid horum ab imprudentioribus fiet, (fieri autem nisi ab imprudentibus non potest) negligendum. Et honores et iniuriae vulgi, in promiscuo habendi sunt: nec his dolendum, nec illis gaudendum. Alioquin multa, timore contumeliarum aut taedio, necessaria omittemus: et publicis privatisque officiis, aliquando etiam salutaribus, non occurremus, dum muliebris nos cura angit, aliquid contra animum audiendi: aliquando etiam obirati potentibus, detegemus hunc affectum intemperanti libertate. 2. Non est autem libertas, nihil pati. Fallimur: libertas est, animum sup-

ponere iniuriis, et eum facere se, ex quo solo sibi gaudenda veniant: exteriora deducere a se, ne inquieta agenda sit vita, omnium risus, omnium linguas timenti. Quis est enim, qui non possit contumeliam facere, si quisquam potest? Diverso autem remedio utetur sapiens, assectatorque sapientiae. Imperfectis enim, et adhuc ad publicum se iudicium dirigentibus, hoc proponendum est, inter iniurias ipsos contumeliasque debere versari. 3. Omnia leviora accidunt exspectantibus. Quo quisque honestior genere, fama, patrimonio est, hoc se fortius gerat: memor, in prima acie altos ordines stare, contumelias, et verba probrosa, et ignominias, et cetera dehonestamenta, velut clamorem hostium ferat, et longinqua tela, et saxa sine vulnere circa galeas crepitantia. Iniurias vero, ut vulnera, alia armis, alia pectori infixa, non deiectus, ne motus quidem gradu, sustineat 4. Etiamsi premeris et infesta vi urgeris, cedere tamen turpe est: assignatum a natura locum tuere Quaeris quis hic sit locus? viri. Sapienti aliud [illegible] xilium est huic contrarium. Vos enim rem ge[illegible] illi parta victoria est. Ne repugnate vestro bono, et hanc spem, dum ad verum pervenitis, alite in animis: libentesque meliora excipite, et opinione ac voto iuvate. Esse aliquem invictum, esse aliquem in quem nihil fortuna possit, e Republica humani generis est.

BIBLIOTHECA BODLEIANA